

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ENDONEZYA'DA İSLAM HUKUKUNUN DİNİ MAHKEME SİSTEMİNE
DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS

Suud Sarım KARIMULLAH

HAZİRAN-2024
GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ENDONEZYA'DA İSLAM HUKUKUNUN DİNİ MAHKEME SİSTEMİNE
DÖNÜŞÜMÜ**

**THE TRANSFORMATION OF RELIGIOUS COURT SYSTEM BASED ON
ISLAMIC LAW IN INDONESIA**

YÜKSEK LİSANS

Suud Sarım KARIMULLAH

**HAZİRAN-2024
GÜMÜŞHANE**

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

**ENDONEZYA'DA İSLAM HUKUKUNUN DİNİ MAHKEME SİSTEMİNE
DÖNÜŞÜMÜ**

**THE TRANSFORMATION OF RELIGIOUS COURT SYSTEM BASED ON
ISLAMIC LAW IN INDONESIA**

YÜKSEK LİSANS

Suud Sarım KARIMULLAH

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yavuz GÖNAN

**HAZİRAN-2024
GÜMÜŞHANE**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Endonezya'da İslam Hukukunun Dini Mahkeme Sistemine Dönüşümü**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi'nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

27/06/2024

Suud Sarım KARIMULLAH

ÖNSÖZ

Endonezya'da İslam hukukunun dini mahkeme sistemine dönüşümü, İslam hukukunun ülke içindeki uzun ve dinamik uygulanma sürecini yansıtan zengin ve karmaşık bir konudur. Araştırma, İslam hukukunun gelişim dinamiklerini, İslam'ın ilk girişinden reform dönemine kadar olan süreci ve bu hukukun Endonezya'nın dini yargı sistemi içindeki uygulamalarını keşfetmeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırma, birkaç sistematik bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, kullanılan kaynaklar ve kavramsal çerçeve ele alınmaktadır. Birinci bölümde, İslam hukukunun Endonezya'daki gelişimi; İslam'ın ilk girişi, Müslüman toplulukların ve güç merkezlerinin oluşumu, feodal toplumlar ve İslam krallıklarındaki uygulamaları incelenmektedir. Ayrıca kolonializmin ve hukuk modernizasyonunun etkileri ve alimlerin tepkileri de ele alınmaktadır. İkinci bölüm, İslam hukukunun Endonezya'daki dini yargı bağlamında uygulanmasını tartışmakta, kavramlar, tanımlar, felsefi ve hukuki temeller ile uygulanmasını etkileyen faktörler üzerinde durmaktadır. Dini yargı sisteminin tarihi gelişimi, yapısı, işlevleri ve ilgili mevzuat da bu bölümde incelenmektedir. Üçüncü bölüm, dini yargı sisteminin dönüşümüne odaklanmakta ve İslam'da adaletin temel prensipleri, hukukun açıklığı, dini mahkemelerin özerkliği ve bağımsızlığı ile insan haklarının korunması gibi önemli yönleri tartışmaktadır. Bu bölümde, dini mahkemelerde İslam hukukunun değişimi, hakimlerin rolleri ve karşılaşılan zorluklar analiz edilmektedir. Araştırma, tüm bulguların ve analizlerin değerlendirildiği ve İslam hukukunun Endonezya'daki dini yargı sistemindeki geleceğine eleştirel bir bakış sunan sonuç bölümüyle son bulmaktadır.

Bu çalışmayı hazırlama sürecinde bana cesaret ve motivasyon kaynağı olan kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yavuz GÖNAN'a, eğitim hayatım boyunca bana rehberlik eden tüm öğretmenlerime ve yüksek lisans sürecimde destek veren değerli hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, maddi ve manevi desteklerini her daim hissettiren aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bu çalışmayı onların katkıları ve emekleri sayesinde tamamlamış olmanın gururunu yaşıyorum.

Suud Sarım KARIMULLAH
GÜMÜŞHANE-2024

ÖZET

Endonezya'nın İslam hukukuna dayalı dini mahkeme sisteminin dönüşümü, çeşitli ve gelişen bir toplumda sosyal değişim, hukuk ve adalet dinamikleri karşısında önemli bir inceleme konusudur. Bu araştırma, sömürge mirasından toplumda hala canlı olan yerel bilgelige kadar çeşitli hukuki gelenekleri içeren Endonezya'daki dini mahkemeler çerçevesinde İslam hukukunun nasıl adapte olabileceğini ve gelişebileceğini anlamayı amaçlamaktadır.

Kullanılan araştırma yöntemi, özellikle dini mahkeme sistemi ve İslam hukuku ile ilgili mevzuatı incelemek için uygun olan normatif yasal araştırma yöntemidir. Bu yöntem teorik analiz, mevcut yasal kuralların yorumlanması ve yürürlükteki düzenlemelerin Endonezya'daki dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümünü ne ölçüde destekleyebileceğinin anlaşılmasına odaklanmaktadır.

Araştırma, Endonezya'daki dini mahkeme sisteminin dönüşümünün sadece yapı ve prosedürdeki resmi bir değişiklik olmadığını, daha ziyade İslam hukukunun yargıya entegre edilmesine yönelik derin bir kararlılığı yansıtan bir dönüm noktası olduğunu ortaya koymuştur. Bu dönüşüm süreci evlilik, boşanma, miras, aile hukuku ve şeriat ekonomisi gibi İslam hukukunun çeşitli yönlerini kapsamaktadır ve bunların hepsi Müslüman vatandaşların dini öğretilerine uygun olarak yaşamları için sağlam bir temel oluşturmada önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, din mahkemeleri sadece kolluk kuvveti olarak değil, aynı zamanda başta ekonomik faaliyetler olmak üzere hayatın çeşitli alanlarında İslami ilkelere uygun olarak sürdürülebilirliğin ve adaletin sağlanmasında ön saflarda yer almaktadır. Bu nedenle, din mahkemeleri Endonezya'daki müslüman toplumların tüm yaşam yelpazesini kapsayan maddi adaleti gerçekleştirme çabasında önemli bir araçtır.

Anahtar Kelimeler: Endonezya, İslam hukuku, Ulusal hukuk, Örf hukuku, Dini mahkeme.

SUMMARY

The transformation of Indonesia's religious court system based on Islamic law is an essential study in the face of the dynamics of social change, law, and justice in a diverse and evolving society. This research aims to understand how Islamic law can adapt and grow within the framework of religious courts in Indonesia, which incorporates a variety of legal traditions ranging from colonial heritage to local wisdom still alive in society.

The research method used is normative legal research, particularly suitable for studying legislation related to the religious court system and Islamic law. This method focuses on theoretical analysis, interpretation of existing legal rules, and understanding the extent to which the current regulations can support the transformation of Islamic law in the religious court system in Indonesia.

The research revealed that the transformation of the religious court system in Indonesia is not just a formal change in structure and procedure but rather a turning point that reflects a deep commitment to integrating Islamic law into the judiciary. This transformation process encompasses various aspects of Islamic law, such as marriage, divorce, inheritance, family law, and Islamic economics, all of which have an essential role in providing a solid foundation for Muslim citizens to live by their religious teachings. In this context, the religious courts are not only acting as law enforcement agencies. Still, they are also at the forefront of ensuring sustainability and justice in various spheres of life, particularly economic activities, by Islamic principles. As such, religious courts are essential for realizing substantive justice across the entire spectrum of life of Muslim communities in Indonesia.

Keywords: Indonesia, Islamic law, National law, Customary law, Religious court.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
ÖNSÖZ	V
ÖZET.....	VI
SUMMARY	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XI
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	3
II. Araştırmanın Amacı	4
III. Araştırmanın Metodu	5
IV. Araştırmanın Kaynakları.....	5
V. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi.....	8
1. ENDONEZYA'DA İSLAM HUKUKUNUN GELİŞİMİNİN DİNAMİKLERİ.....	10
1.1. Endonezya'da Erken Dönem İslam Hukuku	10
1.1.1. İslam'ın Girişi ve Erken Adaptasyon	16
1.1.2. Müslüman Toplulukların ve Güç Merkezlerinin Oluşumu	22
1.1.3. Feodal Toplumda İslam Hukukunun Uygulanması.....	23
1.1.4. Takımadaları İslam Krallıklarında İslam Hukukunun Varlığı.....	26
1.1.4.1. Samudra-Pasai Krallığı (1267-1521)	27
1.1.4.2. Cirebon Sultanlığı (1430-1677)	29
1.1.4.3. Demak Krallığı (1475-1548).....	32
1.1.4.4. Açe Darüsselam Krallığı (1496-1903).....	36
1.1.4.5. Bancar Krallığı-Güney Kalimantan (1520-1860)	38
1.1.4.6. Banten Krallığı (1526-1813).....	41
1.1.4.7. Mataram Krallığı (1588-1681).....	44
1.1.4.8. Makassar-Güney Sulawesi Krallığı (1591-1669).....	46
1.2. Sömürge Dönemi ve Yasal Modernleşme	49
1.2.1. Kolonileşme ve Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkisi	52
1.2.2. Ulemanın Sömürgeciliğe Tepkisi ve Adaptasyonu	53
1.2.3. İslam Hukuku Reformu ve Modernleşme Hareketi.....	56
1.2.4. Hollanda ve Japon Kolonizasyonu Dönemlerinde İslam Hukukunun Gelişimi....	58
1.3. Bağımsızlık Dönemi ve Devlet Oluşumu	63

1.3.1. Bağımsızlık ve Devlet Oluşumu Süreci.....	65
1.3.2. İslam Hukukunun Anayasa'daki Konumu	68
1.3.3. İslam Hukuku Kurumlarının Kurulması.....	70
1.3.4. Pancasila Devleti Bağlamında İslam Hukukunun Gelişimi.....	73
1.4. Reform Döneminde İslam Hukukunun Dinamikleri.....	76
1.4.1. Sosyo-Politik Değişimler ve İslam Hukuku Üzerindeki Etkileri.....	77
1.4.2. Reform Sonrası İslami Hareketler ve Ulemanın Rolü.....	79
1.4.3. Demokratikleşme Çağında İslam Hukukunun Gelişimi	80
1.4.4. Yasal Reform ve İslam Hukukunda Güncel Konular	83
2. ENDONEZYA'DA DİNİ MAHKEMELER BAĞLAMINDA İSLAM HUKUKUNUN UYGULANMASI	85
2.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Uygulanması Kavramının Formüle Edilmesi	85
2.1.1. İslam Hukuku Uygulamasının Tanımı ve Kapsamı.....	85
2.1.2. Felsefi ve Hukuki Temelleri	88
2.1.3. İslam Hukukunun Uygulanmasını Etkileyen Faktörler	89
2.1.4. İslam Hukukunun Uygulanmasını Analiz Etmeye Yönelik Yaklaşımlar.....	90
2.2. Endonezya'da Dini Adalet Sisteminin Gelişimi.....	92
2.2.1. Din Mahkemelerinin Kuruluş Tarihçesi.....	95
2.2.2. Endonezya'da Dini Mahkemelerin Yapısı ve İşlevi	99
2.2.3. Din Mahkemelerini Düzenleyen Yönetmelikler ve Kanunlar	104
2.2.4. Ulusal Hukuk Bağlamında Dini Mahkemelerin Dinamikleri.....	108
2.3. Dini Mahkemelerde İslam Hukuku Kavramı.....	112
2.3.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukuku İlkeleri.....	114
2.3.2. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Yorumlanması ve Uygulanması	115
2.3.3. İslam Hukukunun Pozitif Hukuk ile Uyumlaştırılması	116
2.4. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Uygulanması.....	118
2.4.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Uygulanması Süreci.....	119
2.4.2. İslam Hukukunun Uygulanmasında Hâkimlerin ve Dini Mahkeme Kurumlarının Rolü.....	121
2.4.3. İslam Hukukunun Uygulanmasında Karşılaşılan Zorluklar ve Başarılar	123
3. ENDONEZYA'DA DİNİ MAHKEME SİSTEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ	126
3.1. Dini Mahkeme Sisteminde İslam Hukukunun Dönüşüm İlkeleri	126
3.1.1. İslam'da Adalet İlkeleri.....	127
3.1.2. Yasal Açıklık ve Erişilebilirlik İlkeleri.....	135

3.1.3. Dini Mahkemelerin Özerkliği ve Bağımsızlığı İlkeleri	137
3.1.4. Eşitlik İlkesi ve İnsan Haklarının Korunması.....	138
3.2. Dini Mahkeme Sisteminde İslam Hukukunun Dönüşümünün Analizi.....	140
3.2.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukukuna İlişkin Mevzuat ve Politika	141
3.2.2. Dini Mahkeme Kararlarında İslam Hukukunun Yorumlanması ve Uygulanması.....	144
3.2.3. İslam Hukukunda Dönüşümün Gerçekleştirilmesinde Dini Mahkemelerdeki Hakimlerin Rolü	147
3.3. İslam Hukukunun Dönüşümünde Karşılaşılan Zorluklar ve Kısıtlamalar	148
3.3.1. İslam Hukuku Bağlamında İnsan Haklarının Korunması.....	149
3.3.2. Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukukunun Pozitif Hukuk ile Uyumlaştırılması..	151
3.3.3. Dini Adalet Sisteminde Toplumsal Katılım ve Yargıcın Güçlendirilmesi.....	153
3.3.4. Tartışmalı Vakaların Ele Alınması ve Kanun Uygulamada Karşılaşılan Zorluklar	156
3.3.5. İslam Hukukundaki Dönüşümün Endonezya Hukuk Sistemine Etkileri.....	158
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	161
KAYNAKÇA.....	164
ÖZGEÇMİŞ	180

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin, ibn (oğlu)
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Erişim	: Erişim Tarihi
H.	: Hicri
Haz. / haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
M.S.	: Milattan sonra
NU	: Nehdatü'l-Ulemâ
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri ve devamı
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Endonezya'nın İslam hukuku ile ilgili davalara bakma konusunda uzmanlaşmış olan dini mahkemeleri, ilk kuruldukları sömürge döneminden bu yana önemli bir değişim geçirmiştir.¹ Başlangıçta bu mahkemeler sınırlı bir sayıda ve çok sınırlı yetkiyle faaliyet gösteriyordu. Yeni düzen döneminde Aralık 1989 sonunda çıkarılan 1989 tarihli 7 sayılı dini mahkemeler kanunu ile bu mahkemeler için daha güçlü bir yasal zemin sağlanarak büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir.²

Reform döneminde, 1999 tarihli 35 sayılı kanunda değişiklik yapan 2004 tarihli 4 sayılı yargı yetkisine ilişkin kanunun çıkarılmasıyla dini mahkemelerin varlığı ve konumu daha da güçlendirilmiştir. Dini mahkemelerin konumu ve yetkileri, daha sonra 50/2009 sayılı kanun ile değiştirilen 3/2006 sayılı kanun ile daha da pekiştirilmiştir. Bu yasal değişiklikler, Endonezya'da İslam hukukuna dayalı yargı kurumları olarak dini mahkemelerin konumu, gücü ve meşruiyetinde önemli bir artışa işaret etmektedir. Bu süreç, yasal dönüşümün karmaşıklığını ve dini adalet sisteminin sürekli değişen toplumsal dinamiklere ve zamanın taleplerine nasıl uyum sağlamaya devam ettiğini göstermektedir.

Endonezya'da dini adalet sisteminin İslam hukuku ilkelerini benimseyecek şekildeki dönüşümü, Endonezya'nın çoğulcu toplumunda var olan sosyal, siyasi ve hukuki bağlamların karmaşık dinamiklerini yansıtan çok yönlü ve devam eden bir süreçtir.³ Bu bağlamda Endonezya'da İslam hukuku, vahiyden kaynaklanan düzenlemelerden fıkhi yorumlara, alimlerin fetvalarından mahkeme kararlarına ve özellikle Endonezya'daki Müslümanlar için geçerli olan mevzuata kadar çeşitli yönleri kapsayan bir standartlaşma sürecinden geçmiştir. Dünyanın en büyük müslüman nüfusuna sahip Endonezya'da İslam hukukunun dini adalet sistemi çerçevesinde nasıl uygulandığını, yorumlandığını ve kullanıldığını anlamak açısından bu olgunun araştırılması hayati önem taşımaktadır.

Son yıllarda Endonezya, İslam hukukuna dayalı dini mahkeme sistemi üzerinde önemli etkiye sahip sosyal ve siyasi dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümler, hükümet politikalarındaki değişikliklerin yanı sıra İslam hukukunun yorumlanmasını da

¹ I. Idri, "Religious Court in Indonesia: History and Prospect", *Journal of Indonesian Islam*, Cilt 3, Sayı 2, 2009, s. 299.

² Moh Sutomo vd., "Akar Historis Pengadilan Agama Masa Orde Baru", *Yudisia: Jurnal Pemikiran Hukum Dan Hukum Islam*, Cilt 7, Sayı 2, 2016, s. 270.

³ Ahmad Faisal, "The Intersection of Islamic Law and Nationhood in Contemporary Indonesia", *European Journal of Humanities and Social Sciences*, Cilt 3, Sayı 2, 2023, s. 144.

içermekte ve dini hukuk ile ulusal yasal temeller arasında karmaşık bir dinamiğe yol açmaktadır.

Bu dönüşümün etkisi, kanunların uygulanması, insan haklarının korunması ve dinin çıkarları ile bir bütün olarak devletin ihtiyaçları arasında bir denge arayışı dinamiklerinde hissedilmiştir. Bu durum, dini mahkeme sistemindeki değişikliklerin sadece yasal düzeyi etkilemekle kalmayıp aynı zamanda Endonezya'daki yaşamın çeşitli yönlerine nüfuz eden kapsamlı sosyal, siyasi ve kültürel etkilerin varlığını göstermektedir.

Endonezya'nın dini mahkeme sisteminin dinamik gelişiminde, İslam hukuku ilkeleri ile demokrasinin temelleri ve hakkaniyetli adalet arasında uyum sağlanması göz ardı edilemeyecek bir öncelik haline gelmiştir. Asıl zorluk, İslami hukuk öğretilerinin derinliği ve zenginliği ile derin bir dönüşüm geçiren heterojen bir toplumun ihtiyaçları arasında bir uyum bulmaktır. Bu uyum arayışı, Endonezya'nın dini mahkeme sisteminin yönünü ve geleceğini şekillendiren hayati bir tartışmanın merkezinde yer almaktadır.

İslam hukukunun ulusal yasal çerçeveye entegrasyonuna ilişkin tartışma sadece teknik bir mesele olmayıp, aynı zamanda tüm Endonezya vatandaşları için insanlık, adalet ve eşitlik değerlerini kucaklayan bir adalet sistemi yaratmanın önemine ilişkin derin bir farkındalığı yansıtmaktadır. Bu entegrasyon süreci, sadece İslam hukukuna bağlılığı güçlendirmekle kalmayıp aynı zamanda bu hukukun uygulanmasının demokrasinin özünde yer alan adalet ve eşitlik ilkelerini desteklemesini sağlayan kapsayıcı ve şeffaf bir diyalog tarafından yönlendirilmelidir. Bu aynı zamanda, alınan tüm yasama ve yargı kararlarında Endonezya toplumunun farklı ihtiyaçlarını, isteklerini ve değerlerini dikkate alan bütüncül bir yaklaşımın yanı sıra dini mahkeme sisteminin sosyal adalet ve eşitlik için bir platform haline gelmesini sağlamayı da içerir.

Bu araştırma, İslam hukukunun kendine has özellikleri ve ilkeleriyle Endonezya'nın dini mahkeme sisteminde nasıl bir adaptasyon ve evrim geçirdiğini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlam, ülkenin çağdaş yasal çerçevesini şekillendiren sömürgeci yasal mirasların etkisi de dahil olmak üzere çeşitli yasal geleneklerin bir araya gelmesini içermektedir. Bu araştırma, Endonezya'nın devletin temeli olarak benimsediği demokrasi, adalet ve insan hakları ilkelerine dayanarak dini mahkemelerde İslam hukuku ile ulusal hukuk sistemi arasındaki etkileşimin dinamiklerini anlamayı amaçlamaktadır.

Bu amaca ulaşmak için kapsamlı ve derinlemesine bir analiz gerekmektedir. Bu analiz, İslam hukukunun değerlerinin, ilkelerinin ve önemli unsurlarının Endonezya'daki dini mahkemelerin dayandığı temel ilkelerle nasıl iç içe

geçirilebileceğini tanımlayabilmeli ve detaylandırabilmelidir. Bu araştırma sadece İslam hukukunun Endonezya ulusunun ihtiyaç ve koşullarına nasıl uyum sağladığını değil, aynı zamanda bu entegrasyonun mevcut yasal çerçeveyi nasıl zenginleştirebileceğini de vurgulayacaktır. Bu, farklı İslami hukuk gelenekleri arasındaki etkileşimin ve bunun Endonezya gibi çoğulcu ve dinamik bir toplumda İslam hukukunun yorumlanmasını ve uygulanmasını nasıl etkilediğinin daha bütüncül ve çok boyutlu bir bakış açısıyla kapsamlı bir şekilde incelenmesini içermektedir.

Bu araştırma, İslam hukukunun küresel gelişimi bağlamında son derece önemlidir. Bu çalışmanın önemi, Endonezya'nın heterojen sosyal, siyasi ve hukuki bağlamında İslam hukukunun gelişimini ve adaptasyonunu anlamaya yaptığı katkıdır. Endonezya'nın dünyadaki en büyük Müslüman nüfusa sahip ülkelerden biri olduğu düşünüldüğünde, İslam hukukuna dayalı bir dini mahkeme sisteminin geliştirilmesi özellikle önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma, dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun yorumlanması, uygulanması ve icrasının Endonezya'nın kültürel, etnik ve dini açıdan çeşitlilik gösteren toplumunu nasıl etkilediğine dair önemli bir penceredir. Çalışma, bu yönleri inceleyerek, Endonezya'nın çoğulcu toplumunda eşitlik ve adaleti korurken, İslam hukuku ilkelerinin dinamik sosyal ihtiyaç ve gerçekleri karşılayacak şekilde nasıl uyarlandığına dair değerli bilgiler sağlayabilir.

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Endonezya'da İslam hukukuna dayalı dini mahkeme sisteminin dönüşümü üzerine yapılan araştırmanın konusu, İslam hukuku ilkelerine uyum sağlamak için Endonezya mahkeme sisteminde meydana gelen değişikliklerin ve uyarlamaların sürecinin ve etkisinin bir analizini içermektedir. Mevcut dönüşüm İslam hukuku ilkelerinin Endonezya'daki ulusal yasal çerçeveye daha fazla entegre edilmesi ihtiyacına verilen stratejik bir yanıttır.⁴ Bu süreç yeni kurumların oluşturulmasını, mevcut yasal prosedürlerin değiştirilmesini ve Müslüman toplumun ihtiyaç ve değerlerine daha duyarlı kurumların geliştirilmesini içermektedir. Bu dönüşüm, yasal değişikliklerin ötesinde, İslam hukuku ilkeleriyle uyumlu alternatif uyuşmazlık çözümü yaklaşımları da dahil olmak üzere, tüm taraflar için adalete erişimi genişletmeye yönelik kapsamlı bir çabayı içermektedir.

Bu araştırma, Endonezya'da İslam hukukunun gelişim dinamiklerinin mevcut dini mahkeme sistemiyle nasıl etkileşime girdiğine ve İslam hukukunun ülkedeki mahkeme

⁴Arskal Salim, *Contemporary Islamic Law in Indonesia: Sharia and Legal Pluralism*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015, s. 3-4.

pratiğinde nasıl uygulandığına odaklanmaktadır. Dini mahkemeler, sadece yürürlükteki hukuka değil, aynı zamanda yargılama sürecinde ortaya çıkan gerçeklere de dayanan kararlar vererek hukuki kesinliğin sağlanmasında stratejik bir rol oynamaktadır. Bu kararlar adil olmalı ve uygulanabilir hukuki ilkeleri yansıtmalı, din özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi kanun ve anayasa tarafından korunan haklara her mahkeme sürecinde saygı gösterilmesini ve bu hakların korunmasını sağlamalıdır.

II. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, dünyanın en fazla müslüman nüfusuna sahip olduğu bilinen Endonezya'daki dini mahkemeler bağlamında İslam hukukunun gelişimini ve entegrasyonunu kapsamlı bir şekilde incelemek üzere tasarlanmıştır. Sadece dini mahkemelerin yapısal ve pratik çerçevesi içinde meydana gelen değişiklikleri analiz etmeyi değil, aynı zamanda devam eden dönüşüm sürecinin dinamiklerini daha geniş ve karmaşık bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır. Dini mahkeme sistemindeki değişimin çeşitli yönlerini araştıran bu çalışma, zengin gelenekleri ve ilkeleriyle İslam hukukunun Endonezya'daki mevcut ulusal hukuk normları ve uygulamalarıyla nasıl etkileşime girdiğini tespit etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda, dini mahkeme hukuku ve uygulamalarında nasıl uyarlamalar ve değişiklikler yapıldığı ve bunların Endonezya'nın çeşitlilik arz eden toplumunun ihtiyaç ve isteklerini nasıl yansıttığı ve bunlara nasıl cevap verdiği incelenmektedir.

Çoğunluğu müslüman olan ülkeler bağlamında, Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümünün derinlemesine anlaşılması, İslami hukuk ilkelerinin yargı sistemlerinde uygulanmasında karşılaşılabilecek zorlukların ve karmaşıklıkların ele alınmasında değerli bilgiler sağlayabilir. Geniş bir etnik, kültürel ve dini çeşitliliğe sahip olan Endonezya, dini bir adalet sisteminin çoğulcu bir toplumda nasıl etkili bir şekilde işleyebileceğine dair eşsiz bir örnek sunmaktadır. Endonezya'nın bu çeşitliliği yönetmedeki başarısı, özellikle de dini mahkemeler bağlamında, dini normları koruma ihtiyacı ile sosyal ve hukuki çoğulculuğa uyum sağlama ihtiyacının dengelenmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Çoğunluğu müslüman olan ülkeler Endonezya'nın deneyiminden, bir ülke içerisinde farklı hukuk sistemlerinin bir arada var olmasını içeren hukuki çoğulculuğun ele alınması gibi bazı kritik konularda ders çıkarabilirler. Bu deneyim, birden fazla hukuk sistemine sahip birçok ülkede temel bir mesele olan İslam hukuku ile pozitif hukuk arasındaki uyum bağlamında önemlidir. Ayrıca Endonezya'da adil ve kapsayıcı kolluk uygulamalarının hayata geçirilmesi, yasaların belirli gruplara karşı ayrımcılık

yapılmaksızın nasıl uygulanabileceği ve adaletin dini veya etnik kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşlara eşit şekilde ulaştırılmasının nasıl sağlanabileceği konusunda değerli dersler sunmaktadır.

III. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma, Endonezya'da yürürlükte olan kanun ve yönetmelikleri inceleyerek hukuki olguları anlamak ve araştırmak için sistematik analitik ve teorik bir yaklaşım olan normatif hukuki araştırma yöntemini uygulamaktadır. Çalışma, İslam hukukunun ulusal yargı sistemin nasıl entegre edildiğini ve uygulandığını analiz etmek ve yorumlamak temel amacı ile özellikle dini mahkeme sistemi odaklanmaktadır. Araştırma yöntemi, en son 2009 tarihli 50 sayılı Kanun ile değiştirilen 1989 tarihli 7 sayılı din mahkemeleri kanunu da dahil olmak üzere mevzuatın kapsamlı bir analizini içermektedir. Bu değişiklikler, dini adalet sisteminin gelişimini ve sosyal dinamiklere ve toplumun değişen ihtiyaçlarına adaptasyonunu yansıtmaları açısından önemlidir. Ayrıca bu araştırma, Endonezya'daki dini mahkemelerde usul uygulamalarında kullanılan önemli bir belge olan hukuk usulü kanununu da incelemektedir.

Araştırma, bu normların dini mahkemelerdeki uygulanmasında ortaya çıkabilecek zorluk ve engelleri tespit ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu, hem yapısal hem de pratik açıdan İslam hukuku ilkelerini henüz tam olarak desteklemeyen veya yansıtmayan yargı uygulamalarının değerlendirilmesini içermektedir. Bu değerlendirmenin sonuçlarından hareketle araştırma, Endonezya gibi çoğulcu ve dinamik bir toplumda dini mahkemelerin işleyişini en iyi hale getirme nihai amacıyla, hukukun uygulanmasının etkinliğini ve adillliğini artırmaya yardımcı olabilecek tavsiyeler veya pratik çözümler sunmayı amaçlamaktadır.

IV. Araştırmanın Kaynakları

Endonezya'daki dini mahkeme sisteminin kapsamlı bir incelemesi, çeşitli yasal belgelerin analizini temel kaynaklar olarak kullanmayı gerektirir. Bu belgeler, dini mahkemelerin kuruluşu, organizasyonu ve işleyişine ilişkin yasal çerçeveyi belirleyerek, bu mahkemelerin ulusal hukuk sistemindeki rolünü ve fonksiyonlarını anlamamıza yardımcı olur. Bu bağlamda, en önemli yasal belgelerden biri, Endonezya'daki dini mahkemelerin kuruluşu, organizasyonu ve görevleri için yasal dayanağı ortaya koyan 1989 tarihli ve 7 sayılı dini mahkemeler kanunu'dur.⁵ Bu kanun, dini mahkemelerin

⁵ Regulasip, "Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 7 Tahun 1989 Tentang Peradilan Agama", erişim: 10 Temmuz 2024, <https://www.regulasip.id/book/11670/read>

yasal statüsünü belirler ve bu mahkemelerin yargı yetkilerini, davalara bakma usullerini ve karar verme süreçlerini düzenler. Ayrıca, bu kanun, dini mahkemelerin toplumun dini ve hukuki ihtiyaçlarına nasıl cevap verdiğini ve bu mahkemelerin diğer yargı organlarıyla nasıl etkileşime girdiğini de açıklar.

1989 tarihli ve 7 sayılı dini mahkemeler kanunu, dini mahkemelerin yargı yetkilerini geniş bir şekilde tanımlar. Bu mahkemeler, özellikle aile hukuku, miras hukuku ve dini vakıflar gibi konularda uzmanlaşmıştır. Kanun, bu mahkemelerin davaları nasıl ele alacağını, hangi prosedürleri izleyeceğini ve hangi tür davalara bakabileceğini detaylandırır. Ayrıca, bu kanun, dini mahkemelerin verdiği kararların nasıl icra edileceğini ve bu kararların diğer yargı organları tarafından nasıl tanınacağını da düzenler.

Dini mahkemelerdeki uyuşmazlık çözüm usullerini düzenleyen ve bu mahkemelerdeki davaların ele alınmasında açık ve standart usuller sağlayan bir diğer kritik belge, 2016 tarihli ve 1 sayılı Yüksek Mahkeme Yönetmeliği'dir.⁶ Bu yönetmelik, İslam hukuku uyuşmazlıklarının çözümü de dahil olmak üzere, dini mahkemelerdeki tüm yargı süreçlerinin standartlarını belirler ve bu süreçlerin adil, hızlı ve etkili bir şekilde yürütülmesini sağlar. Yönetmelik, dini mahkemelerde görülen davaların nasıl ele alınacağını ve bu davalarda hangi yargı usullerinin uygulanacağını ayrıntılı bir şekilde düzenler. Bu belge, dini mahkemelerdeki yargılama sürecinin şeffaflığını ve adaletini artırmayı amaçlar ve bu mahkemelerin işleyişinde standartlaştırılmış bir yaklaşım sunar.

Dini mahkemeler sisteminin incelenmesinde kullanılan diğer önemli yasal belgeler arasında, 2006 tarihli ve 3 sayılı yargı gücü yasası bulunmaktadır.⁷ Bu yasa, dini mahkemelerin yargı yetkilerini genişletmiş ve bu mahkemelerin İslam hukuku uygulamalarındaki rolünü artırmıştır. Ayrıca, bu yasa, dini mahkemelerin bağımsızlığını ve tarafsızlığını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Endonezya Medeni Kanunu⁸ ve Medeni Usul Kanunu,⁹ dini mahkemeler dahil olmak üzere Endonezya'daki tüm medeni ve hukuki usulleri düzenleyen temel yasal dayanaklardır. Medeni Kanun, bireyler arasındaki medeni ilişkileri düzenlerken, Medeni

⁶ Database Peraturan, "Peraturan Mahkamah Agung Nomor 1 Tahun 2016 tentang Prosedur Mediasi di Pengadilan", erişim: 10 Temmuz 2024, <https://peraturan.bpk.go.id/Details/209641/perma-no-1-tahun-2016>

⁷ Direktorat Putusan Mahkamah Agung Republik Indonesia, "Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 3 Tahun 2006 Tentang Perubahan Atas Undang-Undang Nomor 7 Tahun 1989 Tentang Peradilan Agama", erişim: 10 Temmuz 2024, <https://putusan3.mahkamahagung.go.id/peraturan/detail/11e9d9369a23a18c9a0e313733333334.html>

⁸ Jaringan Dokumentasi dan Informasi Mahkamah Agung RI, "Kitab Undang-Undang Hukum Perdata", erişim: 10 Temmuz 2024, <https://jdih.mahkamahagung.go.id/legal-product/kitab-undang-undang-hukum-perdata/detail>

⁹ Tim Literasi Nusantara, *KUHAPer Kitab Undang-Undang Hukum Acara Perdata*, Malang: Literasi Nusantara Literasi, 2020. S. 1-256.

Usul Kanunu ise bu ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların nasıl çözüleceğini belirler. Bu kanunlar, dini mahkemelerin karar verme süreçlerinde ve hukuki prosedürlerinde rehberlik eder ve bu mahkemelerin ulusal hukuk sistemi içindeki yerini sağlamlaştırır. Medeni Kanun, miras, evlilik, boşanma ve mal paylaşımı gibi alanlarda uygulanırken, Medeni Usul Kanunu, bu konularla ilgili davaların nasıl yürütüleceğini ve yargı süreçlerinin nasıl işleyeceğini belirler.

Endonezya'daki yüksek mahkeme ve dini mahkemelerin kararları, hukuki çalışmalar için son derece değerli kaynaklardır. Bu kararlar, kanunların yorumlanması ve uygulanmasına dair önemli içgörüler sağlamanın yanı sıra, dini mahkemelerdeki uyuşmazlık çözüm dinamiklerini anlamada da kritik referanslar olarak hizmet eder. Yüksek mahkeme kararları, Endonezya'nın tüm yargı sisteminde bağlayıcı bir güce sahiptir ve diğer mahkemelerin kararları için bir emsal teşkil eder. Bu kararlar, hukukun nasıl yorumlandığını ve uygulandığını gösteren önemli belgelerdir ve hukuki teorilerin pratik uygulamalarla nasıl birleştiğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Yüksek mahkeme kararlarının analizi, araştırmacılara hukukun gelişimi, değişimi ve uygulanmasındaki eğilimleri izleme fırsatı verir.

Dini mahkeme kararları, İslam hukuku temelinde verilen kararlar olup, özellikle aile hukuku, miras hukuku ve diğer kişisel statü meselelerinde uzmanlaşmıştır. Bu kararlar, İslam hukuku kurallarının Endonezya'nın modern hukuk sistemi ile nasıl entegre edildiğini ve bu entegrasyon sürecinde karşılaşılan zorlukları ve dinamikleri anlamada önemli bir kaynak sağlar. Dini mahkeme kararlarının analizi, araştırmacılara İslam hukuku uygulamalarının pratik sonuçlarını ve bu sonuçların toplumsal etkilerini değerlendirme fırsatı sunar.

Bu araştırmanın diğer kaynakları da Endonezya'daki dini adalet sistemi ve onu etkileyen ilgili hususlar hakkında geniş ve derin bir kavrayış elde etmek için çeşitli bilgi kaynaklarını içermektedir. Bu kaynaklar, çeşitli akademik ve pratik perspektiflerden kapsamlı analizlere olanak tanıyan çok çeşitli materyalleri içermektedir. Akademik dergiler, genellikle dini mahkemeleri, İslam hukukunu, dini hakimlerin rolünü ve dini mahkemelerde izlenen prosedürleri tartışan ayrıntılı makaleler içeren önemli bir kaynaktır. Bu makaleler yalnızca güncel görüşler sunmakla kalmaz, aynı zamanda ilgili ve genellikle karmaşık konuların derinlemesine analizlerini de sağlar.

Hukukçular veya tarihçiler tarafından yazılan kitaplar da Endonezya'nın ulusal yasal çerçevesi içinde dini mahkemelerin rolü ve gelişimine ilişkin tarihsel bağlam ve ayrıntılı hukuki yorumlar sunarak önemli katkılar sağlamaktadır. Diyanet İşleri Bakanlığı, Yüksek Mahkeme ve diğer devlet kurumlarının dini mahkemelerle ilgili

raporlar veya araştırma sonuçları sunan resmi yayınları, sistemin uygulamaları ve karşılaştığı zorluklarla ilgili resmi veriler ve içgörüler sağlamaktadır. Dini mahkemeler veya ilgili konulara odaklanan araştırmacıların tezleri ve bitirme projeleri, alandaki en son araştırmaları yansıtarak daha spesifik ve yenilikçi analizler sunmaktadır. Ayrıca, sivil toplum kuruluşları veya bağımsız araştırma kurumları tarafından yapılan anketler veya araştırmalar, İslam hukuku temelli sorunların ele alınmasında dini mahkemelerin etkinliğine ilişkin kamuoyu algıları hakkında fikir vererek ek bir bakış açısı sağlar.

Son olarak, dini mahkemeleri, İslam hukukunu, dini hakimlerin çalışma dinamiklerini ve mahkeme usullerini ele alan web siteleri ve çevrimiçi yayınlar, son gelişmelerle ilgili içerik sağlayarak kolay erişilebilir ve sık güncellenen bir bilgi katmanı ekler. Bu araştırma, sadece normatif yönle odaklanmakla kalmayıp, aynı zamanda hukuk teorisini sahadaki mevcut uygulamalarla birleştirerek daha geniş bir bağlamda hukuki uygulamaların kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını da içermektedir. Bu belgeler, Endonezya'daki dini mahkemelerin toplumdaki rolünü ve işleyişini anlamak için kritik öneme sahiptir ve dini yargı sisteminin etkin ve adil bir şekilde çalışmasını temin eder.

V. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Bu araştırma, özellikle İslam hukukunun uygulanmasına odaklanarak Endonezya'daki dini mahkeme sistemindeki dönüşümü detaylandırmaya ve analiz etmeye yöneliktir. Multidisipliner bir yaklaşım benimseyen bu araştırma, Endonezya dini mahkeme sisteminde meydana gelen değişim dinamiklerini derinlemesine anlamayı ve bu bağlamda İslam hukukunun uygulanmasının etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, İslam'ın takımadalara gelişinden sömürge dönemine ve bağımsızlık sonrası döneme kadar Endonezya'da İslam hukukunun gelişiminin tarihsel arka planını inceleyerek başlayacaktır. Analiz, İslam hukukunun Endonezya halkının yerel hukuk gelenekleriyle nasıl etkileşime girdiğini ve İslam hukukunun Endonezya halkının kültürel bağlamına ve sosyal yaşamına nasıl uyum sağladığını kapsayacaktır.

Araştırma aynı zamanda sömürge döneminden modern döneme kadar İslam hukukunun uyarlanması, yorumlanması ve uygulanması sürecini inceleyecek ve bu hukuk normlarının mevcut dini adalet sistemine nasıl entegre edildiğinin izini sürecektir. Bu tarihsel sürecin derinlemesine anlaşılması, İslam hukukunun Endonezya'daki dini adalet çerçevesinin nasıl ayrılmaz bir parçası haline geldiğini anlamak için temel oluşturacaktır. Ayrıca, bu araştırma Endonezya'daki mevcut dini mahkeme sisteminin yapısını ve işlevini inceleyecektir. Bu kapsamda, 7/1989 sayılı dini

mahkemeler kanununda değişiklik yapılmasına dair 3/2006 sayılı kanunun incelenmesi de dahil olmak üzere, dini mahkeme sistemini düzenleyen kanun ve yönetmeliklerin analizi yapılacaktır. Araştırma aynı zamanda çeşitli dini mahkeme kurumlarının organizasyonunu ve işleyişini, kullanılan yasal prosedürleri ve yürürlükteki uygulama mekanizmalarını da değerlendirecektir.

Sosyal, siyasi ve kültürel değişim gibi unsurlar da incelenerek bunların dini mahkemelerin yapısını ve işleyişini nasıl etkilediği tespit edilecektir. Bu yaklaşım, dini mahkeme sisteminin dönüşümünün gerçekleştiği daha geniş bağlamı anlamak için önemlidir ve bu dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan zorlukların ve fırsatların analiz edilmesine olanak tanır.

1. ENDONEZYA'DA İSLAM HUKUKUNUN GELİŞİMİNİN DİNAMİKLERİ

1.1. Endonezya'da Erken Dönem İslam Hukuku

Endonezya'da İslam hukukunun erken dönem yolculuğu, dini değerler, yerel kültür ve takımadaları kapsayan çeşitli tarihi faktörlerin iç içe geçmesini yansıtan karmaşık bir süreçtir. Arap tüccarlar ve Hintli denizciler tarafından VII. yüzyılda Endonezya'ya getirilen İslam dini, takımadaların sosyal, siyasi ve hukuki manzarasını dönüştüren önemli bir güç olmuştur.¹⁰ İslam sadece geniş çapta kabul görmekle kalmamış, aynı zamanda Endonezya'daki çeşitli bölgelerin kendine özgü yerel bağlamlarına da adapte olmuş ve kendi kültürel bağlamlarına göre farklı yasal uygulamalar ve yorumlar yaratmıştır.

Endonezya'da İslam hukukunun dinamik gelişimi bağlamında, İslam'ın manevi ve mistik yönlerini vurgulayan sufizm'in etkisi merkezi bir rol oynamıştır. Birliktelik ve maneviyat değerlerini derinleştiren bir tarikat olarak sufizm, İslam'ın daha kapsayıcı ve yansıtıcı bir yorumunun yayılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu durum, İslami gelenek ile Endonezya'nın zengin yerel kültür mozaïği arasında yapıcı bir diyalog kurulmasını sağlamış ve İslam hukukunun Endonezya toplumunun kendine özgü değer ve ihtiyaçlarına göre uyarlanması ve yorumlanması sürecini kolaylaştırmıştır.

Endonezya tarihinde, Demak ve Açe Sultanlıkları gibi İslami krallıklar sadece İslam'ın yayıldığı merkezler olarak değil, aynı zamanda İslami hukuk kurumlarının kurulması ve kurumsallaşmasında da öncü olmuşlardır. Bu krallıklar, İslam hukukunu idari ve adli çerçevelerine entegre ederek İslami değerlere dayalı hukuk ve yönetim temelini güçlendirmede etkili olmuşlardır. Bu da Endonezya'daki İslam hukukunun sadece dış geleneklerden ithal edilen bir şey olmadığını, Endonezya halkının sosyal yaşamındaki yerel siyasi ve kültürel dinamiklerle birlikte etkileşime giren ve gelişen dinamik bir varlık haline geldiğini göstermektedir.

Sömürgecilikten önce, İslam hukuku Endonezya'daki çeşitli krallıklarda krallar tarafından uygulanmış ve kraliyet hükümet ve adalet sisteminin bir parçası olarak bu hukuku benimsemişlerdir.¹¹ Bu hukuk sistemi, çeşitli değişikliklere ve uyarlamalara rağmen sömürgeleştirme döneminde de devam etmiştir. Yayılması ve uygulanması

¹⁰ Steven Drakeley, *The History of Indonesia*, London: Bloomsbury Publishing USA, 2005, s. 1.

¹¹ Kasman Bakry ve Edi Gunawan, "The Implementation Of Islamic Law At The Early Spread Of Islam In Indonesian Archipelago", *Jurnal Ilmiah Al-Syir'ah*, Cilt 16, Sayı 2, 2018, s. 120.

bağlamında Endonezya'daki İslam hukuku, ulemanın icthadından büyük ölçüde etkilenmiştir. İctihad süreci, mevcut düzenlemeler ya da mevzuat tarafından açıkça ele alınmayan konuların ele alınmasında özellikle kritik hale gelmiştir.

Araştırmacılar Endonezya'da gelişen İslam hukukunun genel olarak Şâfiî mezhebini takip ettiğini, bunun da bölgesel etkileri ve Orta Doğu'daki İslami merkezlerle olan tarihi bağları yansıttığını belirtmektedir.¹² Şâfiî mezhebinin benimsenmesini ve yayılmasını destekleyen tarihsel kanıtlar arasında XIV. yüzyılın ortalarında Samudra Pasai Sultanı Muhammed Melikü'z-Zâhir'in (1297-1326) rolü de yer almaktadır.¹³ Yaşadığı dönemde önde gelen bir din ve İslam hukuku âlimi olarak tanınan Sultan Muhammed Melikü'z-Zâhir'in, Şâfiî ekolü öğretilerinin takımadalardaki diğer İslam krallıklarına yayılmasında kilit bir rol oynamıştır.

Samudra-Pasai Krallığı aracılığıyla, İslam hukukunun öğretileri ve ilkeleri sadece öğretilmekle kalmadı, aynı zamanda Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde İslam hukukunun temelini güçlendirerek yasal ve hükümet yapılarına da entegre edildi. Bu süreç sadece İslam'ın bölgenin sosyal ve siyasi yapısında önemli bir unsur olarak konumunu güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda takımadalarda bugün de etkisini sürdüren özgün bir İslami kimliğin şekillenmesine yardımcı olmuştur.¹⁴ Yerel ile mezhebinin öğretileri arasındaki dinamik süreç, hukuk ve dinin çeşitli tarihsel ve kültürel bağlamlarda nasıl etkileşime girebileceğini gösteren, kendine özgü ve uyarlanabilir bir hukuk sistemi yaratmıştır.

Malakka krallığının XV. ve XVI. yüzyıllar arasındaki altın çağında, Malakkalı hukukçular karşılaştıkları hukuki meseleler hakkında fetva almak için sık sık Samudra Pasai'ye giderlerdi. Bu etkileşim, Samudra-Pasai'nin o dönemde takımadalar genelinde hukuk uygulamalarını etkileyen önemli bir İslami ilim ve icthad merkezi olarak önemine işaret etmektedir.¹⁵ Samudra Pasai'nin bir İslami hukuk bilgisi merkezi olarak varlığı ve etkisi, takımadalardaki krallıklar arasındaki ilişkilerin İslam hukukunun yayılmasına ve anlaşılmasına nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Endonezya'da İslam hukukunun benimsenip yayılması sürecinde ulemanın katılımı, bölgedeki hukuk sisteminin yalnızca krallar tarafından çıkarılan yönetmeliklere veya yasalara dayanmadığını, aynı zamanda İslami öğretilerin zaman ve mekân bağlamına göre yorumlanması ve uyarlanması ulemanın icthadlarından ve

¹² Clark B. Lombardi vd., "Islamic Law and Islamic Legal Professionals in Southeast Asia", *SSRN Electronic Journal*, Cilt 21, 2012; Salim, a.g.e., s. 23-24.

¹³ Ahmad Sugiri, *Sejarah Kebudayaan Islam Indonesia Abad VII Sampai Abad XV*, Kota Serang: Penerbit A-Empat, 2021, s. 3.

¹⁴ Sarkawi B. Husain, *Sejarah Masyarakat Islam Indonesia*, Surabaya: Airlangga University Press, 2017, s. 18.

¹⁵ Sugiri, a.g.e., s. 36.

entelektüel çabalarından da büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Bölgede yaygın olarak benimsenen Şâfiî mezhebi, insanların sadece manevi değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi ihtiyaçlarını da karşılayan bir yasal çerçevenin şekillenmesine yardımcı olmuştur.¹⁶

Bu uygulama, Endonezya'da İslam hukukunun oluşumu ve gelişiminde kraliyet yetkilileri, ulema ve toplum arasındaki etkileşimin çok önemli bir rol oynadığı dinamik bir sürecin varlığını göstermektedir. Bu süreç sadece bilgi aktarımı ya da dini kuralların benimsenmesi değil, toplumda geçerli ve uygulanabilir bir hukuk sistemi üretmek için çeşitli paydaşlar arasında sürekli bir diyalog meydana gelmiştir. Bu nedenle Samudra-Pasai sadece siyasi gücün bir sembolü değil, aynı zamanda takımadalarda İslam'ın büyümesini ve kabul görmesini kolaylaştıran, karmaşık sosyal yapıların şekillendirilmesinde hukuk ve dinin nasıl işbirliği yapabileceğini yansıtan entelektüel bir güç haline gelmiştir.

Nureddin er-Ranîrî (1068-1658) 17. yüzyıl İslam tarihinde, özellikle de takımadalarda önemli bir figürdü. Hindistan'da doğan er-Ranîrî 31 Mart 1637'de Açe'ye yerleşmiş ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmiştir. Er-Ranîrî öncelikle İslam'ın manevi ve tasavvufi yönlerine yaptığı katkılarla tanınsa da, İslam hukuku anlayışı da derin ve önemlidir. Tasavvuf çalışmalarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Açe'de İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında da önemli bir rol oynamış, teolojik ve hukuki uzmanlığın toplumdaki dini uygulamaları etkilemek için nasıl etkileşime girebileceğini göstermiştir. En ünlü eserlerinden biri 1628 yılında yazdığı İslam hukuku kitabı *Sirâtü'l-müstakîm*. Bu eser, İslam hukukunun sistematik hale getirilmesinde ve bölgede yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynayarak, takımadalar genelinde yaygın bir etkiye sahip olan ilk İslam hukuku eseri olarak kabul edilmektedir.

İslam araştırmaları uzmanı Karel Adriaan Steenbrink'e (1942-2021) göre, *Sirâtü'l-müstakîm*, Şâfiî ekolüne ait birkaç standart fıkıh kitabı referans alınarak geliştirilmiştir.¹⁷ Bunlar arasında *Minhâcü't-tâlibîn*, *Fethü'l-vehhâb*, *Nihâyetü'l-muhtâc* ve diğer önemli eserler bulunmaktadır. Bu referansların seçimi, o dönemde takımadalar halkıyla ilgili yorumlar ve bağlamlar sağlayarak, yaygın olarak kabul gören fıkıh uygulamalarını bütünleştirme ve kodlama girişimini göstermektedir. Bu seçkin eserler, Şâfiî fıkının temel prensiplerini ve uygulamalarını detaylandırarak, İslam hukukunun doğru ve tutarlı bir şekilde uygulanmasını amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bu eserler üzerinden yapılan çalışmalar, İslam hukukunun bölgesel farklılıklarını göz önünde

¹⁶ Suud Sarim Karimullah, "Shāfi'ī Literature in Indonesia: A Historical Account." *Islamica: Jurnal Studi Keislaman*, Cilt.17, Sayı 1, 2022, s. 3-4.

¹⁷ Fitzroy Morrissey, *A Short History of Islamic Thought*, Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 21.

bulundurarak, yerel halkın ihtiyaçlarına uygun mler sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, Sir t 'l-müstakîm'in geliştirilmesi, sadece teorik bir bilgi derlemesi değil, aynı zamanda pratik ve uygulanabilir bir hukuk sistemi oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Nureddin er-Ranîrî'nin yanı sıra XVII. yüzyılın bir diğer önemli ismi, fıkıh alanındaki katkılarından dolayı saygı duyulan takımadalı bir müçtehit olan şeyh Abd rra f b. Al  el-Fans r  es-Sinkil 'dir (1615-1693). Özellikle *Mir' t 't-tull b* adlı ünlü kitabıyla tanınır. Kitap, dönemin A Sultanı Safiyyet dd n'in isteği üzerine yazılmış kapsamlı bir eserdir ve Hicri 1074 yılında veya yaklaşık 1633 yılında tamamlanmıştır. Azyumardi Azra'ya göre *Mir' t 't-tull b*, es-Sinkil 'nin bir kadın sultanın himayesi altında yazdığı ve o dönemde bazı muhafazakâr çevrelerde tartışmalı kabul edilen bir durum göz önüne alındığında, çelişkili psikolojik koşullar altında yazılmıştır. Es-Sinkil 'nin A'de kadın liderliğini kabul etmesi, kraliyet emirlerine uymak için bazı ilkeleri bir kenara bırakmak zorunda kalmış olabileceğini öne sürerek, genellikle entelektüel bütünlüğünden bir taviz olarak g r lm ştir. Ancak bu durum aynı zamanda onun karşılaştığı sosyal ve dini karmaşıklıkları yansıtan kişisel hoşgörüsünün bir yönünü de göstermektedir.

Yazılma koşulları hakkındaki tartışmalara rağmen, şeyh Abd rra f b. Al  el-Fans r  es-Sinkil 'nin eserleri takımadalarda, özellikle de A'de fıkıhın gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Eserleri sadece bölgedeki İşlam hukuku literatürünü zenginleştirmekle kalmadı, aynı zamanda İşlam hukukunun daha derin ve geniş bir anlayışının yayılmasına da yardımcı oldu. Özellikle *Mir t 't-tull b*, XVII. yüzyıl A'sinin sosyal ve kültürel bağlamında İşlam hukukunun uygulanmasına dair derin kavrayışlar sunarak bölgedeki İşlam hukuku akademisyenleri ve uygulayıcıları için temel bir referans haline gelmiştir.¹⁸

XVIII. yüzyılda şeyh Muhammed Arşad el-Bancarî (1710-1812), İşlam hukuku alanında en önde gelen İşlami şahsiyetlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. 1710 yılında doğmuş ve 1812 yılında vefat etmiş olup, derin eserleriyle takımadalarda fıkıhın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. En önemli eserlerinden biri, ş f  mezhebine dayalı bir fıkıh kitabı olan *Sebil 'l-m hted n li tefakkuh f  em r'd-d n*. Bu kitap sadece bir dini bilgi kaynağı olarak saygı görmemiş, aynı zamanda Bicar Sultanlığı'ndaki hukuki anlaşmazlıkların çözümünde de önemli bir rehber olmuştur. *Sebil 'l-muhtedîn*, Nureddin er-Ranîrî tarafından yazılan *Siretü'l-müstakim* kitabının bir şerhidir. şeyh

¹⁸ Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah Dan Kepulauan Nusantara Abad XVII-XVIII*, Bandung: Mizan Publishing, 1994, s. 200.

Muhammed Arşad el-Bancarî eserinde farazî fıkıh (spekülatif fıkıh) olarak bilinen ve genellikle tasavvuftan etkilenen ve toplumun sosyal gerçeklerinden uzaklaşan önceki fıkıh yazımı geleneğinden bir kaymaya işaret eden bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ancak aralarında Karel Adriaan Steenbrink'in (1942-2021) de bulunduğu bazı akademisyenler, el-Bancarî'nin çalışmalarının toplumun gerçek koşullarını tam olarak yansıtmadığını savunmaktadır. Bununla birlikte, Şâfiî mezhebinin etkisi Sebîlü'l-Mühtedîn adlı eserde açıkça görülmektedir. Bu eser, el-Bancarî'nin Şâfiî fıkının çeşitli kaynaklarını bir araya getirme ve bunlara atıfta bulunma konusundaki yetkinliğini de gözler önüne sermektedir. Sebîlü'l-Mühtedîn, Şâfiî mezhebine ait önemli fıkıh kaynaklarını bütünleştirerek, bu mezhebin temel prensiplerini ve uygulamalarını detaylandırmakta ve açıklamaktadır. El-Bancarî'nin derinlemesine bilgi ve becerisi, bu eser aracılığıyla Şâfiî fıkının inceliklerini ve zenginliğini ortaya koymaktadır.

Şeyh Abdülmelik, fıkıh alanındaki uzmanlığıyla tanınmış ve İslam hukukunun çeşitli yönleri üzerine bir dizi önemli eser üretmiştir. En ünlü eserlerinden ikisi *Risâletü'n -nahl* ve *Risâletü keyfiyyeti'n-niyeh'dir*. *Risâletü'n-nahl*, özellikle Cuma namazlarının geçerliliği için gerekli olan asgari cemaat sayısı kriterlerini tartışmaktadır ki bu, o dönemdeki Müslüman dini cemaat bağlamında önemli bir konudur. Bu arada, *Risâletü keyfiyyeti'n-niyeh* ibadette niyet kavramını daha derinlemesine inceler ve İslam hukukuna göre ibadetin yerine getirilmesinde doğru niyetin önemini vurgular.

Bu iki isim, Şeyh Muhammed Arşad el-Bancarî ve Şeyh Abdülmelik, o dönemde Endonezya'da İslam hukuku anlayışının gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Her biri farklı bir yaklaşıma sahip olsa da, eserleri İslam hukukunun anlaşılmasını ve uygulanmasını zenginleştirmede önemli bir rol oynamış, dönemin Müslüman toplumunun İslami öğretileri yorumlamasına ve günlük yaşamlarında uygulamasına yardımcı olmuştur. Eserleri sadece manevi rehberler olarak değil, aynı zamanda o dönemde Endonezya toplumunun sosyal ve dini yapısını şekillendirmeye yardımcı olan hukuki temeller olarak da hizmet etmiştir.¹⁹

Endonezya'da İslam hukukunun gelişimi, yerel geleneklerin yanı sıra sömürgeciliğin etkisini de içeren çok boyutlu faktörlerden etkilenmiştir. İslam'ın gelişinden önce Endonezya toplumu zaten güçlü ve yapılandırılmış bir örfî hukuk sistemine sahipti. Bu örfî hukuk ile İslam hukuku ilkeleri arasındaki etkileşim, İslami değerlerin mevcut yerel geleneklerle uyumunu ve entegrasyonunu gösteren benzersiz ve senkretik bir yasal uygulama yaratmıştır.

¹⁹ Marzuki Wahid ve Rumadi, *Fiqh Mazhab Negara: Kritik Atas Politik Hukum Islam Di Indonesia*, Yogyakarta: LKis, 2001, s. 123.

Endonezya'daki Sundan toplumunun hukuk sistemine dair ilginç bir örnek, Batı Cava'da bulunan ve "Carita Parahyangan" adlı örfi kurallar koleksiyonunda görülebilen Sundan örfi hukuk sistemidir.²⁰ Bu sistem, İslami değerlerin yerel bilgeliğe nasıl uyarlandığını gösteren somut bir örnektir. Sundan toplumunun bu hukuk sistemi, İslam hukukunun esnekliğini ve farklı kültürel bağlamlara uyarlanabilirliğini gözler önüne sermektedir.

"Carita Parahyangan," Sundan toplumunun tarihsel ve kültürel mirasını yansıtan önemli bir belgedir.²¹ Bu koleksiyon, toplumun günlük yaşamını düzenleyen normlar, kurallar ve değerleri içermektedir. İslam'ın bölgeye gelişiyle birlikte, bu yerel normlar ve kurallar İslami değerlerle uyumlu hale getirilmiştir. Bu süreç, İslam hukukunun temel prensiplerinin, Sundan toplumunun yerel gelenekleri ve bilgeliğiyle nasıl entegre edildiğini göstermektedir.

İslami değerlerin Sundan örfi hukuk sistemine entegrasyonu, toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, evlilik, miras ve ticaret gibi alanlarda İslami hukuk kuralları benimsenmiş ve bu kurallar, yerel örf ve adetlerle uyumlu hale getirilmiştir. Bu, İslam hukukunun evrensel prensiplerinin, yerel kültürel normlarla nasıl dengelendiğini ve bütünleştirildiğini göstermektedir.

Sundan örfi hukuk sistemi, İslam hukukunun esnekliğini ve adaptasyon kabiliyetini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. İslam hukuku, farklı kültürel bağlamlarda uygulanabilirliğini ve yerel toplulukların ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitesini göstermektedir. Bu durum, İslam hukukunun evrensel prensiplerinin, yerel bilgeliğin zenginliğiyle nasıl bütünleştirilebileceğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

"Carita Parahyangan" gibi örfi kurallar koleksiyonları, İslam hukukunun yerel topluluklar tarafından nasıl benimsendiğini ve uygulandığını anlamak için değerli kaynaklardır. Bu belgeler, İslam hukukunun tarihsel ve kültürel bağlamlardaki uygulamalarını incelemek için önemli veriler sunmaktadır. Aynı zamanda, bu tür koleksiyonlar, İslam hukukunun yerel bilgeliğe uyarlanması sürecinde karşılaşılan zorlukları ve bu zorlukların nasıl aşıldığını göstermektedir. Örneğin, Sundan toplumunda İslami değerlerin yerel normlarla entegrasyonu sürecinde, toplumun mevcut hukuki yapısının korunmasına özen gösterilmiştir. Bu, yerel toplulukların kendi kültürel kimliklerini korurken, aynı zamanda İslami prensiplere uygun bir hukuk sistemi

²⁰ Jeffrey Sundberg (2011). "The Old Sundanese Carita Parahyangan, King Warak and the Fracturing of the Javanese Polity, c. 803 AD", *From beyond the Eastern Horizon: Essays in Honour of Professor Lokesh Chandra*, 2011, s. 149-151.

²¹ Agus Heryana, "Jejak Kepemimpinan Orang Sunda: Pemaknaan Ajaran Dalam Naskah Carita Parahyangan (1580)", *Patanjala: Journal of Historical and Cultural Research*, Cilt 6, Sayı 2, 2014, s. 169.

geliştirmelerine olanak tanımıştır. Bu süreç, İslam hukukunun farklı kültürel bağlamlara nasıl uyarlanabileceğine dair değerli dersler sunmaktadır.

Geleneksel etkilere ek olarak, Hollanda sömürge döneminin de Endonezya'daki İslam hukukunun yapısı ve uygulaması üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Hollandalılar dini devlet işlerinden ayırma eğiliminde olsalar da, özellikle toplumdaki aile ve din işlerinin düzenlenmesinde zaman zaman İslam hukukunu tanımışlardır. Bu durum, sömürge politikası ile İslam hukuku arasında bir tür etkileşimin bulunduğunu ve sonuçta Endonezya'daki yasal uygulamanın karmaşık dinamiklerini şekillendirdiğini kanıtlamaktadır.

1.1.1. İslam'ın Girişi ve Erken Adaptasyon

Endonezya'da İslam'ın erken adaptasyon süreci, İslami öğretilerin bölgenin önceden var olan sosyal, ekonomik ve siyasi uygulamalarıyla derin bir entegrasyonunu göstermektedir.²² Endonezya'da İslam'ın yayılmasında önemli bir rol oynayan tüccarlar, ulema ve yerel liderler, sadece yeni öğretileri tanıtmakla kalmamış, aynı zamanda uzun süredir yerleşik olan sosyal yapılara ve geleneklere nazikçe saygı göstermiş ve bazı durumlarda bunları uyarlamışlardır.²³ Bu yaklaşım sadece İslam'ın yerel toplumlarda kabulünü hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda her bölgenin kendine özgü kültürel kimliğinin şekillenmesine ve zenginleşmesine yardımcı olarak İslam'ın Endonezya'nın kültürel çeşitlilik mozağinde ayrılmaz bir unsur olarak konumunu güçlendirmiştir.

Bu entegrasyon yalnızca yüzeysel bir düzeyde kalmamış, aynı zamanda İslami doktrinlerin ve ritüellerin Endonezya'daki sosyal yaşamın yerel bağlamına uygun şekilde uyarlanmasını da içermiştir. Bu süreç, İslami öğretilerin ve ibadet biçimlerinin, yerel kültürel normlar ve sosyal dinamikler dikkate alınarak yeniden yorumlanmasını ve toplumun mevcut yapısına entegre edilmesini kapsamaktadır. Bu durum, İslam'ın Endonezya'da daha derinlemesine ve kalıcı bir şekilde kök salmasını sağlamıştır.

Endonezya'da İslam'ın adaptasyon süreci sadece kavramsal veya felsefi düzeyde değil, aynı zamanda İslami manevi ve ritüelistik değerlerin toplumdaki köklü geleneksel uygulamalarla birleştirilmesi yoluyla pratik olarak da gerçekleşmiştir.²⁴ Bu olgunun belirgin örnekleri, evlilik, doğum ve ölüm törenleri gibi çeşitli toplumsal olaylarda görülebilir. Bu kutlamalar ve törenler sırasında İslami kurallar sıkça uygulanırken,

²² Carool Kersten, *Islam in Indonesia: The Contest for Society, Ideas and Values*, Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 1.

²³ Martin Van Bruinessen, "Indonesian Muslims and Their Place in the Larger World of Islam", *Indonesia Rising: The Repositioning of Asia's Third Giant*, 2012, s.118.

²⁴ R. Michael Feener, *Islam in World Cultures: Comparative Perspectives*, London: Bloomsbury Publishing USA, 2004, s. 186.

toplumsal olaylarda yerel toplum için önemli kabul edilen örfî unsurlar da göz ardı edilmemektedir. Bu durum, İslami öğretiler ile yerel gelenekler arasında, her iki değer sisteminin bir arada var olduğu ve birbirini zenginleştirdiği benzersiz bir sinerji yaratmaktadır.

İslam'ın Endonezya'ya gelişinin kökenleri hakkında, her biri tarihsel kanıtlarla ve tarihçiler ve araştırmacılar tarafından geliştirilen çeşitli teorilerle desteklenen farklı görüşler vardır.²⁵ İslam'ın Endonezya'ya gelişine dair Sir John Crawfurd (1783-1868) tarafından öne sürülen ilk teori, dinin doğrudan Arabistan'dan geldiğini savunmaktadır. Crawfurd, kökleri Arap Yarımadası'na dayanan Şâfiî mezhebini takip eden Malay bölgesindeki Müslüman toplulukların benzersizliğine odaklanmış ve bu bölgedeki dini uygulamaların şekillenmesinde Arabistan'dan gelen doğrudan etkinin önemli olma ihtimalinin yüksek olduğunu öne sürmüştür.²⁶

Crawfurd'a göre, İslam'ın Endonezya'ya takımadalarda yayılması, Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi'ndeki yoğun denizcilik faaliyetlerinden ayrı düşünülemez. Bu denizcilik faaliyetleri, İslam'ın Güneydoğu Asya Takımadaları'na yayılmasında kritik bir rol oynamıştır. Müslüman tüccarlar ve denizciler, ticaret yollarını kullanarak Endonezya'ya ulaşmış ve burada İslam'ı yaymışlardır. Ticaret yoluyla kurulan bu temaslar, İslam'ın yerel toplumlar arasında hızla benimsenmesini sağlamıştır.

Azyumardi Azra (1955-2022) ve Wan Hussein Azmi gibi bu teorinin savunucuları da Arap denizcilerin İslam'ın yayılmasındaki hayati rolünü vurgulamaktadır. Bu denizcilerin Arabistan'dan Takımadalar'a sadece ticari mallar değil, aynı zamanda dini ve kültürel fikirler de getirdiğini ve bölgenin dini manzarasının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını savunmaktadırlar. Bu teori, deniz ticaret yollarının coğrafi olarak uzak iki dünya arasında kültürleri ve inançları birbirine bağlayan önemli bir köprü haline geldiği karmaşık bir aktarım sürecini tanımlamaktadır. Bu rotalar yalnızca fiziksel hareket için değil, aynı zamanda İslam'ın yerel topluluklara nüfuz etmesine neden olan ve yerel sosyal ve kültürel bağlama adaptasyonları beraberinde getiren kültürel ve dini bir değişim aracı olarak da önemlidir.

İlk olarak Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936) tarafından ortaya atılan ve daha sonra Pijnappel (1856-1927) tarafından desteklenen İslam'ın Endonezya'ya gelişine dair ikinci teori, İslam'ın Endonezya'ya geliş rotasının Hindistan üzerinden olduğunu öne sürer. Bu teori, Hindistan ile Malay takımadaları arasındaki yoğun ticari ilişkilerin İslam'ın yayılmasını kolaylaştırmada etkili olduğunu savunuyordu. Pijnappel,

²⁵ Azra, a.g.e., s. 29.

²⁶ Peter Carey ve Farish A. Noor, *Ras, Kuasa, Dan Kekerasan Kolonial Di Hindia Belanda*, Jakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, 2022, s. 9-10.

özellikle Hindistan'ın Gujarat ve Malabar bölgelerini İslam'ın takımadalara yayılma tarihinde önemli çıkış noktaları olarak işaret ederek, gelişen ekonomik ve sosyal etkileşimlerin dini etkinin yayılması için nasıl kanallar olabileceğini göstermiştir.

Bu teorinin savunucuları, İslam'ın yayılmasında bir araç olarak Hindistan'ı Takımadalara bağlayan deniz ticaret yollarının önemini vurgulamaktadır. Bu teoriyi destekleyen arkeolojik kanıtlar Jean Pierre Moquette (1856-1927) tarafından Kuzey Sumatra'daki Pasai'de bulunan mezar taşlarında bulunmuştur. Hicri 17 Zilhicce 831 veya Miladi 27 Eylül 1428 tarihli mezar taşı, o dönemde bölgede Müslüman bir topluluğun varlığına işaret etmekte ve İslam'ın yayılmasında bir faktör olarak ticari etkileşim hipotezine maddi destek sağlamaktadır. Bu keşif, İslam'ın mevcut ticaret yolları aracılığıyla ne kadar uzağa ve hızlı yayılabileceğine dair somut kanıtlar sunduğu için önemlidir. Ayrıca dinlerin ve kültürlerin, genellikle ideoloji ve teknoloji gibi maddi ve manevi malların ticareti eşliğinde nasıl hareket edebildiğini ve yeni ortamlara uyum sağlayabildiğini anlamamıza yardımcı oluyor. Bu yaklaşım sayesinde bunu sadece coğrafi bir süreç olarak değil, aynı zamanda iki bölge arasındaki dinamik bir kültürel alışveriş olarak da görebiliriz.²⁷

Seyyid Kudretullah Fatimi tarafından önerilen üçüncü teori, İslam'ın Endonezya'ya Bengal üzerinden girdiği görüşünü öne sürmektedir. Fatimi'ye göre, takımadalarda bulunan İslami mezar taşlarının stil ve form analizleri Bengal'dekilerle önemli benzerlikler ortaya koymakta, bu da İslam'ın Endonezya'ya yayılmasında Bengal bölgesinden doğrudan bir etki olduğunu göstermektedir.²⁸ Bu sav, okyanusu aşmış olabilecek kültürel ve dini izleri takip etmeye çalışan mimari ve sanatsal gözlemlere dayanmaktadır.

Fatimi'nin teorisi, arkeolojik ve sanat tarihi verilerine dayanarak Bengal ve Endonezya arasında önemli bir bağlantı kurar. Mezar taşlarının stil ve form analizleri, bu iki bölge arasındaki etkileşimlerin izlerini taşımaktadır. Bu benzerlikler, Bengal'den Endonezya'ya doğru bir kültürel ve dini geçiş olduğunu işaret eder. Bengal'deki İslami mezar taşlarının zarif işlemleri, geometrik desenleri ve Arapça yazıtları, Endonezya'daki benzer mezar taşlarında da görülmektedir. Bu, Bengal'den gelen Müslümanların Endonezya'da iz bıraktığını ve İslam'ı bu bölgeye taşıdığını destekleyen güçlü bir kanıt olarak kabul edilir.

²⁷ Carool Kersten, "Arrival, Adoption, and Adaptation: Integrating Islam in Maritime Southeast Asia", *Southeast Asian Islam*, London: Routledge India, 2024, s. 15.

²⁸ S. Q. Fatimi, "First Muslim Invasions of the NW Frontier of the Indo-Pakistan Subcontinent 44 Ah 664–5 AD", *Journal of the Asiatic Society of Pakistan*, Cilt 8, 1963, s. 42.

Ancak, bu teori bazı eleştirilere de maruz kalmaktadır. Eleştirilerin başında, Bengal ve Endonezya'daki Müslüman topluluklar tarafından benimsenen mezhepler arasındaki farklılıklar gelmektedir. Takımadalardaki Müslümanların çoğunluğu Şâfiî mezhebini takip ederken, Bengal'de Hanefî mezhebi daha baskındır. Bu mezhepsel farklılık, iki bölge arasındaki doğrudan bağlantının sorgulanmasına neden olmuştur. Eleştirmenler, mezhepsel farklılıkların, Bengal'den Endonezya'ya doğrudan bir dini geçişin mümkün olmadığını gösterdiğini savunmaktadır.

Bu eleştirilere rağmen, Fatimi'nin teorisi önemli bir tarihsel perspektif sunmaktadır. Bengal bölgesinin, tarihi boyunca deniz ticaretinde önemli bir merkez olması, İslam'ın Güneydoğu Asya'ya yayılmasında oynadığı rolü desteklemektedir. Bengal'deki Müslüman tüccarlar, İslam'ı ticaret yolları aracılığıyla Endonezya'ya taşımış olabilirler. Bu tüccarlar, deniz yolculukları sırasında İslam'ı yayarak, Bengal'den Endonezya'ya kültürel ve dini etkiler taşıyabilirlerdi. Bu süreçte, Bengal'den gelen tüccarlar, Endonezya'da ticaret yaptıkları liman kentlerinde yerel halkla etkileşime geçerek, İslam'ın benimsenmesini sağlamış olabilirler.

Ayrıca, Bengal ve Endonezya arasındaki bu bağlantı, sadece mezar taşlarıyla sınırlı kalmamaktadır. Bengal'den gelen kültürel ve sanatsal etkiler, mimari, edebi ve dini alanlarda da görülebilir. Bengal'den gelen İslami mimari tarzlar, Endonezya'daki bazı cami ve türbelerde izlenebilir. Bu mimari etkiler, Bengal'den gelen Müslümanların Endonezya'da kalıcı izler bıraktığını ve İslam'ın yayılmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Edebi alanda da Bengal'den gelen etkiler görülmektedir. Bengal'den gelen Sufi edebiyatı, Endonezya'da geniş bir okuyucu kitlesi bulmuş ve İslam'ın mistik öğretilerinin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Sufi dervişler, Bengal'den Endonezya'ya seyahat ederek, mistik öğretilerini yaymış ve İslam'ın yerel halk tarafından kabul edilmesini sağlamışlardır. Bu edebi ve mistik etkiler, İslam'ın Endonezya'daki yerel kültürlerle harmanlanmasına ve toplumsal yapının bir parçası haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Bu teorinin mimari ve sanatsal gözlemlere dayandığını belirtmek önemlidir. Mezar taşlarının stil ve form analizleri, Bengal'den Endonezya'ya doğru bir kültürel ve dini geçişin izlerini taşımaktadır. Ancak, bu tür gözlemler tarihsel kanıtlar olarak kabul edilse de, mezhepsel farklılıklar gibi diğer tarihsel ve sosyolojik faktörler de dikkate alınmalıdır. Bu farklılıklar, teorinin bazı açılardan eksik kalmasına neden olabilir, ancak genel olarak Bengal'in İslam'ın Endonezya'ya yayılmasında önemli bir rol oynadığına dair güçlü bir argüman sunmaktadır.

Bu eleştiri, İslam'ın yayılmasının kökenlerini her bölgeye özgü dini uygulamalara ve kültürel unsurlara bağlamaya çalışırken ortaya çıkan karmaşıklıkların altını çizmektedir. Bu durum, kültürel unsurların ve dini ritüellerin İslam'ın yayılması teorisini desteklemek için ne kadar somut kanıt olarak kullanılabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Fatimi'nin teorisine yönelik bu eleştiri, dinin yayılma tarihini haritalandırırken teolojik ve ritüel nüanslara dikkat etmenin önemini göstermektedir. Mezar taşları gibi mimari ve sanatsal kanıtlar önemli bilgiler sağlayabilirken, dini uygulamalardaki değişkenlik ve yerel halkın yabancı etkilere açıklığı genellikle daha derinlemesine ve çok boyutlu analizler gerektirmektedir. Bu nedenle İslam'ın Endonezya'ya yayılışını anlamak, yalnızca fiziksel kanıtları değil, daha geniş sosyal, dini ve tarihi dinamikleri de dikkate alan daha bütüncül bir yaklaşım gerektirmektedir.

Endonezya'da İslam'ın kökenlerine ilişkin dördüncü teori, XVII. yüzyılın başlarında aktif olarak yazılar yazan İspanyol bilim adamı Emanuel Godinho de Eradie (1563-1623) tarafından ortaya atılmış olup, İslam'ın Endonezya'ya gelişini Çin ile ilişkilendirerek özgün bir bakış açısı sunmaktadır. Godinho de Eradie'ye göre İslam, Doğu Kıyısı'nda bulunan Patani ve Pam bölgelerinde çoktan kabul edilmişti ve yayılma süreci devam ederek 1411'de Parameswara'dan önemli bir destek aldı. Godinho de Eradie, Güneydoğu Asya'nın bazı stratejik bölgelerinde bir kez kabul edilen İslam'ın yerel sosyal ve siyasi yapılara nasıl uyum sağladığını ve entegre olduğunu anlatmaktadır. Özellikle, bölgede etkili bir lider olan Parameswara'nın İslam'ı benimsemesi ve ardından krallığın gelecekteki kimliğini ve politikalarını şekillendirmede önemli olan bir kraliyet dini olarak teşvik etmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Teori, İslam'ın yayılmasını etkileyen önemli bir faktör olarak ticaret ve göç yollarının karmaşıklığını vurgulamakta ve Çin ile takımadaları birbirine bağlayan kapsamlı deniz ticareti bağlantılarının rolünü vurgulamaktadır. Godinho de Eradie'nin yaklaşımı, ticaret yollarının sadece ekonomik yollar değil, aynı zamanda din ve kültürün yayılması için kanallar olduğu ve farklı medeniyetler ve kültürler arasında kapsamlı alışverişleri kolaylaştırdığı konusunda değerli bilgiler sağlamaktadır.

Keijer tarafından önerilen beşinci teori, İslam'ın Endonezya'ya gelişinin kökenlerini Mısır'la ilişkilendirerek başka bir bakış açısı sunmaktadır. Bu yaklaşım, hem Nusantara'da hem de Mısır'da benimsenen Şâfiî kelimenin geçtiği her yerde bu düzeltme yapılmalı. Keijer, birbirinden oldukça uzak bu iki bölge arasında Şâfiî mezhebinin uygulanmasındaki yeknesaklığın, Mısır ve Endonezya'yı birbirine bağlayan bir ticaret yolu ya da dini bir yol olabilecek önemli bir tarihsel bağlantı olasılığını akla getirdiğini savunmaktadır. Keijer, dini uygulamalardaki bu tutarlılığın sadece bir

tesadüf olmadığını, her iki bölgeden tüccarlar, alimler ve seyyahlar arasında sürekli etkileşim yoluyla meydana gelen derin bir kültürel ve dini alışverişi yansıtabileceğini vurgulamaktadır. Bu teoriye göre, İslam dünyasında bir bilgi ve dini faaliyet merkezi olan Mısır, özellikle Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlayan deniz ticaret yolları aracılığıyla İslam'ın takımadalara yayılmasında önemli bir rol oynamış olabilir.

Bu yaklaşım, çoğu zaman salt ticari amaçların ötesine geçen antik ticaret yollarının fikirlerin, dinin ve kültürün yayılması için nasıl bir araç haline geldiğine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Keijer, Şâfiî mezhebinin ortaklığını vurgulayarak, bizi din ve ticaretin nasıl iç içe geçerek bu iki bölgenin tarihsel ve sosyal dinamiklerini şekillendirdiğini daha yakından incelemeye davet ediyor. Dolayısıyla bu teori, yalnızca İslam'ın Endonezya'ya ulaşmak için izlemiş olabileceği fiziksel güzergâhlar hakkında değil, aynı zamanda bu güzergâhlar boyunca bu dini uygulamaların yayılmasını ve sürdürülmesini destekleyen dini ve entelektüel ağlar hakkında da bilgi vermektedir.²⁹

İslam'ın Endonezya'ya gelişi hakkında ortaya atılan çeşitli teorilerden üçü bu süreci İslam hukukundaki mezheplerin gelişimine bağlamaktadır. Ancak sadece iki teori yaygın olarak kabul görmektedir: İslam'ın gelişini Arabistan ve Mısır'a bağlayan teori, büyük ölçüde her iki bölgenin de Endonezya'daki Müslümanların çoğunluğu tarafından takip edilen aynı Şâfiî mezhebini paylaşmasından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, Endonezya'da Şâfiî mezhebinin uygulanmasının aksine Bengal'de Hanefî mezhebinin hakim olması nedeniyle İslam'ın Bengal'den geldiğini savunan teori daha az kabul görmektedir.

Bazı görüşler İslam'ın Endonezya'ya Hindistan üzerinden geldiğini öne sürerken, bunun Richard Maxwell Eaton tarafından öne sürülen argümanla çeliştiğini belirtmek önemlidir. Eaton, Hindistan'da İslam'a geçişin 1200 ile 1756 yılları arasındaki döneme kadar gerçekleşmediğini belirtmektedir ki bu da İslam'ın Endonezya'nın bazı bölgelerine girdiğinin düşünülmesinden çok sonradır. Ayrıca, Hacı Muhammed Zeynüddin, İslam'ın Pencap, Gucerat ve Bengal'e nüfuz etmesinin Hicri 570-601 (1175-1203) yılları arasında Muhammed Ghorî tarafından gerçekleştirildiğini ve Delhi'nin Hicri 602 veya MS 1206 yılında İslamlaştırıldığını belirtmektedir ki bu da İslam'ın Endonezya'daki Açe Besar'a girdiği döneme denk gelmektedir.

Bu çelişkiler, İslam'ın Endonezya'ya geliş dinamiklerini anlamada önemli karmaşıklıkları ortaya koymakta ve bu süreçte farklı tarihi ve coğrafi faktörlerin rolünü vurgulamaktadır. İslam'ın Hindistan üzerinden geliş teorisi ile Açe Besar gibi

²⁹ N. Nasikin, "Teori Kedatangan Islam Hingga Proses Islamisasi Di Nusantara: Theory of the Arrival of Islam to the Process of Islamization in the Archipelago", *Experimental Student Experiences*, Cilt 1, Sayı 1, 2023, s. 59-60.

Endonezya'nın bazı bölgelerinde İslam'ın erken yayılmasına kıyasla Hindistan'da İslam'ın daha yavaş yayıldığını gösteren tarihi veriler arasındaki tutarsızlık, takımadalarda İslam'ın yayılma sürecini analiz ederken çoklu bakış açılarını ve tarihi kanıtları dikkate almanın önemini vurgulamaktadır. Bu durum, bu karmaşık tarihsel sürecin incelenmesinde bütüncül ve çok disiplinli bir yaklaşımın gerekliliğine işaret etmektedir.

1.1.2. Müslüman Toplulukların ve Güç Merkezlerinin Oluşumu

Endonezya'da Müslüman toplulukların ve güç merkezlerinin kurulması, ülkede İslam'ın gelişiminin incelenmesinde önemli bir husustur. Bu Müslüman topluluklar sadece ibadetlerin yerine getirildiği yerler olarak değil, aynı zamanda dini eğitim, ticari faaliyetler ve İslami öğretilerin bölgede yayıldığı merkezler olarak da önemli bir rol oynamıştır. Bu cemaatlerin kurulması, İslami değerlerin insanların günlük yaşamlarına entegre edilmesinde önemli bir rol oynayan kendine özgü sosyal ve siyasi yapıların inşasını da içeriyordu.

İslam din adamları ve âlimler, bu toplulukların yaşamının merkezinde yer alan manevi ve dini yönlendirmenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Sadece İslami doktrinleri öğretmekle değil, aynı zamanda topluluk üyelerine sosyal etikten şeriat hukukuna kadar hayatın çeşitli yönlerinde rehberlik etmekle de görevlendirilmişlerdir. Öte yandan, şefler veya yerel liderler genellikle topluluğun iç ve dış işlerini yöneten siyasi otoriteler rolünü üstlenirler. Bu durum, dini güç merkezleri ile yerel liderlerin birbirleriyle etkileşime girdiği ve birbirlerini desteklediği, topluluk içinde uyum ve istikrarı artıran entegre bir sosyal ve siyasi çerçeve yaratmaktadır.

Bu Müslüman toplulukların oluşumu genellikle ekonomik ve ticari dinamiklerden de etkilenmiştir. Limanlar ve büyük ekonomik merkezler gibi ticaret merkezi haline gelen bölgeler genellikle müreffeh Müslüman topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Bu toplulukların ticaret merkezlerindeki varlığı sadece müslümanların ekonomik konumunu güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda farklı bölgelerden gelen tüccarlar ve gezginlerle etkileşim yoluyla İslam'ın yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Böylece, bu ticaret merkezleri sadece ekonomik buluşma noktaları değil, aynı zamanda İslam'ın gelişmesine ve yerel kültürlerle ve mevcut sosyal ve siyasi yapılarla bütünleşmesine olanak tanıyan kültürel ve dini buluşma noktaları haline gelmiştir.

Müslüman tüccarların ve girişimcilerin Endonezya'daki varlığı sadece dini bilgileri değil, aynı zamanda bölgedeki müslüman toplulukların kurulması ve büyümesi için hayati önem taşıyan ekonomik sermaye ve ticaret becerilerini de beraberinde

getirmiştir. Bu beceriler sadece ticaretin geleneksel yönlerini değil, aynı zamanda yerel ekonomik altyapıya önemli katkılar sağlayan zekat ve vakıf gibi İslami ekonomik uygulamaların tanıtımını da içeriyordu. Dahası, bu topluluk oluşturma süreci, İslami öğretilerin yerel kültür ve geleneklere derinlemesine uyarlanmasını da içerdi ve benzersiz dini uygulamalar, adetler ve sosyal gelenekler yarattı.

Örneğin, Ramazan bayramı ve Kurban bayramı gibi İslami bayramların kutlamaları genellikle önceden var olan yerel gelenekler dikkate alınarak düzenlenmektedir. Bu da İslami unsurları yerel kültürel unsurlarla harmanlayarak bölgesel bağlamda benzersiz ve çekici bir dini kimlik yaratan kendine özgü bir kutlama biçimiyle sonuçlanmaktadır. İslami öğretiler ile yerel gelenekler arasındaki bu uyum, İslam'ın kültürel çeşitliliğe uyum sağlama konusundaki esnekliğini ve uyarlanabilirliğini göstermektedir. Bununla birlikte, bu gelişen ve etkili müslüman toplulukların oluşumu her zaman engelsiz olmamıştır. Bu sürece genellikle güç mücadeleleri, dini doktrindeki farklılıklar ve çatışan siyasi çıkarlardan kaynaklanan gruplar arası çatışma ve rekabet eşlik etmektedir. Bu gerilimler anlaşmazlıklara ve hatta kan dökülmesine yol açabilmekte, bu da topluluk oluşum sürecinin genellikle dinamik ve çatışmalı olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle Endonezya'da müslüman toplulukların ve güç merkezlerinin oluşumunun son derece karmaşık ve çeşitli bir süreç olduğunu anlamak önemlidir. Bu süreç çeşitli dini, sosyal, ekonomik ve siyasi faktörler arasındaki etkileşimi yansıtmaktadır. Bu sürecin derinlemesine anlaşılması sadece Endonezya'daki İslami gelişim dinamiklerinin anlaşılması için değil, aynı zamanda bu etkileşimlerin toplumun sosyal ve siyasi dokusunu nasıl etkilediğinin ve şekillendirdiğinin anlaşılması için de önemlidir. Bu farkındalık, gerilimleri azaltabilecek ve çeşitlilik içeren bir toplumda uyumu teşvik edebilecek stratejilerin belirlenmesine yardımcı olabilir.

1.1.3. Feodal Toplumda İslam Hukukunun Uygulanması

Endonezya'nın genellikle birkaç seçkin kişi veya grubun elinde yoğunlaşan toprak mülkiyeti modelleriyle tanımlanan feodal toplum yapısı çerçevesinde, nüfusun çoğunluğu hayatta kalmak için bu seçkinlere bağımlı olan köylüler veya işçiler olarak çalışmaktadır. Bu bağlamda İslam hukuku, feodal toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamının çeşitli boyutlarını etkileyen hukuki normların ve uygulamaların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin İslam'daki miras hukuku ilkeleri, toprak mülkiyetinin yapısı üzerinde genellikle önemli etkilere sahip olmuştur. İslam servetin mirasçılar arasında adil bir şekilde dağıtılmasını savunurken, pratikte bu ilkenin

uygulanması, toprakların belirli aileler içinde nesilden nesile aktarılması durumunda toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasını da pekiştirebilir. Bu durum, küçük bir grup toprak sahibinin ekonomik kaynaklara hakim olduğu, çiftçilerin ve toprakta çalışan işçilerin ise marjinal ekonomik koşullarda yaşadığı katı bir sosyal tabakalaşmanın oluşmasına neden olabilir.

Bu durum, dini kanun ve normların yerel ekonomik koşullarla etkileşime girerek, ekonomik konum ve kaynaklara erişimin güç ve bağımlılık dinamiklerinde belirleyici faktörler haline geldiği karmaşık sosyal yapılar oluşturabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, İslam Hukuku mirasta adaleti düzenlemeye çalışsa da, feodal toplum yapılarında uygulanması, sosyal kutuplaşmayı önlemek ve Endonezya'daki toplumun tüm seviyeleri arasında daha adil bir refah sağlamak için daha geniş sosyal ve ekonomik bağlama daha uyumlu ve duyarlı bir yaklaşım gerektirebilir.

Ticaret tekelleri veya emek sömürüsü gibi uygulamalar, İslam hukukunun sermaye ve toprak sahiplerini kayıran bazı yorumlarıyla pekiştirilebilir. Bu durum, önemli bir ekonomik eşitsizliğe yol açabilir ve alt sınıflar için sosyal durgunluğu ve ekonomik hareketlilik eksikliğini destekleyen bir ekonomik sistem yaratabilir. Bununla birlikte, İslam hukuku aynı zamanda sosyal adalet ve dayanışma ilkelerini de teşvik etmektedir; bu ilkeler genellikle hukukun üstünlüğünün ve toplumun zayıf ya da marjinal üyelerinin korunmasının temelini oluşturur.

Örneğin, İslam'da servetin yeniden dağıtım aracı olan zekat mekanizması, zorunlu bağışların toplanması ve hali vakti yerinde olanlara dağıtılması yoluyla en çok ihtiyacı olanlara yardım etmeyi amaçlar. Zekat, İslam'ın sosyal adalet anlayışının merkezinde yer alır ve ekonomik eşitsizlikleri azaltma yönünde önemli bir araç olarak görülür. Ancak bu ilkelerin Endonezya'daki feodal toplum bağlamında uygulanması genellikle karmaşıktır ve her zaman İslami öğretilerin benimsediği idealleri yansıtmaz. Feodal yapılar, büyük toprak sahiplerinin ve zengin tüccarların ekonomik gücünü koruyarak, bu mekanizmaların etkili bir şekilde işlemlerini zorlaştırabilir.

Kültürel bir perspektiften bakıldığında, İslam hukukunun uygulanması günlük hayatı yöneten norm ve değerleri şekillendirir. Ahlâk, dini öğretilere bağlılık ve İslam'dan etkilenen sosyal davranış biçimleri gibi ilkeler, bireysel davranış ve sosyal etkileşimin temelini oluşturur. Bu normlar, dini öğretileri evlilik, eğitim ve sosyal görgü kuralları gibi yaşam alanlarına entegre ederek İslam ile bağlantılı kültürel bir çerçeve sağlar. İslam'ın bu tür sosyal normları, topluluklar arasında güçlü bir dayanışma ve birlik duygusu yaratır, ancak aynı zamanda yerel gelenekler ve örfi normlarla çatışmalara da neden olabilir.

Feodal bağlamlarda, İslam hukukunun uygulanması, önceden var olan örfi normlar veya yerel geleneklerle çatışmaya veya gerilime yol açabilir. Endonezya gibi çok kültürlü toplumlarda, İslam'ın dini öğretileri ile yerel gelenekler arasında zaman zaman gerilim yaşanır. İslam hukuku, dini bir otorite olarak algılanırken, yerel gelenekler de toplulukların kültürel kimliğinin uzun süredir bir parçasıdır. Bu durum, dini öğretilere dayalı yasalara bağlılık ile yerel gelenekleri sürdürme ihtiyacı arasında bir ikilem yaratır.

Bu ikilem, toplumsal yapının farklı katmanlarında kendini gösterir. Evlilik, miras ve toplumsal statü gibi alanlarda İslam hukukunun getirdiği kurallar, bazen yerel geleneklerle uyumsuz olabilir. Örneğin, İslam hukukunda kadının mirastaki payı belirli oranlarla sınırlandırılmışken, bazı yerel geleneklerde bu pay daha farklı şekillerde dağıtılabilir. Bu tür durumlar, topluluklar içinde hukuki ve sosyal çatışmalara yol açabilir.

Endonezya'nın feodal döneminde siyasi yapılar genellikle dini kurumlarla iç içe geçmiş, dini otoriteler siyasi karar alma süreçlerinde ve kanunların uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dini liderlik, sadece politikaların yönünü etkilemekle kalmayıp aynı zamanda bir bölgedeki siyasi dinamikleri de belirlemektedir. Bu bağlamda, İslam Hukuku'nun uygulanması sadece hukukun üstünlüğü olmaktan çıkıp, dini ilkelerin yönetimi meşrulaştırmak ve sosyal istikrarı teşvik etmek için kullanıldığı bir siyasi etki aracı haline gelmektedir.

Feodal Endonezya'da siyasi ve dini güç arasındaki ilişki, İslam Hukuku'nun yönetici ve halk arasındaki ilişkiyi şekillendirmedeki karmaşık rolünü yansıtmaktadır. İslam'da vurgulanan ahlaki yükümlülük ve sorumluluk gibi kavramlar ideal olarak hükümet ve toplum arasında adil ve sorumlu bir ilişkinin temelini oluşturur. İslam hukuku ilke olarak adaletin, kanun önünde eşitliğin ve bireysel hakların korunmasının önemini teyit eder ve yöneten ile yönetilen arasındaki etkileşimi yönetmesi gereken ahlaki yansıtır.

Ancak uygulamada karmaşıklıklar ve dini, hakimiyetlerini pekiştirmek için bir araç olarak kullanabilecek yöneticiler tarafından gücün kötüye kullanılması potansiyeli vardır. Bu durum özellikle yöneticiler eylemlerini haklı göstermek için İslami öğretilerin dar veya hatalı yorumlarını uyguladıklarında, genellikle dinin öğrettiği adalet ve insanlık sınırlarının ötesine geçtiklerinde ortaya çıkar. Örneğin, siyasi kontrolü güçlendirmek veya muhalefeti engellemek için öğretilerin manipüle edilmesi, sadece dini açıdan yanlış yönlendirilmiş değil, aynı zamanda sosyal yapıları ve adaleti de olumsuz etkileyen politikalarla sonuçlanabilir. Bu nedenle, siyasi ve dini güç arasındaki

dinamik ilişkinin anlaşılması, Endonezya'daki feodal toplumda İslam hukukunun nasıl uygulandığını yorumlamak için kilit öneme sahiptir. İslam hukukunun adalet için mücadele eden bir araç olarak kullanılabileceği gibi iktidarın çıkarları doğrultusunda kötüye de kullanılabileceğini kabul etmek, İslami ilkelerin uygulanmasında eleştirel analizin ve Endonezya toplumunun sosyal yaşamındaki yerel bağlamın derinlemesine anlaşılmasının önemini göstermektedir.

1.1.4. Takımadaları İslam Krallıklarında İslam Hukukunun Varlığı

Takımadalarda İslami krallıkların kurulduğu dönemden bu yana İslam hukuku, bölgedeki hukuk ve iktidar yapılarının temel bir parçası olmuştur. İslam hukukunun benimsenmesi ve uygulanması süreci, genellikle İslam'ı benimseyen yöneticilerin İslam hukuku ilkelerini kendi topraklarının idare ve yönetim mekanizmalarına dahil etmeye karar verdikleri güç politikasının dinamikleriyle iç içe geçmiştir. Bu karar, dini bir tercihin yansımasından öte, genellikle iktidarı sağlamlaştırmayı ve hükümdarın tebaası ve dini liderler nezdindeki meşruiyetini artırmayı amaçlayan dikkatli bir siyasi stratejidir.

İslam hukukunun benimsenmesi sadece krallığın İslami kimliğini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda istikrarlı bir sosyal ve hukuki düzen kurmada etkili bir siyasi araç olarak da hizmet etmiştir. Ayrıca İslam'ı benimsemiş diğer krallıklarla ilişkilerin düzenlenmesine, ortak dini değerlere dayalı nüfuz ve diplomatik ağların genişletilmesine de yardımcı olmuştur.³⁰

İslam hukukunun benimsenmesi, hükümdar ile genellikle danışman ve devlet yönetiminde meşruiyet sağlayıcı olarak görev yapan ulema arasındaki ilişkiyi de güçlendirmiştir. Krallar, genellikle ulemanın desteğiyle, İslam Hukuku'na dayalı çeşitli kanunlar geliştirmiş ve formüle etmişlerdir.³¹ Bu kanunlar daha sonra adli işlemlerin temeli olarak kullanıldı ve adaletin sadece toplum yaşamındaki yerel geleneklere göre değil, aynı zamanda İslami öğretilere göre de uygulanmasını sağladı. Bu, farklı hukuki normların birleştirilmesine yardımcı olmuş ve İslam'ın hayatın sosyal ve siyasi yönleri üzerindeki etkisini güçlendirmiştir. Birçok durumda ulema, İslami ilkelere uygun politikaların iletilmesine ve uygulanmasına yardımcı olarak yönetici ile halk arasında aracı olmuştur. Bu sinerjik ilişki, siyasi ve dini güçlerin karmaşık ve dinamik sosyo-politik yapılar oluşturmak için nasıl işbirliği yapabileceğini göstermekte ve Endonezya'nın siyasi ve hukuki tarihinde önemli dönemlere işaret etmektedir.

³⁰ Ayang Utriza Yakin, "İslamisasi Dan Syariatisasi Samudera-Pasai Abad Ke-14 Masehi", *Islamica: Jurnal Studi Keislaman*, Cilt 9, Sayı 2, 2015, s. 278.

³¹ Kersten, a.g.e., s. 181.

İslam hukuku, Endonezya'da geniş ve çeşitli toprakları kapsayan çeşitli İslam krallıklarında uygulanmıştır. Bunlar arasında Endonezya'daki ilk İslami krallıklardan biri olan ve İslam hukukuna bağlılığıyla tanınan Samudra-Pasai Krallığı da vardı. Cirebon Sultanlığı ve Demak Krallığı da benzer bir uygulama izlemiş ve İslam hukuku yargı sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Sumatra'da Açe Darüsselam Krallığı İslam Şeriatını katı bir şekilde uygulamasıyla ünlüyken, Güney Kalimantan'da Bancar Krallığı da örfi hukukun İslam hukukuyla güçlü bir şekilde bütünleştiğini göstermiştir.³²

Batı Cava'da Banten Krallığı İslam'ı hukukun ve yönetimin temeli olarak benimserken, Güney Sulawesi'de Makassar Krallığı ve Orta Cava'da Mataram Krallığı da İslam hukukunun sosyal ve yasal yapılarına nasıl entegre edildiğini göstermiştir. Bu entegrasyon, İslam'ın sadece bir din olarak yayılmasını değil, aynı zamanda bu krallıklarda yönetimin ve sosyal etkileşimin temelini oluşturan bir hukuk ve etik sistemi olarak yayılmasını da yansıtmaktadır. Bu krallıklarda İslam hukukunun uygulanması, dinin birbirini nasıl etkileyebileceğini ve hukukun sadece bir sosyal kontrol aracı değil, aynı zamanda dini değerleri ve normları yayma aracı olduğunu göstermektedir. Bu, bir din ve hukuk sistemi olarak İslam'ın Endonezya'nın tarihini, sosyal ve siyasi gelişimini şekillendirmede nasıl bir rol oynadığına dair karmaşık bir bakış açısı sunmaktadır.

1.1.4.1. Samudra-Pasai Krallığı (1267-1521)

Kuzey Açe'de XIII. yüzyılın sonlarında kurulan Samudra-Pasai İslam Krallığı, Endonezya'daki ilk İslami krallığın varlığına işaret etmektedir. Sultan Malik al-Saleh (1261-1289), ilk lider olarak bölgenin siyasi ve dini tarihinde yeni bir dönem başlattı. Bu dönüşüm sadece mevcut iktidar yapısını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir yönetim modeli olarak sultanlık sistemini de getirmiştir. Bu krallığın varlığı, bölgenin siyasi ve sosyal manzarasını önemli ölçüde değiştirerek İslam'ı insanların hayatlarının düzenlenmesinde baskın bir güç haline getirdi. Samudra-Pasai Krallığı'nın bir sultanlık olarak kurulmasıyla birlikte, bu yönetim modeli takımadalarda diğer İslami krallıkların kurulması için bir model haline geldi. İslam'ın hukuk ve kültürün temeli olarak benimsenmesi toplumsal değerler, hukuk ve günlük yaşam üzerinde derin bir etkiye sahip olduğundan bu değişim sadece siyasi değildi.³³

İslam sadece iktidar yapısını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda sosyal ve dini normları yeniden düzenleyerek İslam hukuku ilkeleri altında daha organize ve bütünleşmiş bir toplum yaratmıştır. İslam'ın toplumsal yapıyı şekillendirme ve

³² Azra, a.g.e., s. 94-95.

³³ Sugiri, a.g.e., s. 36.

geliştirmedeki rolü, dinin bir krallığın siyasi ve sosyal kimliğini tanımlamada nasıl kilit bir rol oynayabileceğini göstermektedir.³⁴ Örneğin Samudra Pasai'de hükümdarın ve elitlerinin İslam'ı benimsemesi, saltanatın çeşitli politikaları ve uygulamaları aracılığıyla dinin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu sadece krallık içindeki uyumu artırmakla kalmamış, aynı zamanda Asya ve ötesindeki diğer İslami bölgelerle diplomatik ilişkileri de güçlendirmiştir.

Faslı ünlü kaşif İbn Battûta (1304-1369), seyahatnamesinde Samudra-Pasai Krallığı'ndaki İslam hukuku uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. İbn Battûta'nın anlatımlarından, Şâfiî ekolünün hem sultan hem de halk tarafından yaygın olarak benimsenen baskın İslam hukuku ekolü olduğunu öğreniyoruz.³⁵ Şâfiî ekolü, Sünni İslam'ın dört ana ekolünden biridir ve hukuka ile yerel bağlamlara muhafazakâr ama esnek bir yaklaşım sunar. Bu özellikleri, Samudra-Pasai'deki sosyal ve kültürel koşullara son derece uygun hale getirir.

İbn Battûta'nın seyahatnamesi, Samudra-Pasai Krallığı'nın günlük yaşamı ve hukuki uygulamalarına dair zengin bilgiler sunar. Şâfiî ekolü, bu krallıkta hem hukuki hem de sosyal düzenin temeli olarak benimsenmiştir. İbn Battûta, krallıkta gördüğü hukuki düzenlemeleri ve uygulamaları detaylı bir şekilde anlatırken, Şâfiî ekolünün toplum üzerindeki etkisini de vurgular. Bu ekolün muhafazakâr ve esnek yapısı, yerel adetler ve kültürel normlarla uyumlu bir hukuk sisteminin oluşmasını sağlamıştır.³⁶

Şâfiî ekolü, İslam hukukunda önemli bir yere sahiptir ve diğer Sünni ekoller gibi geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. İbn Battûta'nın gözlemleri, bu ekolün Samudra-Pasai'deki uygulanış biçimini ve bu uygulamaların toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini aydınlatır. Sultan ve halkın bu ekolü benimsemesi, krallıkta istikrar ve düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

İbn Battûta'nın seyahatnamesi, yalnızca bir seyahat günlüğü olmanın ötesinde, İslam hukuku ve kültürel etkileşimler üzerine değerli bir kaynaktır. Onun Samudra-Pasai'deki gözlemleri, İslam hukukunun nasıl pratik edildiğini ve bu uygulamaların yerel kültürle nasıl bütünleştiğini anlamamıza yardımcı olur. Şâfiî ekolünün, esnek ve muhafazakâr yaklaşımıyla, Samudra-Pasai Krallığı'nda barış ve düzenin korunmasında nasıl bir rol oynadığını görmek mümkündür.

³⁴ Muhammad Fazlurrahman Syarif ve Muhammad Syauqi Bin-Armia, "The Contribution of Islamic Kingdoms in the Development of the Islamic Judiciary in Indonesia: Historical Legal Approach Analysis", *Petita*, Cilt 7, 2022, s. 120.

³⁵ Muhammad Adil ve Muhamad Harun, "Penyebaran Fikih Mazhab Syafi'i di Nusantara: Studi Sosio-Historis Masa Kesultanan Palembang Darussalam", *Al-Manahij: Jurnal Kajian Hukum Islam*, Cilt 14, Sayı 2, 2020, s. 285.

³⁶ Muhammad Ikhsan, "Sejarah Mazhab Fikih di Asia Tenggara", *Nukhbatul'ulum: Jurnal Bidang Kajian Islam*, Cilt 4, Sayı 2, 2018, s. 124-125.

Samudra-Pasai Krallığı, kadı ve müftü atamalarını da içeren karmaşık bir İslami kurumsal altyapı da geliştirmişti. Kadı, toplum hayatının çeşitli yönlerinde İslam hukukunu uygulamaktan sorumluyken, müftü de karmaşık dini meselelere ilişkin fetvalar veya hukuki açıklamalar sunma rolünü üstlenmiştir. Bu iki görevlinin varlığı, olgun bir yargı sistemine ve İslam'ın sultanlıktaki yönetim ve sosyal adalet üzerindeki derin etkisine işaret etmektedir.

İbn Batuta ayrıca cihat, cizye ve toprakların İslami olan ve olmayan bölgeler arasında paylaştırılması gibi uygulamaları da kaydetmiştir ki bunların hepsi İslam hukuku ilkelerine göre yönetilmiştir. Genellikle "kutsal mücadele" olarak yorumlanan cihat, bu bağlamda sultanlığın savunma veya toprak genişletme çabalarıyla ilgili olabilir. Bu arada cizye, İslam topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden alınan bir vergiydi ve bir koruma sistemine ve dini çeşitliliğe karşı bir tür hoşgörüye işaret ediyordu. Bölgelerin bölünmesi, saltanat içinde toplumsal bütünlüğü ve sosyal uyumu korumak için tasarlanmış bir mekânsal düzeni yansıtır olabilir.

İbn Batuta'nın anlatısı yalnızca Samudra-Pasai İslam Krallığı'nın hukuki ve idari yapısını ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda İslam'ın yerel yönetim ve toplum bağlamında nasıl uyarlandığına dair de fikir verir. İslam hukukunun sadece teolojik bir sistem değil, aynı zamanda Samudra Pasai Krallığı'nın bölgede önemli bir jeopolitik varlık olarak güçlenmesine yardımcı olan bir sosyal ve siyasi entegrasyon aracı olduğunu vurgulamaktadır.

1.1.4.2. Cirebon Sultanlığı (1430-1677)

İslam, Cirebon'da 15. yüzyılın ortalarında, özellikle de 1470 ile 1475 yılları arasında yayılmaya başlamıştır.³⁷ Bu dönemde Cirebon Sultanlığı kurulmuş ve Batı Cava'daki ilk İslami krallıklardan biri ortaya çıkmıştır. Sultanlığın kurucusu ve bu kuruluşun arkasındaki merkezi figür, onursal unvanı Sunan Gunung Jati olarak bilinen Şerîf Hidâyetullah'tır.

Şerîf Hidâyetullah (1448-1568), sadece ruhani ve siyasi bir lider değil, aynı zamanda Prens Walang Sungsang'ın halefi ve yeğeni olarak yerel iktidar soyunun önemli bir figürüydü. Cirebon Sultanlığı'nın kurulmasıyla birlikte, İslam'ın bölgedeki yayılışı hız kazanmış ve bu dini öğretiler toplumsal yapının temel taşları haline gelmiştir. Şerîf Hidâyetullah, Cirebon'daki İslami yönetimin şekillenmesinde ve İslam'ın günlük hayata entegrasyonunda kilit bir rol oynamıştır.

³⁷ S. Mihara, "Pendidikan Islam Masa Kerajaan Islam di Nusantara", *Rihlah: Jurnal Sejarah dan Kebudayaan*, Cilt 6, Sayı 1, 2018, s. 27.

Onun liderliğinde, Cirebon Sultanlığı, İslam hukukunun ve kültürel değerlerinin benimsenmesiyle, bölgesel bir güç haline gelmiştir. Bu süreçte, Cirebon'da inşa edilen camiler ve medreseler, İslam eğitiminin ve ibadetinin merkezleri olarak hizmet vermeye başlamıştır. Şerîf Hidâyetullah, hem dini hem de siyasi lider olarak, Cirebon halkının kalbinde ve zihninde derin bir etki bırakmıştır.

Şerîf Hidâyetullah'ın etkisi, sadece Cirebon Sultanlığı ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda çevre bölgelerde de hissedilmiştir. Onun vizyonu ve liderliği, Batı Cava'da İslam'ın kök salmasını sağlamış ve bölgedeki diğer İslami krallıkların kurulmasına ilham vermiştir. Cirebon Sultanlığı, bu dönemde İslam'ın yayılması ve bölgesel bir güç olarak tanınması açısından kritik bir rol oynamıştır.³⁸

Sunan Gunung Jati tarafından İslam'ın yayılması için faaliyet merkezi olarak Cirebon'un seçilmesi, sosyal, siyasi ve ekonomik yönler de dahil olmak üzere çeşitli stratejik hususlardan ayrılamazdı. Batı Cava'nın kuzey kıyısında yer alan Cirebon, önemli bir jeostratejik konuma sahiptir. Bu konum Cirebon'un bölgesel ve uluslararası deniz ticareti ağlarında önemli bir merkez haline gelmesini sağlamış, takımadalar ve ötesindeki çeşitli siyasi ve kültürel oluşumlarla etkileşim ve entegrasyonu kolaylaştırmıştır. Cirebon'un jeopolitik ve jeoekonomik yönleri, ticaret yollarına doğrudan erişimi ve Batı Cava'nın içlerine bir giriş noktası olması, burayı İslam'ın yayılması için bir merkez haline getirmek için ideal bir konum haline getirdi.

Cirebon'daki bu üssün ardından İslami etki Majalengka, Sunda Kelapa, Kuningan ve Banten de dahil olmak üzere Batı Cava'nın diğer bölgelerine yayıldı. Bu yayılma, İslam'ı yalnızca dini bir güç olarak değil, aynı zamanda bölgedeki güç alanını şekillendiren sosyal ve siyasi bir güç olarak da tesis etti. Ticaret ağları, diplomasi ve sosyal etkileşim yoluyla Sunan Gunung Jati ve kurduğu sultanlık, İslami değerlerin yayılmasında ve Batı Cava'nın daha geniş sosyal ve kültürel çerçevesine entegre edilmesinde hayati bir rol oynamıştır.

Bu nedenle, Cirebon ve Sunan Gunung Jati'nin Batı Cava'daki İslam tarihindeki rolü anıtsaldır ve din, ticaret ve siyaset arasındaki etkileşimin bir bölgenin tarihi ve kültürel dinamiklerini nasıl şekillendirebileceğini yansıtmaktadır. Sunan Gunung Jati sadece sultanlığın kurucusu olarak değil, aynı zamanda bölgenin sosyal, kültürel ve siyasi yapılarında derin dönüşümlere yol açarak İslam'ın Batı Cava'da yayılmasında kilit bir figür olarak da hatırlanmaktadır.

Cirebon'daki karmaşık ve çok katmanlı yargı yapısı, farklı işlevlere ve yargı yetkilerine sahip üç tür mahkeme içermektedir. Birincisi, şariat normlarının

³⁸ Sugiri, a.g.e., s. 46.

uygulanmasındaki önemli rolüne işaret eden, bedensel ceza veya ölümle cezalandırılanlar da dahil olmak üzere ciddi davalara bakma yetkisine sahip olan dini mahkemelerdir. İkinci olarak, evlilik ve miras davalarından sorumlu olan Drigama Mahkemesi, Eski Cava hukuku tarafından yönlendirilmiş ve İslam hukukunun unsurları ile örf ve adet hukukunun bütünleşmesini yansıtacak şekilde örf ve adet hukukuna göre karar vermiştir. Üçüncü olarak, Wasit mahkemesi olarak da bilinen Cilaga mahkemesi ticari konularda uzmanlaşarak belirli hukuki meselelerin ele alınmasında yargı işlevlerinin ayrıldığını göstermiştir.

Eski Cava yasal hukukunun bir derlemesi olan Pepakem, Raja Niscaya, Mataram Kanunu, Jaya Lengkar, Kontra Menawa ve Adilulah gibi bir dizi önemli hukuk kitabı içermektedir. Cirebon Sultanlığı'ndaki adli uygulamada davalar, Cirebon'daki üç ana güç figürünü temsil eden yedi bakanın başvurusu üzerine bu Pepakem'de yer alan kanunlara göre karara bağlanırdı: Sultan Sepuh, Sultan Anom ve Panembahan Cirebon. Bu durum iyi organize edilmiş bir yargı sistemini yansıtmakta, güçler ayrılığının ve bakanların yasaların uygulanmasındaki önemli rolünün altını çizmektedir.

Pepakem'in içeriği hukukun üç ana alanına ayrılmıştır: yargı kurumları, usul hukuku ve maddi hukuk. Bu bölümlenme, hukukun üstünlüğüne yönelik yapısal bir yaklaşımı yansıtacak şekilde, yürürlükteki kanunların formüle edilmesi ve uyumlaştırılmasına yönelik metodik bir çabaya işaret etmektedir. Bu bağlamda, İslam hukukunun genellikle kültürleşme olarak adlandırılan bir süreçle örfi hukuka entegre edilmesi, iki hukuk sisteminin birbirini nasıl tamamladığını ve bütünleştirdiğini ve Cirebon Sultanlığı'nda benzersiz ve uyarlanabilir bir yasal çerçeve yarattığını göstermektedir.

Cirebon Sultanlığı'nda örfi hukuk ile İslam hukuku arasındaki etkileşim, İslam hukukunun sadece destekleyici bir rol oynamakla kalmayıp aynı zamanda sultanlığın hukuki yapısının ayrılmaz bir parçası haline geldiği kendine özgü bir hukuki dinamik ortaya çıkarmıştır. İslam hukukunun bu bağlamda uyarlanması, geleneksel hukuki uygulamaların devamlılığını desteklemekle kalmayıp aynı zamanda onları güçlendirmekte, böylece İslam'ı Cirebon Sultanlığı'ndaki hukuk ve adalet kimliğinin ayrılmaz bir unsuru haline getirmektedir. Bu uygulama aynı zamanda İslam hukukunun, İslam şariatının temel ilkelerini korurken, belirli yerel yasal bağlamlarda işlemek üzere nasıl değiştirilebileceğini de göstermektedir.

1.1.4.3. Demak Krallığı (1475-1548)

Cava'daki ilk ve en büyük İslami krallık olarak bilinen Demak Krallığı, İslam'ın Cava'da ve daha geniş anlamda Endonezya'da yayılmasında önemli bir öncü rol oynamıştır. Demak Krallığı'nın kuruluşu sadece İslam'ın artan etkisinin başlangıcını değil, aynı zamanda güç ve dini dinamiklerde önemli bir değişime işaret ederek bölgenin siyasi alanına entegrasyonunu da işaret etmiştir. Krallık, hem ticaret hem de tarım için stratejik ve elverişli bir bölge olan Orta Cava'da bulunuyordu. Demak Krallığı'nın stratejik konumu, bir güç ve ticaret merkezi olarak başarısında çok önemli bir rol oynamıştır.

Demak'ın Muria Dağları ile Cava arasındaki boğazın kenarındaki konumu deniz ticareti için hayati önem taşıyordu. Demak Krallığı'nın en parlak döneminde boğaz, ticaret gemilerinin Semarang'dan Rembang'a yolculuğu hızlandıran ve ticaret verimliliğini artıran bir kestirme yolla gitmesine izin veriyordu. Ancak, XVII. yüzyıldan itibaren boğazın coğrafyasında meydana gelen değişiklikler ve aşırı tortulaşma, boğazın geçilmesini neredeyse imkansız hale getirmiştir. Bu durum, bölgedeki ticari faaliyetler üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır.³⁹

Demak Krallığı'nın İslam'ın yayılmasındaki etkisi, yalnızca dini boyutlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sosyal yapılar ve hükümet politikalarında İslam'ın daha fazla kabul görmesini sağlayan ekonomik, kültürel ve siyasi faaliyetlerle de kendini içermektedir.⁴⁰ Bu entegrasyon sayesinde Demak krallığı sadece siyasi bir güç olarak konumunu güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda İslam'ın yayılması için bir merkez haline gelerek Cava ve daha geniş anlamda Endonezya'daki dini ve siyasi manzarayı kademeli olarak değiştirmiştir. Bu nedenle, Demak Krallığı'nın tarihi, Endonezya'da İslam'ın yayılmasını anlamada önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Krallığın tarihi, dinin bir ulusun tarihini ve kimliğini nasıl şekillendirebileceğini açıkça göstermektedir. Demak Krallığı, İslam'ın Endonezya'da kök salmasına ve toplumsal yapının bir parçası haline gelmesine büyük katkı sağlamıştır.

Cava'da İslam'ın yayılma tarihinde önemli bir rol oynayan Demak Krallığı, Majapahit Kralı V. Kertabumi Brawijaya'nın (1468-1474) oğlu Raden Fatah (1475-1518) tarafından kurulmuştur. İslam'ı Sunan Ampel olarak bilinen Raden Rahmat'tan (1401-1481) öğrenen Raden Fatah, İslam'ın öğretilerini özümsemekle kalmamış, aynı

³⁹ M. Dien Madjid, *Ensiklopedia Kesultanan Di Nusantara*, Jakarta: Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama Republik Indonesia, 2022, s. 155.

⁴⁰ Ustad Rizem Aizid, *Sejarah Islam Nusantara: Dari Analisis Historis Hingga Arkeologis Tentang Penyebaran Islam Di Nusantara*, Yogyakarta: Diva Press, 2016, s. 333.

zamanda Sunan Ampell'in kızı Nyai Ageng Maloka (1465-1490) ile evlenerek Cava'da İslam'ın en etkili yayıcılarından biriyle ilişkisini sağlamlaştırmıştır.⁴¹

Demak bölgesi bağımsız bir krallık olmadan önce Bintara ya da Glagahwangi olarak biliniyordu ve Majapahit yönetimi altında bir dükalıktı. Raden Fatah'ın bu bölgenin lideri olarak konumu, Kral V. Kertabumi Brawijaya tarafından bir hediye olarak verildi ve bu da onun liderlik kapasitesinin tanındığını ve ona güvenildiğini gösteriyordu. Bu güçle Raden Fatah, halkı arasında İslam'ın uygulanmasını geliştirmek ve derinleştirmek için bölgesini kullanma girişiminde bulundu.

Raden Fatah ve Nyai Ageng Maloka, Glagahwangi'de İslami vaaz ve öğretim faaliyetlerinin merkezi haline gelen bir yatılı İslam okulu kurdular. Bu çaba, bölge nüfusunun neredeyse tamamını İslamlaştırmayı başararak, pesantren'in⁴² bir eğitim ve tebliğ kurumu olarak etkinliğini ve etkisini kanıtlamıştır. Ayrıca, çift, yatılı okul merkezli bir Müslüman yerleşim yeri de kurarak, burayı sadece bir öğrenim merkezi olmaktan çıkarıp, takipçilerinin manevi ve sosyal hayatını destekleyen bir topluluk haline getirmiştir.

Raden Fatah'ın Demak Krallığı'nı kurması ve Cava'da İslam'ın ilerlemesindeki rolü, Endonezya tarihinde İslam'ın kök salmaya ve siyasi, sosyal ve kültürel yapıları etkilemeye başladığı dönüştürücü bir döneme işaret ediyordu. Demak Krallığı, ulemanın ve pesantren gibi dini kurumların desteğiyle, siyasi ve dini güçlerin daha kapsayıcı ve uyumlu bir sosyal temel oluşturmak için nasıl işbirliği yapabileceğini kanıtladı ve bu durum yüzyıllar sonra da devam etti.

Raden Fatah, Majapahit'in son kralı V. Brawijaya'yı İslamlaştırma girişiminde, Cava'da son derece saygın dokuz azizden oluşan bir konsey olan Wali Songo'nun onayını aldı. Sunan Ampel, bu grubun en yaşlı ve en saygın üyesi olarak, diğer Wali Songo'larla konuya uygun strateji ve yaklaşım konusunda önemli müzakerelere öncülük etti. Bu derinlemesine görüşmelerin sonucunda, Sunan Ampel'in ölümünden önce Majapahit'in saldırıya uğramayacağı veya değişime zorlanmayacağı stratejik bir karar alındı ve bölgesel istikrar ve uyuma yönelik düşünceli ve saygılı bir yaklaşım sergilendi.

Demak Krallığı'nın kurulmasından sonra Wali Songo sadece ruhani liderler olarak hareket etmekle kalmamış, aynı zamanda krallığın güç yapısına da derinlemesine

⁴¹ W. Warsini, "Peran Wali Songo (Sunan Bonang) dengan Media Da'wah dalam Sejarah Penyebaran Islam di Tuban Jawa Timur", *Asanka: Journal of Social Science and Education*, Cilt 3, Sayı 1, 2020, s. 27.

⁴² Pesantren, Endonezya'da İslami eğitim veren geleneksel yatılı okullardır. Bu okullar, öğrencilerin İslami ilimler, ahlak ve dini uygulamalar konusunda derinlemesine eğitim aldıkları yerlerdir. Pesantrenlerde genellikle bir Kiai (İslami alim) liderliğinde eğitim verilir ve öğrenciler, santri olarak adlandırılır. Pesantrenler, sadece dini eğitim değil, aynı zamanda toplumsal değerler ve ahlaki eğitim de sunar, bu da onları hem eğitim hem de toplumsal dayanışma açısından önemli kurumlar haline getirir. Öğrenciler burada Arapça, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi İslami ilimlerde eğitim görürler ve genellikle dersler geleneksel yöntemlerle işlenir. Pesantrenler, Endonezya'nın İslami kimliğinin korunmasında ve yayılmasında önemli bir rol oynar.

entegre olmuşlardır. Yeteneklerinin derinliğini ve çeşitliliğini yansıtan çeşitli önemli pozisyonlarda bulundular. Bunlardan bazıları kraliyet şairleri, geleneksel törenlerde sunu taşıyıcıları anlamına gelen ngiras kinarya pepunden ve kraliyet yönetiminde onurlu görevliler olarak rolleri içeriyordu. Buna ek olarak, sadece dini konularda değil, aynı zamanda krallığın hukukunun ve yönetiminin güçlendirilmesindeki rollerini vurgulayan, sivil veya yasaların uygulanmasını denetleyen savcılar olarak da görev yapmışlardır.

Wali Songo'nun Demak Krallığı'nın yönetim yapısına entegre edilmesi, devlet yönetiminde ruhani ve siyasi unsurların nasıl kaynaştırılabileceğini göstermektedir. Bu durum sadece Wali Songo'nun manevi desteği sayesinde krallığın meşruiyetini arttırmakla kalmamış, aynı zamanda etkili ve adil bir yönetimin temellerini oluştururken onların bilgeliğinden ve liderliğinden de faydalanılmıştır. Onların etkisi, o dönemde Nusantara'daki siyasi ve ruhani stratejilerin karmaşıklığını ve derinliğini yansıtan uyumlu ve kapsayıcı bir sosyal düzen yaratmak için dini ve siyasi güçleri birleştirebilen istikrarlı bir krallığın şekillenmesine yardımcı oldu.

Demak Krallığı'nın kurucusu olan Raden Fatah, “Jugul Muda” kitabının derlenmesi yoluyla İslam hukukunun kodifikasyonunda önemli bir rol oynamıştır.⁴³ Bu kitap, Demak Krallığı'nın hukuki temeli olarak hizmet etmiş ve çeşitli hukuki meselelerin çözümünde kapsamlı rehberlik sağlayan 1044 hukuki vaka örneği içeren bir salokantara içermiştir. Raden Fatah'ın bu çalışması, sadece krallığın yasal yapısını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda İslam hukukunun prensiplerini sistematik bir şekilde derleyerek, bu hukuk sisteminin bölgedeki uygulanabilirliğini ve geçerliliğini artırmıştır. “Jugul Muda” kitabı, İslam hukukunun farklı alanlarındaki meseleleri ele alarak, hakimlere ve hukukçulara yol gösterici bir kaynak olmuştur. Bu derleme, İslam hukukunun Demak Krallığı'nda yaygın bir şekilde kabul görmesini sağlamış ve hukuk uygulamalarında bir standart oluşturmuştur. Ayrıca, Raden Fatah'ın liderliğinde hazırlanan bu eser, İslam hukuku öğretisinin ve uygulamasının bir nesilden diğerine aktarılmasına da büyük katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, “Jugul Muda” kitabı, hem tarihi hem de hukuki açıdan büyük bir öneme sahip olup, Demak Krallığı'nın hukuki mirasının önemli bir parçasıdır.

Yönetim ve yasaların uygulanması sürecinde Raden Fatah'a sadece ruhani bir role değil, aynı zamanda siyasi etki güce de sahip olan vasiler yardımcı olur ve onu denetlerdi. Sunan Giri (Muhammed Aynul Yakın) ve Sunan Kudus (Seyyid Cafer Sadık Azmahan) yargı ve mahkemelerin yanı sıra siyaset ve cinai konuları düzenleyen

⁴³ Bunyana Sholihin, “Hukum Bangsa Indonesia Dalam Naskah Klasik Beraksara Lampung (Undang-Undang Kuntara Rajaniti Dan Jugulmuda)” *Asas: Jurnal Hukum dan Ekonomi Islam*, Cilt 11, Sayı 01, 2019, s. 40-41.

kanunların formüle edilmesinde özel bir rol oynamıştır. Ayrıca Sunan Giri, münâkehât ve muâmelât ile ilgili kanunların formüle edilmesinde Sunan Ampel ile işbirliği yapmıştır.

Demak Krallığı, her ikisi de İslami ilkelere dayalı yasal hükümler içeren Serat Angger-angger Suryangalam ve Serat Suryangalam adlı iki resmi tüzük oluşturmuştur. Serat Angger-angger Suryangalam özellikle yargıyı düzenlemekte ve vergilendirme, alım satım, borçlar ve alacaklar ve arazi anlaşmazlıkları gibi medeni hükümleri içermektedir. Aynı zamanda hırsızlık, saldırı, cinayet, soygun ve halkın aşağılanmasına ilişkin kurallar da dahil olmak üzere ceza hukukunu da kapsar. Bu arada Serat Suryangalam, hukukun temelini İslami ahlâk ve etik değerlerle güçlendiren İslami tavsiye ve öğretilerle aşlanmış düzenlemeler içermektedir. Bu metinler sadece Demak Krallığı'nda hukuki bir temel oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda daha sonra gelişen diğer İslam krallıkları için de bir referans olmuş ve İslami hukuk ilkelerinin takımadalardaki yönetim ve sosyal yaşam üzerindeki etkisini ve sürekliliğini göstermiştir.

Raden Fatah ve Songo Walis'in İslam hukukunu Nusantara'daki yerel hukuk uygulamalarıyla bütünleştirirken benimsedikleri yaklaşım, dikkatli ve vizyoner bir yönetim modeli sunmaktadır. Onlar hukuku sadece katı kurallar bütünü olarak değil, daha ziyade bir eğitim, karakter oluşturma ve toplumun çeşitli katmanlarını değerler ve adalet çerçevesinde birleştirme aracı olarak uygulamışlardır. Bu yaklaşım sayesinde İslam hukuku, ahlaki ve etik değerleri besleyen ve güçlendiren bir sistem olarak tanıtılmış ve öğretilmiştir.⁴⁴

Raden Fatah ve azizler tarafından İslam hukukunun entegrasyonu, yerel toplumun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına dair derin bir anlayışı yansıtıyordu. İslam hukuku ilkelerini mevcut örf, âdet, gelenek ve normlara uyarlayarak sadece hukuka uygunluğu sağlamayı değil, aynı zamanda toplum değerlerini yükseltmeyi ve güçlendirmeyi de amaçlamışlardır. Bu, sosyal uyum ve kamu düzeni yaratmaya yönelik bir girişimdi ve hukuku, toplumu evrensel adalet ilkeleri altında birleştirmenin ana aracı olarak görürken yerel özellikleri de dikkate alıyordu.

Raden Fatah ve azizler tarafından geliştirilen yönetim modeli, etkili ve adil bir hükümetin değişen zamana ve halkın ihtiyaçlarına sürekli uyum sağlaması gerektiğini kabul ederek sürdürülebilirlik ve adaptasyonu da vurgulamıştır. Bu durumda hukuk sadece toplumdaki bireylerin ve grupların eylemlerini düzenleyen bir unsur olarak değil, aynı zamanda onları ortak değerler ve ortak amaçlar etrafında birleştiren bir unsur

⁴⁴ Sugiri, a.g.e., s. 43.

olarak da işlev görmektedir.⁴⁵ Böylece, Raden Fatah ve azizlerin yaklaşımı sadece İslam hukukunun kapsayıcı ve bütünleştirici bir şekilde uygulanması için bir temel sağlamakla kalmamış, aynı zamanda hukuk ve adaletin sadece takip edildiği değil, aynı zamanda toplumun her katmanı tarafından hissedildiği bütüncül toplum kalkınmasına yönelik bir yönetim paradigması yaratmıştır. Bu durum, etkili adaletin sadece hukukun uygulanmasını değil, aynı zamanda vatandaşların değerlerinin ve karakterlerinin geliştirilmesini de gerektirdiğine dair geniş bir anlayışı ortaya koymaktadır.⁴⁶

1.1.4.4. Açe Darüsselam Krallığı (1496-1903)

Endonezya'daki en önemli İslami siyasi oluşumlardan biri Açe Darüsselam Krallığı'dır. Krallık 1511 yılında kurulmuştur ve bu tarih, Güneydoğu Asya'daki bölgesel dinamikler üzerinde büyük etkisi olan Malakka'nın Portekizlilerin eline geçtiği döneme denk gelmektedir. Malakka'nın düşüşü güç kaymasını tetiklemiş ve bölgedeki ticaret yollarını etkileyerek deniz ticaretinde ve bölgede İslam'ın savunulmasında önemli bir rol üstlenecek olan Açe gibi yeni krallıkların doğmasına yol açmıştır.⁴⁷

Sultan İbrahim olarak da bilinen Sultan Ali Mughayat Syah (ö. 1530), 1514-1528 yılları arasında hüküm süren Açe Darüsselam Krallığı'nın ilk hükümdarı ve kurucusudur. Onun liderliğinde Açe sadece siyasi ve ekonomik bir güç merkezi olarak gücünü pekiştirmekle kalmadı, aynı zamanda kuzey Sumatra'da İslam'ın yayılması için bir merkez haline geldi. Sultan İbrahim, siyasi stratejileri ve politikalarıyla sadece krallığın temellerini güçlendirmekle kalmayıp aynı zamanda İslam'ı krallıkta birleştirici bir güç ve kültürel kimlik olarak teşvik eden vizyoner bir lider olarak hatırlanmaktadır.

Sumatra'nın kuzey ucundaki stratejik konumuyla Açe Darüsselam Krallığı, Doğu'yu Batı'ya bağlayan iki önemli güzergah olan Andaman Denizi ve Malakka Boğazı'na bakıyordu. Bu coğrafi konum, Açe'ye büyük ticaret yollarına doğrudan erişim sağladı ve Güneydoğu Asya'daki baskın deniz güçlerinden biri haline gelmesini sağladı. Sultan İbrahim bu konumu sadece askeri açıdan değil ekonomik açıdan da güçlü bir krallık inşa etmek için kullandı ve Açe'yi önemli bir ticaret ve diplomasi merkezi ve aynı zamanda bölgede İslam'ın kalesi haline getirdi.⁴⁸

Sultan İbrahim'in Açe Darüsselam Krallığı'nı kurması ve bu krallığın Endonezya'nın siyasi ve İslami tarihindeki rolü, güç ve dini dinamiklerin nasıl iç içe

⁴⁵ Naili Anafah, "Legislasi Hukum Islam di Kerajaan Demak (Studi Naskah Serat Angger-Agger Suryangalam dan Serat Suryangalam)", *Al-Manahij: Jurnal Kajian Hukum Islam*, Cilt 5, Sayı 1, 2011, s. 99-100.

⁴⁶ N. Fadhilah, "Jejak Peradaban dan Hukum Islam Kerajaan Demak", *al-Mawarid Jurnal Syariah dan Hukum (JSYH)*, Cilt 2, Sayı 1, 2020, s. 33-46.

⁴⁷ Madjid, a.g.e., s. 21.

⁴⁸ Aizid, a.g.e., s. 251.

geçerek sadece yerel değil bölgesel olarak da geniş kapsamlı etkileri olan bir güç tabanı oluşturabileceğinin örneğini teşkil etmektedir. Açe'nin siyasi ve dini bir varlık olarak başarısı ve sürdürülebilirliği, dinamik bir tarihsel bağlamda zorlukların üstesinden gelmek ve fırsatlardan yararlanmak için etkili liderlik ve uyum stratejilerinin önemini göstermektedir.⁴⁹

Açe Darüsselam Krallığı'nın zirvesinde hüküm süren Sultan İskender Muda (1593-1636), krallığının yönetiminde dini değerlere ve ilkelere olan bağlılığını yansıtan İslam hukukunu uygulamadaki kararlılığıyla biliniyordu. Onun hükümdarlığı, krallığın siyasi, ekonomik ve kültürel gücünün zirvesine ulaştığı ve Güneydoğu Asya bölgesinde geniş bir etkiye sahip olduğu, Açe tarihinin altın dönemi olarak kabul edilmektedir.

Açe Darüsselam Krallığı'nın anayasası, krallığın yasal temeli olan "Qanun Meukuta Alam", açıkça Kuran ve Hadis öğretilerinden türetilmiştir. Bu belge İslam hukukuna bağlılığı teyit ediyor ve seçkinler ve hatta krallığın kendi üyeleri de dahil olmak üzere tüm Açe'liler için geçerli olan yasaları düzenliyordu. Sultan İskender Muda'nın bu yasanın uygulanmasına olan bağlılığı, bir kraliyet memurunun karısıyla zina yaptığı tespit edilen kendi oğlu Meurah Pupok'a taşlanarak ölüm cezası verilmesi yönündeki cesur ve tartışmalı kararıyla vurgulandı. Bu karar, krallıkta hiç kimsenin, hatta kraliyet ailesi üyelerinin bile yasadan muaf olmadığını göstermektedir.⁵⁰

Güçlü ve etkili hükümet politikalarıyla tanınan Açe hükümdarı Sultan İskender Muda, tefeciliğe karşı uyguladığı ekonomik stratejiyle de öne çıktı. Finansal işlemlerde alınan faiz veya kâr anlamına gelen riba, sömürüye ve sosyal adaletsizliğe yol açma eğiliminde olduğu için İslam hukuku kapsamında gayrimeşru bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Sultan İskender Muda'nın kendi topraklarında tefeciliği yasaklaması, adalet ve eşitliğe öncelik veren şariat ilkeleri doğrultusunda daha adil ve etik bir ekonomik sistem yaratma taahhüdünü yansıtan çok önemli bir adımdı. Bu karar sadece kamu politikasında dini ilkelerin uygulanmasını yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda ekonomik sömürüyü önlemeye ve halkı arasında eşitliği güçlendirmeye yönelik sistematik bir girişim olmuştur.

Sultan İskender Muda'nın İslam hukukunu benimsemesi sadece Açe'deki yasal ve sosyal yapıyı güçlendirmekle kalmadı, aynı zamanda ilkeli bir lider olarak meşruiyetini ve otoritesini de arttırdı. Bu eylemler, Açe'nin güçlü İslami değerlere dayalı yönetiminin temelini oluşturan dini adalet ve yasal katılığın el ele gittiği bir dönemin habercisiydi. Sultan İskender Muda'nın bu yasayı uygulamadaki başarısı ve kararlılığı, etkili ve

⁴⁹ M. Yahya Harun, *Kerajaan Islam Nusantara Abad XVI Dan Abad XVII*, Yogyakarta: Karunia Kalam Sejahtera, 1995, s. 11-12.

⁵⁰ Sugiri, a.g.e., s. 42.

saygın bir yönetimle sonuçlanabilecek siyasi güç ve dini riayetinin entegrasyonunun açık bir örneğini sunmaktadır.⁵¹

Açe Krallığı'nda İslam hukukunun uygulanması devletin yargı sistemiyle derinlemesine bütünleşmiş ve farklı türdeki hukuki davaların ele alınmasında titiz bir organizasyon sergileyen çok düzeyli bir yapı aracılığıyla düzenlenmiştir. Yargı süreci en alt düzeyde, küçük topluluklarda ya da kamponglerde, küçük ve gündelik meselelerin çözümünden sorumlu bir köy muhtarı olan Keucik'in liderliğinde başlar. Bu da pek çok hukuki meselenin daha fazla tırmanmaya gerek kalmadan yerel olarak çözülebilmesini sağlamaktadır.

Daha ciddi meseleler için süreç, daha karmaşık veya ciddi davalar için ilk derece mahkemesi olarak görev yapan *Balai Hukum Muhkim'e* taşınır. *Balai Hukum Muhkim'in* kararı tatmin edici değilse, taraflar Açe Krallığı'nın yasal yapısında temyiz mahkemesi olarak hizmet veren daha yüksek bir yargı kurumu olan *Oeloebalang* olarak bilinen ikinci adalet seviyesine itiraz edebilirler.

Oeloebalang'ın kararı hala tatmin edici değilse, tartışmalı veya karmaşık davaları incelemek için daha yüksek bir yetkiye sahip olan üçüncü bir yargı kademesi olan Panglima Sagi'ye daha fazla itirazda bulunulabilir. Panglima Sagi'nin kararı genellikle nihai olarak kabul edilir, ancak bazı durumlarda, Açe Krallığı'nın yargı yapısında en yüksek mahkemeye sahip olan sultana doğrudan temyiz başvurusunda bulunulabilir. Bu en üst düzeyde, yasanın uygulanması, Malikul Adil, Orang Kaya, Sri Paduka Tuan, Orang Kaya Raja Bandahara ve Fakih (ulema) dahil olmak üzere, hepsi İslami ilkelere dayalı yasal kararlar vermede rol oynayan birkaç önemli yetkiliden oluşan Yüksek Mahkeme tarafından yönetilmektedir. Ulemanın yargı sistemine entegrasyonu, İslam hukukunun Açe Krallığı'nın hukuk sisteminde kilit rolünü vurgulamakta ve tüm yasal kararların sadece adaleti değil aynı zamanda İslam hukukuna uygunluğu da yansıtmalarını sağlamaktadır.⁵²

1.1.4.5. Bancar Krallığı-Güney Kalimantan (1520-1860)

Güney Kalimantan'da bulunan Dhaha Krallığı aslen bir Hindu krallığıydı. Ancak takımadalardaki siyasi ve dini dinamiklerle birlikte önemli bir dönüşüm geçirerek bölgenin önde gelen İslami krallıklarından biri olan Bancar Krallığı'na dönüşmüştür. Bu değişim sadece dini bir kaymaya değil, aynı zamanda krallığın sosyal yapısında derin

⁵¹ Amra Suadi ve Mardi Candran, *Politik Hukum: Perspektif Hukum Perdata Dan Pidana Islam Serta Ekonomi Syariah*, Jakarta: Prenadamedia Group, 2016, s. 341.

⁵² Alaidin Koto, *Sejarah Peradilan Islam*, Jakarta: Raja Grafindo Persada, 2011, s. 204.

bir siyasi ve kültürel etkiye de işaret ediyordu.⁵³ Hindu krallığından İslam krallığına geçiş, Dhaha krallığının önemli isimlerinden Prens Samudra'nın (ö. 1546) İslam'a geçmeye karar vermesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, İslam'ın Cava ve çevresindeki bölgede yayılmasında stratejik bir rol oynayan Demak Sultanı tarafından desteklendi. Demak Sultanı'nın desteği sadece manevi değil, aynı zamanda askeri idi. Prens Samudra, Dhaha Prensi Tumenggung'a (ö. 1875) karşı önemli bir savaşı kazanmayı başardı ve bu da gücünü pekiştirmesine ve krallığındaki dini ve siyasi geçişi yumuşatmasına yardımcı oldu.

Prens Samudra İslam'ı kabul ettikten sonra adını Prens Suriansyah olarak değiştirdi ve Sultan Suryanullah olarak tanınmaya başladı. Bu yeni isim onun yeni kimliğini ve krallığın yeni lideri olarak misyonunu simgeliyordu. Sultan Suryanullah sadece dini değişimin sembolü olmakla kalmadı, aynı zamanda Bancar İslam Krallığı'nın ilk kralı olarak atanarak bölge tarihinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etti. Sultan Suryanullah'ın tahta geçmesiyle birlikte, Bancar Krallığı Borneo'da İslami bir güç merkezi olarak yeni bir döneme başlamış ve önceki Hindu temellerinin yerine derin İslami değerler ve gelenekler yerleştirilmiştir. Bu dönüşüm, Bancar gibi krallıkların İslam'ın bölgede yayılmasında önemli bir rol oynadığı takımadalarda din, siyaset ve güç arasındaki karmaşık etkileşimi göstermektedir. Bir İslam krallığı olarak Bancar sadece dini yönelimini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda kültürünü ve hukuk sistemini İslami ilkeleri yansıtacak şekilde uyarlayarak krallığın yönetiminde, geleneklerinde ve sosyal kimliğinde kapsamlı değişikliklere yol açmıştır.

XVIII. yüzyıla girmeden önce, Bancar krallığı henüz İslam hukukunu yargı sisteminin bir parçası olarak benimsememişti ve hükümet yapısında dini lider pozisyonu yoktu. Bu dönemde yürürlükteki kanunlar, Krallığın Mangkubumi'si olarak görev yapan Arya Trenggana'nın (1483-1546) eseri olan ve Kutara olarak bilinen bir tüzük kitabında derlenmiştir. Arya Trenggana'nın, kanun ihlallerine yönelik cezalar da dahil olmak üzere hukuki kararların belirlenmesinde tam yetkiye sahip olması, o dönemde krallığın yönetiminde örfi hukukun ve yerel politikaların hakim olduğunu göstermektedir.⁵⁴

Ancak Sultan Tahmidullah II (ö. 1808) döneminde, İslam'ın etkisi ve uygulanmasıyla ilgili olarak krallığın dinamiklerinde önemli bir değişiklik oldu. Bu dönemde İslam hızlı bir gelişme göstermiş ve ulema devlet yapısında önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu değişiklikler, derin dini bilgiye sahip ve son derece saygın bir şahsiyet olan Şeyh Muhammed Arşad el-Bancarînin (1710-1812) Mekke'den dönüşüyle

⁵³ Madjid, a.g.e., s. 60.

⁵⁴ Sugiri, a.g.e., s. 60.

de pekişti. İslam konusundaki uzmanlığı ve bilgeliği onu krallıkta değerli bir danışman haline getirdi ve hükümette daha fazla dini etkiyi barındıran bir politika değişikliğine işaret etti.

Hükümet ve din arasındaki bu entegrasyon, Sultan'ın isteği üzerine yazılan *Sebîlü'l-muhtedîn* kitabının yazılmasıyla zirveye ulaştı. Kitap, yasal bir rehber olarak hizmet etmeyi amaçlıyordu ve Nureddin er-Ranîrî'nin *Sırâtu'l-müstakîm* adlı eserinin bir yorumuydu. *Sebîlü'l-muhtedîn*'in bir hukuk kodu olarak varlığı sadece İslam'ın kraliyet hukukundaki konumunu teyit etmekle kalmamış, aynı zamanda kraliyet otoritesi ile ulema arasındaki simbiyotik ilişkiyi de onaylamış ve devlet yönetiminde ulemânın artan rolünü yansıtmıştır. Bancar Krallığı'ndaki bu dönüşüm, İslam hukukunun uygulanmasının ve yönetim yapısında ulemanın artan rolünün devlet yönetimini nasıl etkileyebileceğini göstermekte, krallığın örfi hukukun hakim olduğu bir sistemden İslami ilkelerle daha bütünleşmiş bir sisteme doğru gelişimini ortaya koymakta ve krallık tarihindeki önemli bir değişimi yansıtmaktadır.

Bancar Krallığı'nda İslam hukukunun uygulanmasını güçlendirmek ve en üst düzeye çıkarmak amacıyla, önde gelen ulemadan Şeyh Muhammed Arşad el-Bancarî Şeriat Mahkemesi kurulmasını önermiştir. Bu girişimin amacı, İslam hukuku uygulamasını daha sistematik ve yapılandırılmış bir şekilde kurumsallaştırmak ve İslam hukuku ilkelerinin krallık genelinde tutarlı ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Bu öneriye cevaben Sultan, krallığın başı olarak, İslam hukukunun uygulanmasına tam desteğini göstererek Şeriat Mahkemesi'nin kurulmasına onay verdi. Bu yeni yapıda Müftü, Şeriat Mahkemesi'nin başkanı olarak atandı ve İslami yargı sisteminde en üst düzey lider olarak sorumluluk üstlendi. Müftüye, hem kanunun uygulayıcısı hem de mahkeme işlemlerinin düzenleyicisi olarak görev yapan ve tüm işlemlerin İslam hukuku hükümlerine uygun olarak yürütülmesini sağlayan Kadi yardımcı oldu.

Yeni Şeriat Mahkemesi, evlilik, boşanma ve miras gibi aile hukukuyla ilgili davaların yanı sıra aile hukuku alanıyla ilgili diğer çeşitli konulara bakmaya özel olarak yetkilendirilmiştir. Müftü ve Kadının bu yargı sistemindeki varlığı sadece İslam hukukunun uygulanmasını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda krallık tarafından uygulanan yasaların adilliği konusunda halkın güvenini geliştirmeye de yardımcı olmuştur. Bancar Krallığı ayrıca cezai meselelerin ele alınmasında İslam hukuku ilkelerini de entegre etmiştir. Bu uygulamanın bazı açık örnekleri arasında mürtedler için ölüm cezası, hırsızlar için el kesme cezası ve zina yapanlar için caydırıcı cezalar yer almaktadır. Bu cezalar, krallığın İslam ceza hukukunu katı bir şekilde benimsediğini ve

bu hukukun krallık içindeki ahlaki ve sosyal düzeni disipline etmeyi ve korumayı amaçladığını yansıtmaktadır.

Bancar Krallığı'nda İslam hukukunun gelişimi, 1825'ten 1857'ye kadar hüküm süren Sultan Adem al-Wasiq Billah'ın (ö. 1857) liderliğinde bir başka önemli noktaya ulaştı. MS 1835 yılında Sultan Adem, Sultan Adem Kanunu olarak bilinen Devlet Kanunu'nu çıkararak İslam hukukunun yapısını güçlendirmek için önemli bir adım attı. Doğrudan İslam hukuku ilkelerinden türetilen bu yasal belge, devlet hukuk sistemi ile İslam hukuku arasında derin bir entegrasyon olduğunu göstermekte ve Sultan'ın krallık yasalarını dinin daha otantik ve temel öğretilerine yaklaştırma arzusunu yansıtmaktadır.

Sultan Adem Kanunu'nda, Bancar Sultanı sadece siyasi bağlamda en üstün güç sahibi olarak tanınmakla kalmaz, aynı zamanda krallıkta *ülü'l-emr* olarak da saygı görür.⁵⁵ Bu rol, büyük bir manevi ve dini sorumluluk içerdiğinden, sadece siyasi yönetimin ötesine geçmekte ve Sultan'ın hükümet ile halkının manevi yaşamı arasında bir bağlantı görevi gördüğünü göstermektedir. Bu ulil emri kavramı, toplumu şariat ilkeleri temelinde sosyal adalet ve refaha yönlendirmeyi amaçlayan İslami öğretilere uygun erdemli ve adil liderliğin önemini vurgulamaktadır.

Sultan Adem Kanunu ile İslam hukukunun benimsenmesi ve Sultan'ın *ülü'l-emr* rolü, yalnızca Bancar Krallığı'nın hukuki ve siyasi temelini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda İslam hukukunun resmi ve açık bir şekilde krallıktaki hukukun ve kamu politikasının temeli haline geldiği bir döneme de işaret etmiştir. Bu, İslam hukukuna devlet yapısında öncelikli bir yer verildiği ve toplumun düzenlenmesi ve yönlendirilmesinde ana rehber olarak teşvik edildiği Bicar Krallığı'nın hukuk tarihinde önemli bir gelişmeyi temsil etmektedir.

Sultan Adem, hukuk politikaları ve reformlarıyla kendisini sadece siyasi bir lider olarak değil, aynı zamanda krallıkta adalet ve uyumlu bir sosyal düzenin desteklenmesi ve sürdürülmesinde dini temellerin önemini anlayan bir hukuk reformcusu olarak da kabul ettirmiştir. Bu nedenle, Endonezya tarihinde, özellikle de Bancar Krallığı'nda İslam hukukunun uygulanması bağlamında önemli bir miras bırakmıştır.⁵⁶

1.1.4.6. Banten Krallığı (1526-1813)

Endonezya'nın Cava Adası'nın batı ucunda yer alan Banten, özellikle yüksek kaliteli karabiber üreticisi olarak bilinen önemli bir ticaret merkezi olarak zengin bir

⁵⁵ Al-Amruzi vd., "Sultan Adam Law in The Progressive Law Perspective in Banjar Communities in the 18th Century Ad". *Jurnal Ilmiah Mizani: Wacana Hukum, Ekonomi Dan Keagamaan*, Cilt 7, Sayı 1, 2024, s. 15-17.

⁵⁶ T. Hidayati ve M. S. Hidayatullah, "Legal Politics in the Establishment of the Sultan Adam Law (Positivization of Islamic Law in the Banjar Kingdom)", *Al-Istinbath: Jurnal Hukum Islam*, Cilt 6, Sayı 2, 2021, s. 367-382.

tarihe sahiptir. Banten'in stratejik limanı, bölgeyi uluslararası deniz ticareti ağında hayati bir konuma getirmiş ve genellikle Çin, Hindistan ve çeşitli Avrupa ülkeleri gibi ülkelerden gelen ticari gemiler için bir mola yeri olarak hizmet vermiştir. Banten'in stratejik konumu sadece ticaret yoluyla yerel ekonomiyi geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda kültürel ve dini alışverişte de önemli bir rol oynamıştır.⁵⁷ Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tüccarların ve dini propagandacıların gelişiyle Banten, Cava Adası'nın batı bölgesine İslami etkinin girişi ve gelişimi için ana geçitlerden biri haline geldi. Bu rol, Banten'in Endonezya'daki sosyal, kültürel ve dini faaliyetlerin merkezi olarak kimliğini ve tarihini şekillendirmede çok önemliydi.

Önemli bir İslami güç merkezine dönüşmeden önce, Cava Adası'nın batı ucundaki Banten bölgesi Pajajaran Krallığı'nın (923-1597) etkisi altındaydı. Pajajaran, Batı Cava tarihinde önemli bir rol oynayan, zengin kültürü ve geniş etkisiyle tanınan Hindu-Budist bir krallıktı. Ancak 16. yüzyılda krallığın gücü azalmaya başladığında ve Cava'da büyüyen İslam krallıklarının tehditleriyle karşı karşıya kaldığında bölgenin kaderi dramatik bir hal aldı. Önemli değişiklik, o zamana kadar İslam'ı benimsemiş olan Demak Krallığı'ndan birliklerin Pajajaran topraklarını işgal etmesiyle meydana geldi. Bu askeri operasyon, Prens Hasanuddin (1631-1670) ile birlikte Cava'da İslam'ın yayılmasındaki rolüyle bilinen Wali Songo'lardan biri olan Sunan Gunung Jati (1448-1568) tarafından yönetilmiştir.

Aynı zamanda Cirebon Sultanlığı'nın kurucusu ve lideri olan Sunan Gunung Jati, İslam'ın etkisini Cava'nın batı bölgesine yayma vizyonuna sahipti. Pajajaran bölgesini başarıyla fethettikten sonra Sunan Gunung Jati, oğlu Prens Hasanuddin'e yeni Banten Sultanlığı'nı kurması ve yönetmesi için özel bir yetki verdi. Hasanuddin'in ilk sultan olarak atanmasıyla Banten Sultanlığı sadece Hindu-Budist iktidardan İslami iktidara geçişin bir sembolü değil, aynı zamanda bölgede yeni bir siyasi ve dini dinamiğin merkezi haline geldi. Bu, Banten'de yeni bir dönemin başlangıcı oldu ve sultanlık Endonezya'da ticaretin ve İslam'ın yayılmasının en etkili merkezlerinden biri haline geldi.⁵⁸

Sultan Hasanuddin, vizyonu ve liderliğiyle Banten'i sadece bir siyasi güç merkezi olarak değil, aynı zamanda bir İslami gelişim merkezi olarak da kurmayı başardı. Banten'in yönetimini Serang, Pandeglang, Lebak ve Tangerang'ı da kapsayacak şekilde genişleterek sultanlığın Cava'nın batı bölgesinde artan etkisini ve hakimiyetini yansıttı. Bu süreçte Sultan Hasanuddin, camiler ve geleneksel İslami yatılı okullar gibi dini

⁵⁷ Madjid, a.g.e., s. 65.

⁵⁸ Wibowo, "Cosmopolitanism of the Sultanate of Banten: An Overview of Settlement and Social Structure of the 15th Century", *Indonesian Historical Studies*, Cilt 5, Sayı 2, 2022, s. 110-111.

altyapıların inşasının yanı sıra İslam'ın öğretilerini yaymak için çeşitli bölgelere ulema göndererek dini diplomasi çabaları yoluyla güçlü bir İslami temel atılmasında da etkili oldu. Sultan Hasanuddin bu önlemlerle Banten'in siyasi ve askeri gücünü artırmakla kalmadı, aynı zamanda bölgenin İslami kimliğini de güçlendirdi. Bu girişimler, güçlü ve kalıcı bir sultanlık yaratmayı başaran bir din ve siyaset bütünleşmesini ortaya koymaktadır.⁵⁹

Banten Sultanlığı'nda yargı sistemi tamamen İslam hukuku ilkelerine göre işleyecek şekilde düzenlenmiştir. XVII. yüzyıla gelindiğinde Banten'deki yargı yapısı bir kadı tarafından yönetilen tek bir mahkeme altında birleştirilmiştir. Bu kadı, Banten'in hukuk sisteminde merkezi bir role sahipti ve dini mahkemelerdeki anlaşmazlıkları çözmekten ve İslam şeriatındaki ceza hukukunun bir yönü olan hadler de dahil olmak üzere İslam hukukunu uygulamaktan sorumluydu. Banten'de hukukun uygulanmasındaki ayırt edici özelliklerden biri, hala Hindu etkisini gösteren bir kuralın varlığı, yani kadı bir karar verdikten sonra Kral tarafından ölüm cezasının onaylanması sürecidir. Bu süreç, Banten'in İslami bir hukuk sistemini benimsemiş olmasına rağmen, önceki hukuk geleneğinin bazı unsurlarının adli uygulamada hala etkili olduğunu göstermektedir.

1651-1680 yılları arasında Sultan Ageng Tirtayasa (ö. 1692) döneminde İslami cezalar katı bir şekilde uygulanmıştır. Örneğin Sultan Ageng, 1 gram altına eşdeğer değerde mal çalan hırsızlar için el kesme cezası uygulamıştır. Bu adım, İslam hukukuna uygun olarak belirli suçların cezasını düzenleyen had yasasının bir uygulamasıydı. Ayrıca Banten'deki kadıya, kamu ahlakına ve sağlığına zarar veren davranışlar olarak kabul edilen afyon ve tütün kullanan kişileri cezalandırma sorumluluğu da verildi. Banten'deki mahkemeler cinsel suçlara da ağır cezalar vererek sultanlığın bireylere ve topluma karşı işlenen suçları ne kadar ciddiyetle ele aldığını göstermiştir. Kadının bu konudaki yetkisi, İslami değerlere uygun olarak kamu düzenini ve ahlakını korumayı amaçlayan cezalar ile dini sorumluluk ve sosyal adaletin bütünleştiğini göstermektedir. Bu haliyle Banten Sultanlığı'ndaki yargı sistemi İslam hukukuna bağlılığı yansıtırken, tarihsel ve bağlamsal etkilerin uygulanan hukuk sisteminde hala nasıl bir rol oynadığını da göstermektedir. Kadı'nın liderliği, Sultan'ın da desteğiyle, hukuku bir yönetim aracı ve adil ve yüksek ahlaki toplumsal değerlerin sürdürülmesi olarak onaylamıştır.⁶⁰

⁵⁹ Sugiri, a.g.e., s. 44.

⁶⁰ Rismawidiawati vd., "Gawe Kuta Baluwarti Bata Kalawan Kawis"; Contribution of Local Knowledge to The Expansion of The Banten Sultanate on The Nusantara Spice Route", *Wacana, Journal of the Humanities of Indonesia*, Cilt 24 Sayı 3, 2023, s. 481.

1.1.4.7. Mataram Krallığı (1588-1681)

Mataram Krallığı, 1587 yılında Pajang Sultanlığı'nın yıkılmasının ardından Orta Cava'da ortaya çıkan önemli bir siyasi oluşumdur. Mataram krallığının kuruluşuna, hem bir savaş lideri hem de ruhani bir lider olarak konumunu gösteren bir isim olan "*Panembahan Senopati Sayidin Panotogomo*" unvanını alan Sutowijoyo'nun (ö. 1601) yönetimi damgasını vurmuştur. Bu unvan, askeri ve ruhani gücün bir bileşimini yansıtır ve Cava geleneğinde imrenilen liderlik özelliklerini gösteriyordu.⁶¹

Mataram Krallığı, Raden Mas Ransang'ın (ö. 1645) liderliğinde sadece yeni bir siyasi güç olarak kendini başarılı bir şekilde kurmakla kalmadı, aynı zamanda zirveye ulaştı. Kendisi Mekke tarafından tanınan ilk Mataram kralıydı ki bu uluslararası ve ruhani meşruiyete işaret eden çok önemli bir tanıma idi. Bu tanıma onun sadece saygın bir lider olarak konumunu teyit etmekle kalmadı, aynı zamanda statüsünü sultanlığa yükseltti. Raden Mas Ransang, savaş alanında büyük ve cesur bir hükümdar ve dinin savunucusu olarak büyüklüğünü tanımlayan "*Sultan Agung Anyakrakusuma Senopati Ing Alogo Ngabdurrahman*" unvanıyla tanındı.

Sultan Agung, bu unvanıyla Mataram Krallığı'nın nüfuzunun genişlemesinde çok önemli bir rol oynadı. Onun saltanatı, askeri genişleme, idari konsolidasyon ve kültürel gelişimin yanı sıra İslami ilkeleri daha geniş kraliyet yapısına entegre etme çabalarıyla karakterize edildi. Mekke tarafından tanınması sadece bir onur sembolü değil, aynı zamanda Mataram'ın takımadalardaki diğer krallıklar arasında ve uluslararası ilişkilerinde otoritesini ve etkisini artıran siyasi bir araçtı. Dolayısıyla Sultan Agung yönetimindeki Mataram Krallığı'nın başarısı sadece askeri gücünden değil, aynı zamanda krallığın temelini güçlendiren ve Cava ve Endonezya tarihinde kalıcı bir miras bırakan diplomasi ve dini politikadaki becerilerinden de kaynaklanıyordu.

Mataram Krallığı ilk günlerinde Hinduizm'i uyguluyordu ve bu da krallığın yargı sistemi üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Hindu yargı sisteminde davalar iki ana kategoriye ayrılırdı: *pradata* ve *padu*. *Pradata*, devlet işleri olarak kabul edilen davaları veya kralın mahkemesinin doğrudan müdahalesini gerektiren konuları içeriyordu. Bu arada *padu*, kişisel ve ailevi anlaşmazlıklar veya genellikle yerel veya âdet mekanizmaları aracılığıyla çözülen sorunlar gibi kralın mahkemesinin yetki alanına girmeyen konulara atıfta bulunuyordu.

Mataram yargı sisteminde temel bir değişiklik, krallığın Sultan Agung'un önderliğinde bir İslam krallığına dönüşmesiyle meydana geldi. Sultan Agung, yasal reformlarının bir parçası olarak İslam hukukunun unsurlarını *Pradata Mahkemesi*'ne

⁶¹ Madjid, a.g.e., s. 325.

dahil etti; bu, Hindu temelli yargı uygulamalarından şeriat ilkelerine göre yönetilen bir sisteme geçişi işaret eden hareketti. Bu uygulamayı desteklemek için Sultan Agung, İslam hukukunun tutarlı ve doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla İslam alimlerini ve hukukçularını yargının kilit noktalarına yerleştirdi. Sultan Agung, kraliyet yetkisi altındaki tüm kurumlarda İslami ilkeleri sistematik olarak uygulayarak kraliyet yönetimini İslami öğretilerle uyumlu hale getirme konusundaki kararlılığını gösterdi. Bu çaba, Sultan Agung'un sadece siyasi ve askeri açıdan güçlü değil, aynı zamanda sağlam dini değerlere dayanan bir krallık inşa etme vizyonunu yansıtıyordu.⁶²

Sultan Agung tarafından yapılan bir diğer önemli değişiklik de Pradata Divanı'nın Büyük Cami'nin revakında yer alan Surambi Divanı'na dönüştürülmesiydi. Bu adım sadece sembolik değil aynı zamanda pratik bir adımdı ve İslam hukukunu yeterince anlamış ve kabul etmiş olan halkın güçlü desteğiyle İslam hukukunun açık ve şeffaf bir şekilde uygulanmasına işaret ediyordu. Surambi Mahkemesi'nin sadece bir uyuşmazlık çözüm mekanizması değil, aynı zamanda İslam toplumunun hayatında çok önemli bir alan olan cami merkezli bir hukuki ve ahlaki eğitim aracı olduğunu göstermiştir.

Sultan Agung, İslami Mataram Krallığı'nın lideri olarak, İslam hukuku ilkelerinden, özellikle de ceza hukuku ya da adil cezalandırmaya odaklanan kısas kitaplarından türetilen medeni ve ceza kanunlarını uygulayarak yasal reformlar gerçekleştirmiştir. Sultan Agung, Yogyakarta'daki alun-alun'u,⁶³ zina yapanların taşlanması ve hırsızların ellerinin kesilmesi de dahil olmak üzere, İslam hukukunun bir adalet ve suç önleme biçimi olarak katı ve şeffaf bir şekilde kamusal alanda uygulanmasını yansıtan hudud kanunlarının uygulanması için kamusal bir alan olarak kullanmıştır.

Sultan Agung'un liderliğindeki Mataram Sultanlığı da İslam hukukunu Cava örfi hukukuyla başarılı bir şekilde bütünleştirerek sadece şeriat ilkelerini desteklemekle kalmayıp aynı zamanda yerel gelenek unsurlarına da saygı duyan ve onları da içeren bir hukuk sistemi yarattı. Bu durum, çoğunluğu hala örfi gelenekleri takip eden Cava halkının İslam hukukunu daha kolay kabul etmesini ve uyum sağlamasını sağlayarak dini ve örfi hukuk arasında bir uyum yarattı. Buna ek olarak, İslami Mataram Krallığı köy seviyesinden merkezi hükümete kadar uzanan iyi organize edilmiş bir dini ofis yapısı kurarak dini işlerin yönetiminde sofistike ve sistematik bir organizasyon seviyesi sergilemiştir.

⁶² Sugiri, a.g.e., s. 45.

⁶³ Yogyakarta'daki alun-alun, şehrin merkezinde yer alan geniş ve açık bir meydandır. Geleneksel olarak, kraton (saray) kompleksinin bir parçasıdır ve hem resmi törenler hem de halka açık etkinlikler için kullanılır. Alun-alun, tarih boyunca sosyal, kültürel ve dini faaliyetlerin merkezi olmuştur. Bu alan, yerel halk için toplanma yeri olmanın yanı sıra, bazen adaletin kamusal alanda uygulanmasını göstermek amacıyla da kullanılmıştır.

Köy düzeyinde, dini makamlar Kaum, Amil, Modin, Kayim, Lebai ve diğerleri gibi her biri dini ve sosyal yönetimde belirli görev ve sorumluluklara sahip çeşitli roller arasında bölünmüştür. Kecamatan veya Kewedanan düzeyinde Penghulu Naib makamı bulunurken, kabupaten düzeyinde Penghulu Kabupaten makamı bulunmaktadır. Merkezi düzeyde, Kanjeng Penghulu veya Penghulu Ageng, dini mahkemelerin ana yargıcı olarak hareket ederek İslam hukukunun idaresinde açık ve yapılandırılmış bir hiyerarşiye işaret etmiştir. Bu pozisyonlar sadece yasanın etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda krallık genelinde İslami danışmanlık ve eğitimi de güçlendirmiştir.⁶⁴

1.1.4.8. Makassar-Güney Sulawesi Krallığı (1591-1669)

Tarihsel olarak genellikle Gowa ve Tallo Krallıklarını kapsadığı söylenen Makassar krallığı o kadar yakın bir ilişkiye ve güçlü bir işbirliğine sahipti ki, bu iki siyasi oluşum genellikle Makassar Krallığı olarak bilinen tek bir varlık olarak tanımlanır. İslam'ın Güney Sulawesi'ye girişi ve kabulü, Encyclopaedia of Islam'da anlatıldığı üzere iki ana aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama, İslam'ın ticari faaliyetler yoluyla gayri resmi olarak yayılmasıydı.⁶⁵ Sulawesi'den ada dışına seyahat eden tüccarlar sık sık müslüman tüccarlarla karşılaşp etkileşime girerek kültürel ve dini alışverişi mümkün kıldılar. Bu arada dışarıdan gelen müslüman tüccarlar da sık sık Sulawesi'ye seyahat ederek sosyal ve ekonomik etkileşimler yoluyla adaya İslam'ı getirdiler.

İkinci aşama, İslam'ın Gowa-Tallo Krallığı liderleri tarafından resmen kabul edilmesiyle gerçekleşti. 22 Eylül 1605'te, Sumatra'da İslam'ı kabul etmiş bir bölge olan Minangkabau'dan üç datuk krallığa geldi.⁶⁶ Dönemin Tallo kralı I Malingkaang Daeng Mannyonri tarafından karşılandılar ve bu kral bölgede İslam'ı kabul eden ilk lider oldu. Aynı zamanda Gowa Krallığı'nın Tumabbicara Butta'sı ya da Mangkubumi'si olarak da görev yapıyordu ki bu ikili pozisyon her iki krallıktaki etkisini güçlendirdi. İslam'ı benimsedikten sonra I Malingkaang Daeng Mannyonri, bağlılığının ve inançlarındaki dönüşümün bir işareti olarak adını Sultan Abdullah Awwalul Islam (ö. 1895) olarak değiştirdi.

⁶⁴ A. Rajafi vd., "Exploring the Model of Implementation of Islamic Law in Indonesia", *Al-Adalah*, Cilt 17, Sayı 1, 2020, s. 41.

⁶⁵ Madjid, a.g.e., s. 320.

⁶⁶ 22 Eylül 1605'te Minangkabau'dan Gowa-Tallo Krallığı'na gelen üç datuk, Datuk ri Bandang, Datuk ri Tiro ve Datuk ri Patimang'dır. Bu din adamları, bölgede İslamiyet'i yaymak ve İslam'ı resmi olarak kabul ettirmek amacıyla krallığa geldiler. Tallo kralı I Malingkaang Daeng Mannyonri'yi İslam'ı kabul etmeye ikna ederek, bölgedeki İslamiyet'in yayılmasında önemli bir rol oynadılar.

Zamanla, on dördüncü Gowa Kralı I Mangnerengi Daeng Manrabbia (ö. 1639) da İslam'ı benimseyerek ve adını Sultan Alauddin olarak değiştirerek aynı yolu izledi. Bu hareket, bölgenin liderlik ve siyasi yapıları içindeki dini inanç ve uygulamalarda önemli bir değişime işaret ederek, daha önce geleneksel inançlara veya diğer dinlere bağlı olan Makassar Krallığı'nda İslami hakimiyetin başlangıcına işaret etti.

Makassar Krallığı'ndaki İslamlaşma süreci, ticari etkileşimlerden krallar tarafından resmi olarak tanınmaya kadar, dış etkilerin ve iç siyasi kararların benzersiz bir karışımını yansıtmaktadır. Takımadaların krallıklarında yeni inançları benimseme sürecinin ne kadar dinamik olduğunu ve dinin bir krallığın kimliğini ve siyasi yapısını nasıl etkileyip yeniden şekillendirebileceğini göstermektedir.⁶⁷ Gowa ve Tallo Krallıklarına İslam'ın gelmesi ve kabul edilmesiyle birlikte, bu iki siyasi varlık sadece dini kimliklerini değil, aynı zamanda bölgedeki en güçlü krallıklar olarak siyasi konumlarını da güçlendiren önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu iki krallığın İslam'ı kabulü, Sultan Alauddin tarafından 9 Kasım 1607 tarihinde yayınlanan bir fermanla resmileştirilen anıtsal bir olay olan kitlesel İslam'a geçişle katalize edilmiş ve güçlendirilmiştir.⁶⁸

Sultan Alauddin tarafından yayınlanan ferman, İslam'ı Gowa-Tallo Krallığı'nda kraliyet dini olarak ilan eden resmi bir bildiriydi. Kararname metni, İslam'ın krallığın resmi dini haline getirileceğini açıkça belirtiyor ve krallığın himayesi altındaki tüm insanlardan İslam'ı dinleri olarak kabul etmelerini talep ediyordu. Bu, her iki krallığın tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olmuş ve dini birleşme yoluyla siyasi ve sosyal gücün pekiştirilmesinde stratejik bir adımı temsil etmiştir. Bu karar sadece Gowa ve Tallo Krallıklarının siyasi ve dini liderlikleri arasındaki bütünleşmeyi yansıtmakla kalmadı, aynı zamanda liderlerin İslam altında sosyal ve dini bir bütünlük yaratma arzusunu da ortaya koydu. Krallığın iç tutarlılığını ve istikrarını etkili bir şekilde güçlendirdi, daha önce var olan inanç çeşitliliğini azalttı ve halkı arasında ortak bir sadakat ve kimliği güçlendirdi.⁶⁹

Bu dönüşüm aynı zamanda Sulawesi'de İslam'ın yayılmasında önemli bir aşamaya işaret ederek eğitim, hukuk ve yönetim gibi İslami kurumların İslami ilkeler ve öğretiler doğrultusunda daha da geliştirilmesi için sağlam bir temel oluşturdu. Dolayısıyla Sultan Alauddin'in İslam'ı krallığın dini haline getirme kararı sadece dini değişimin bir

⁶⁷ Nelmawarni ve Idawati Djohar, *Laporan Penelitian Tiga Tokoh Minangkabau Pembawa Islam Ke Sulawesi Selatan*, Padang: Institut Agama Islam Negeri Imam Bonjol Padang, 2013, s. 1.

⁶⁸ H. A. Akramullah, "I Mangadacinna Daeng Sitaba Karaeng Pattingalloang Sultan Mahmud (Kondisi Kerajaan Islam Makassar Menjelang Pemerintahannya)", *Rihlah: Jurnal Sejarah dan Kebudayaan*, Cilt 11, Sayı 01, 2023, s. 82.

⁶⁹ K. N. B. Z. Badri "Administrative law and intellectual movement in the reign of Sultan Alauddin Mansur Shah of the 16th century in Aceh", *Rihlah: Jurnal Sejarah dan Kebudayaan*, 9(2), 2021, s. 57.

yansıması değil, aynı zamanda krallığın gelecekteki etkisini güvence altına almak ve genişletmek için etkili bir siyasi stratejiydi.⁷⁰

İslami bir krallığa dönüştükten sonra Gowa krallığı, İslam hukuku uygulamalarına uyum sağlamak ve desteklemek için idari ve adli yapılarında bazı önemli değişiklikler yaptı. Bu yeni hükümet yapısında Gowa kralı, İslam'ın krallığa girmesinden önce var olan Parewa Adek (Adek Yetkilisi) ile hiyerarşik olarak eşdeğer bir pozisyon olan Parewa Syara' (Şeriat Yetkilisi veya Mahkeme seviyesi II)'yi kurdu. Parewa Syara', İslami Şeriat hukukunun en yüksek yetkilisi olan bir kali (Qadhi) tarafından yönetiliyordu. Bu kali krallığın merkezinde bulunuyordu ve üçüncü düzey mahkemeden sorumluydu. Yerel bir idari birim olan her Paleli'de İmam adı verilen bir alt yetkili atanırdı. İmamın görevleri bir Hatib ve bir Bilal tarafından desteklenirdi ki bu da toplumun hukuki ve dini ihtiyaçlarına daha doğrudan ve yerel bir temelde hizmet etmek üzere tasarlanmış olan İlk Derece Mahkemesi'nin yapısını göstermektedir.⁷¹

Bu iyi yapılandırılmış mahkeme sisteminin varlığı, aynı zamanda benzersiz olan bir finansman mekanizması ile desteklenmiştir. Kadınlara ve şer'i işlerdeki diğer görevlilere, zekat fitre, zekat harta, Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı sadakalarının yanı sıra cenaze ve düğün organizasyonu gibi kraliyet faaliyetleriyle ilgili diğer bağışlar da dahil olmak üzere çeşitli zekat ve sadaka türlerinden elde edilen maaşlar verilirdi. Bu yaklaşım, Gowa Krallığı'nın mali konuları dini uygulamalarına nasıl entegre ettiğini ve din görevlilerinin görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmeleri için gerekli kaynaklara sahip olmalarını sağladığını göstermektedir. Bu değişiklikler Malikus Said yönetimindeki Kral Gowa XV (1637-1653) döneminde yürürlüğe konmuştur. Bu yapılandırılmış yargı sisteminden önce, Gowa Kralı'nın kendisi İslami dini yargıç olarak görev yapıyordu, bu da dini mahkemelerin zaman içinde daha uzmanlaşmış ve kurumsallaşmış olduğunu göstermektedir. Yargı sistemi ve dini idaredeki bu dönüşüm, Gowa Krallığı'nın sadece ibadet uygulamalarında değil, aynı zamanda yönetim ve sosyal adalette de İslam hukukuna olan bağlılığını yansıtmış ve krallık tarihinde İslami kimliği güçlendirmeye ve dini değerlere dayalı adalet yönetimine odaklanan yeni bir döneme işaret etmiştir.⁷²

⁷⁰ A. Herawati "Dinamika Perkembangan Hukum Islam", *Ash-Shahabab: Jurnal Pendidikan dan Studi Islam*, Cilt 4, Sayı 1, 2018, s. 5-6.

⁷¹ M. F. Syarif ve M. S. Bin-Armia, "The Contribution of Islamic Kingdoms in the Development of the Islamic Judiciary in Indonesia: Historical egal Approach Analysis", *Petita*, Cilt 7, 2022, s. 120.

⁷² C. Mundzir vd., "The Integration of Islam with the Local Culture of Tanete Kingdom (a Cultural Approach to the Historical Study)", *Kuriositas: Media Komunikasi Sosial dan Keagamaan*, Cilt 14, Sayı 2, 2021, s. 140-141.

1.2. Sömürge Dönemi ve Yasal Modernleşme

Sömürge Dönemi'nde, başta Hollandalılar olmak üzere Avrupalıların Endonezya'ya gelmesiyle ülkenin siyasi, sosyal ve hukuki yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Hollanda'nın Endonezya'yı sömürgeleştirmesi 16. yüzyılda başlamış ve 20. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu dönemde Hollandalılar, Endonezya'da daha önce var olan geleneksel hukuk sisteminden farklı yeni bir hukuk sistemi getirmişlerdir. Medeni hukuk ve ceza hukuku gibi Batılı hukuk ilkelerini getirdiler ve Avrupa'nın hukukun üstünlüğü kavramına dayalı bir hukuki yapı uyguladılar. Bir diğer önemli değişiklik de Hollandalıların otoriter ve merkezi bir sömürge yönetimi kurduğu siyasi alandaydı. Bu, yargı sistemi de dahil olmak üzere insanların yaşamlarının tüm yönlerini kontrol eden sömürge hükümet kurumlarının kurulmasını içeriyordu.

Kolonyal adalet sistemi, hiyerarşik ve otoriter bir şekilde uygulanan Avrupa hukuk ilkelerine dayanıyordu. Bu dönemde, Hollanda'nın sömürge politikalarına karşı hem silahlı direniş hem de şiddet içermeyen direniş söz konusuydu. En ünlü direniş biçimlerinden biri Diponegoro Savaşı (1825-1830) ve Paderi Savaşı'dır (1803-1837). Bu direniş sadece siyasi ve ekonomik baskılar nedeniyle değil, aynı zamanda Hollandalılar tarafından uygulanan hukuk sisteminden duyulan memnuniyetsizlik nedeniyle de gerçekleşmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Endonezya, küresel modernleşme ve artan milliyetçiliğe tepki olarak önemli bir değişim dalgası yaşadı. Modernleşmenin en etkili yönlerinden biri hukuk alanındaydı. Hukuki reform hareketi, sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelere uyum sağlamak için Endonezya hukuk sisteminde çeşitli değişikliklerin yapılmasıyla başladı. Buna ek olarak, Endonezya'daki yasal modernleşme süreci, hukuku Endonezya'da çoğunluk dini olan İslam'ın dini değerlerine uyarlama çabalarını da içeriyordu. Nehdatü'l-ulemâ (NU) ve Muhammediye gibi İslami modernleşme hareketleri, zamanın taleplerine uygun yeni bir İslam hukuku anlayışının teşvik edilmesinde etkili olmuştur.⁷³ Bu hareketler, Endonezya ulusunun karakterine ve ihtiyaçlarına uygun yasalar geliştirmenin yanı sıra yerel değerleri Batı hukukundan alınan evrensel ilkelerle birleştirmenin önemine dair fikirler içermektedir.

Aynı zamanda, hukuki modernleşme Endonezya'daki ekonomik ve sosyal gelişmelerle de yakından bağlantılı olmuştur. Modern sanayi ve ticaretin büyümesi gibi ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler, çağın gereklerine daha uygun yasal

⁷³ Güldane Gündüzöz, "Endonezyalı Âlim Hamka'ya Göre İnsanın Maneviyatının Tasavvufî Yeniden İhyası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 2021, s. 43-69.

düzenlemelere duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bu bağlamda, ticaret hukukunun geliştirilmesi, fikri mülkiyet haklarının korunması ve giderek karmaşılaşan bir toplumda ekonomik aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyecek diğer ekonomik mevzuatların oluşturulması önem kazanmıştır. Bununla birlikte, yasal modernizasyon süreci çeşitli zorluklar ve çelişkilerle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, geleneksel değerleri ve yerel kültürü koruma çabası ile modernliğin sembolü olarak görülen Batılı hukuk ilkelerini benimseme arzusu arasında bir gerilim mevcuttur. Ayrıca, siyasi istikrar ihtiyacı ile daha demokratik ve toplumun çıkarlarına daha duyarlı bir hukuk sistemi geliştirme isteği arasında da bir çatışma söz konusudur. Bu ikilemler, Endonezya'da hukuki reform sürecinin karmaşıklığını ve çok boyutluluğunu gözler önüne sermektedir.

Önemli siyasi, sosyal ve ekonomik değişikliklerin yanı sıra Endonezya'daki sömürge dönemi ve hukuki modernleşme de İslam ve Batı hukuku arasındaki dinamik ilişkiyi yansıtmaktadır. Sömürge dönemi boyunca İslam hukuku, Batılı hukuk ilkelerine dayanan sömürge hukuk sistemine entegre edilmesine rağmen Endonezya'daki önemli hukuk kaynaklarından biri olmaya devam etmiştir. İslam hukukunun sömürge hukuk sistemindeki rolü özellikle aile ve örfi hukuk bağlamında görünür olmuştur. Hollandalılar Batılı medeni hukuk ve ceza hukukunu uygulamaya koymuş olsalar da İslam hukuku evlilik, miras ve diğer aile meseleleri gibi konularda tanınmaya ve kullanılmaya devam etmiştir. Bu durum, o dönemde Endonezya'da var olan ve İslam hukuku, örfi hukuk ve sömürge hukukunun bir arada var olduğu ve kesiştiği hukuki çoğulculuğu yansıtmaktadır.⁷⁴

Buna ek olarak, sömürge dönemi Endonezya'da yasama sürecinde de gelişmelere sahne olmuştur. Hollanda sömürge hükümeti, yasaların sistematik ve planlı bir şekilde oluşturulmasını içeren modern yasama ilkelerini uygulamaya başladı. Bu, sadece sözlü geleneğe veya yerel adetlere dayanmak yerine genel olarak uygulanabilir yazılı yasaların hazırlanmasını içeriyordu. Volksraad (Halk Konseyi) gibi yasama organlarının kurulması da Endonezya halkının yasa yapma sürecine siyasi katılımı için bir platform sağlamayı amaçlıyordu. Ancak Endonezya'da modern yasal kurumların oluşturulması süreci aynı zamanda eleştiri ve direnişle de karakterize edildi. Birçok kişi Hollanda sömürge hükümeti tarafından getirilen yasal kurumların Endonezya halkına adalet sağlamaktan ziyade sömürge hakimiyetini pekiştirdiğini düşünüyordu. Buna ek olarak, yasama süreci genellikle Endonezya halkının çıkarlarını bir bütün olarak temsil

⁷⁴ I. Abbas, "Islamic Law in the Legal Political System:(Descriptive Study of the Islamic Law Histories in Indonesia)", *Al-Mizan*, Cilt 13, Sayı 2, 2017, s. 162.

etmekten ziyade sömürge hükümetinin ve elit grupların çıkarlarını desteklediği şeklinde algılanmıştır.⁷⁵

Hukuki kurumların ve yasama sürecinin oluşum dinamiklerine ek olarak, Endonezya'da sömürge dönemi ve hukuki modernleşme, hukukun insan hakları ve sosyal adalete yönelik anlayış ve uygulamasında da değişikliklere sahne olmuştur. Bu gelişmeler, toplumda bireysel hakların ve eşitliğin korunmasına yönelik taleplere verilen bir yanıtı yansıtmaktadır. Hollanda sömürge yönetimi altında, din ve ifade özgürlüğü ile kanun önünde eşitlik gibi temel insan hakları ilkelerini içeren bir yasal çerçeve oluşturulmuştur. Ancak, bu insan hakları ilkelerinin uygulanması çoğu zaman tutarsızdı ve yerli nüfusa karşı hala baskı uygulamaları vardı. Buna ek olarak, Endonezya'daki yasal modernleşme dönemi, hukukta sosyal adaletin önemi konusunda artan bir farkındalığa da tanık oldu. İşçi ve köylü hareketleri gibi dönemin yükselen sosyal ve siyasi hareketleri, sömürü ve adaletsizliğe karşı savunmasız olanlar için yasal koruma ihtiyacını vurgulamıştır. Bu durum, hükümeti sosyal refahı artırmayı ve ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan politika ve kanunları kabul etmeye sevk etmiştir.⁷⁶

Ancak Endonezya'da insan hakları ve sosyal adalet ilkelerinin hukuk pratiğinde uygulanmasında büyük zorluklar yaşanmaktadır. Yasal çerçeveyi iyileştirme çabalarına rağmen, yasaların adil bir şekilde uygulanmasının ve bireysel hakların korunmasının önünde hala engeller bulunmaktadır. Yolsuzluk, yasal kurumların yetersizliği ve adalete eşit olmayan erişim gibi faktörler aşılması gereken engeller olmaya devam etmektedir. Buna ek olarak, yasal modernizasyon sürecine Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen insan hakları sözleşmeleri de dahil olmak üzere uluslararası hukukla artan etkileşim eşlik etmiştir. Endonezya insan hakları konusunda uluslararası forumlara katılmaya başlamış ve uluslararası kabul görmüş insan hakları standartlarına uymayı taahhüt etmiştir. Böylece, Endonezya'da sömürge dönemi ve yasal modernleşme, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine yönelik hukuk anlayışı ve uygulamasında önemli değişikliklere işaret etmiştir. Bu ilkelerin bütünüyle hayata geçirilmesinde pek çok zorluk devam etmekle birlikte, bu gelişmeler daha kapsayıcı, adil ve insani değerlere dayalı bir hukuk sistemine yönelik çabaları yansıtmaktadır.

⁷⁵ S. Ramadhan, "Islamic Law, Politics and Legislation: Development of Islamic Law Reform in Political Legislation of Indonesia", *ADHKI: Journal of Islamic Family Law*, Cilt 2, Sayı 1, 2020 s. 66.

⁷⁶ S. Sulasman, "The Process of Decolonization on Islamic Law in Indonesia: A Historical Perspective", *Tawarikh*, Cilt 8, Sayı 2, 2017, s.135.

1.2.1. Kolonileşme ve Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkisi

Hollanda sömürge yönetimi altındaki kolonizasyon dönemi, sadece hukuki yapı üzerinde değil, aynı zamanda bir bütün olarak Endonezya toplumunun kültürel, siyasi ve sosyal dokusu üzerinde de çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Neredeyse üç yüzyıl süren Hollanda sömürgeciliği altında, Avrupa hukuk ilkelerine dayalı bir hukuk sistemi oluşmuş ve gelişmiştir. Hollanda sömürge hükümeti, sömürgelerdeki ekonomik ve siyasi çıkarlarını güvence altına almak ve yerli nüfusu kontrol etmek için baskıcı ve otoriter sömürge hukuku uygulamıştır. Hollanda sömürge hukuk sisteminin temel özelliklerinden biri, Avrupa hukukunun, özellikle de Roma hukukunun ve Hollanda medeni hukukunun benimsenmesiydi. Bu durum 1847 yılında Endonezya'da medeni hukukun düzenlenmesinin ana temeli haline gelen Medeni Kanun'un oluşturulmasına da yansımıştır. Buna ek olarak, ceza hukuku da 1918 yılında kabul edilen ve Avrupa ceza hukukunun etkisini yansıtan Ceza Kanunu ile sistematik olarak düzenlenmiştir.

Endonezya, Hollanda sömürgeciliğinin yanı sıra Doğu Timor'da Portekiz sömürgeciliği, Batı Sumatra'da İngiliz sömürgeciliği ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon sömürgeciliği gibi diğer güçlerin sömürgeciliğini de deneyimlemiştir. Bu sömürgeci güçlerin her biri, yönettikleri bölgelerin hukuk sistemlerine benzersiz etkiler getirmiştir. Örneğin Portekiz sömürgeciliğinin Doğu Timor'un hukuki yapısı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Önceden var olan geleneksel hukuk sistemini tamamen değiştirmemiş olsa da, Portekiz sömürgeciliği bölgeye Roma hukuku ve Hristiyanlığın etkisini getirmiştir ve bu etki bugün Doğu Timor hukukunun bazı yönlerinde hala görülebilmektedir. Buna ek olarak, İngilizlerin Batı Sumatra'yı sömürgeleştirmesinin de Endonezya'da hukukun gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Kolonizasyon kısa sürmüş olsa da, İngiliz hukukunun etkisi bölgedeki hukukun bazı yönlerinde, özellikle de yargı yapısı ve medeni hukuk sistemi açısından hala hissedilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Japon kolonizasyonu döneminde Endonezya'daki hükümet yapısında ve hukuk sisteminde önemli değişiklikler olmuştur. Japon hükümeti otoriter bir askeri hükümet kurmuş ve Hollanda sömürge hukukunun birçok yönünü militarist ilkelere dayalı bir Japon hukuk sistemi ile değiştirmiştir. Politikalarının birçoğu tartışmalı olmasına ve Endonezya halkının acı çekmesine neden olmasına rağmen, Japon hukukunun hükümet yönetimi ve organizasyonu açısından etkisi bugün hala hissedilmektedir. Sömürgeciliğin doğrudan etkisinin yanı sıra İslam hukukunun etkisi de Endonezya'daki hukuk sisteminin oluşumunda rol oynamıştır. Her ne kadar barışçıl bir şekilde ve ticaret yolları aracılığıyla gelmiş olsa da İslam, mevcut sömürge hukuk sisteminden farklı ve benzersiz hukuki ilkeler getirmiştir. İslam hukukunun etkisi

özellikle bugün Endonezya'daki hukuk sisteminin önemli bir parçası olan aile hukuku, miras ve finans alanlarında belirgindir.

Endonezya'da meydana gelen çeşitli kolonyal etkiler ve tarihsel gelişmeler sonucunda, mevcut hukuk sistemi karmaşık bir kültürleşme ve evrim sürecinin sonucudur. Endonezya 1945 yılında bağımsızlığını kazanmış olsa da, sömürge döneminden kalan hukuki miras, mevcut hukuk sisteminin oluşumu üzerinde hala büyük bir etkiye sahiptir.⁷⁷ Bağımsızlıktan sonra Endonezya, egemen ve adil bir ülke inşa etme ruhunu yansıtan yeni bir hukuk sisteminin kurulması ve kurumsal yapılanma aşamasından geçmiştir. Bu süreç kolay olmamış ve çoğu zaman hem ülke içinden hem de dışından gelen çeşitli çatışma ve zorluklarla karakterize olmuştur.

1.2.2. Ulemanın Sömürgeciliğe Tepkisi ve Adaptasyonu

Endonezya tarihinde ulemanın rolü, sömürgeciliğin ülkeye gelişini ele almada ve buna yanıt vermede önemlidir. Ulema, 16. yüzyılda Hollanda sömürgesinin gelişinden Japon ve Hollanda sömürge dönemlerine kadar, sömürgecilik karşısında direnişe öncülük eden ve ulusal anlatıyı şekillendiren figürler olarak rol oynamıştır. Ulemanın sömürgeciliğe tepkisi ve adaptasyonu siyasi, sosyal, ekonomik ve dini olmak üzere çeşitli yönleri kapsamaktadır. Siyasi olarak, ulema genellikle sömürgeciliğe karşı direnişe öncülük eden figürlerdir. İslami öğretileri baskıya karşı mücadelede ahlaki ve manevi bir temel olarak kullanarak direnişe dini meşruiyet kazandırmışlardır. Örneğin, Sumatra'da İmam Bonjol⁷⁸ ve Teuku Umar⁷⁹ gibi ulemanın yanı sıra Cava'da Prens Diponegoro'nun⁸⁰ önderlik ettiği direniş, Hollanda sömürgeciliğine karşı direnişte ulemanın merkezi rolünü göstermektedir.

⁷⁷ N. T. Sanusi vd., "Political Configuration of Islamic Law in Legal Development in Indonesia", *Jurnal Adabiyah*, Cilt 23, Sayı 1, 2023, s. 60.

⁷⁸ İmam Bonjol, gerçek adıyla Tuanku Imam Bonjol, 1772 yılında Sumatra, Endonezya'da doğmuş bir Minangkabau lideridir. O, Padri Savaşı olarak bilinen, 1803-1837 yılları arasında Hollanda sömürge güçlerine karşı yürütülen direnişin önde gelen liderlerinden biridir. İmam Bonjol, İslami değerleri ve yerel gelenekleri koruma amacıyla mücadele etmiş ve Hollandalılara karşı verilen uzun soluklu savaşta önemli bir rol oynamıştır. Sonunda, 1837'de Hollanda tarafından yakalanmış ve sürgüne gönderilmiştir. İmam Bonjol, Endonezya'da bağımsızlık ve direniş sembolü olarak hatırlanmaktadır.

⁷⁹ Teuku Umar, 1854 yılında Endonezya'nın Açe bölgesinde doğmuş bir direniş lideridir. Açe Savaşı (1873-1904) sırasında Hollanda sömürge güçlerine karşı verilen mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Teuku Umar, stratejik zekası ve askeri becerileriyle tanınmış ve birçok kez Hollanda kuvvetlerine karşı başarılı saldırılar düzenlemiştir. 1896'da, Hollanda'ya teslim olmuş gibi yaparak onların güvenini kazanmış ve silah ve malzeme elde etmiştir. Daha sonra, bu kaynakları kullanarak tekrar Hollanda'ya karşı savaş başlatmıştır. 1899 yılında bir çatışmada hayatını kaybetmiştir. Teuku Umar, Endonezya tarihinde cesur bir direnişçi ve ulusal kahraman olarak anılmaktadır.

⁸⁰ Prens Diponegoro, 1785 yılında Endonezya'nın Yogyakarta bölgesinde doğmuş bir Javanese prensidir. 1825-1830 yılları arasında Hollanda sömürge güçlerine karşı yürütülen Java Savaşı'nın (Diponegoro Savaşı olarak da bilinir) lideri olarak tanınmıştır. Diponegoro, sömürgeciliğe karşı dini ve ulusal bir direniş başlatmış, geniş halk desteği kazanmış ve Hollanda'ya karşı uzun soluklu bir mücadele vermiştir. Ancak, 1830 yılında Hollandalılar tarafından yakalanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Prens Diponegoro, Endonezya'da bağımsızlık mücadelesinin sembolü ve ulusal bir kahraman olarak anılmaktadır.

Ayrıca ulema, müslümanlar arasında ulusal bilincin şekillenmesinde de rol oynamıştır. Milliyetçi fikirleri yaymışlar, sömürgeciler karşısında birliğin önemini öğretmişler ve Endonezya halkı için siyasi bağımsızlığı savunmuşlardır. Vaazları, dersleri ve yazıları aracılığıyla ulema, Endonezya'nın çeşitli etnik kökenlerini, kültürlerini ve dinlerini sömürgeciliğe karşı bir direniş ruhu içinde birleştiren ilerici ve kapsayıcı bir İslam görüşü sunmuştur. Ulema, sosyal ve ekonomik alanlarda da toplumun refahı için mücadele eden bir rol oynamıştır. Yerel toplulukları güçlendirmek ve sömürgeci ekonomik hegemonyaya direnmek için eğitim, sosyal ve ekonomik kurumlar kurdular. Pesantrenlerin, hayırsever vakıfların ve diğer dini kurumların kurulması, ulemanın topluma eğitim, sağlık ve sosyal yardım sağlamasının yanı sıra sömürgeciliğe karşı direniş için destek seferber etmesinin bir aracı oldu. Dini alanda ulema, İslami öğretileri yerel değerlerle birleştirerek ve İslam'ı kapsayıcı ve değişen zamana uyum sağlayan bir din olarak sunarak sömürgeciliğe karşı durdular. O dönemdeki sosyal ve siyasi bağlamla ilgili fetvalar ve dini yönergeler hazırladılar ve İslami öğretileri sömürgeci baskı ve adaletsizliğe karşı direniş bağlamında yorumladılar.⁸¹

Ulemanın sömürgeciliğe tepkisi ve adaptasyonu, din ve siyasi iktidar arasındaki ilişkinin karmaşıklığını da göstermektedir. Bir yandan, sömürgeci varlığa şüpheyle yaklaşan ve yabancı siyasi müdahalelere karşı dini özerkliği korumayı seçen ulema vardı. Dini kurumların bağımsızlığını savundular ve yabancı müdahalesi olmadan dini bilgi ve uygulamaların geliştirilmesini savunmaya devam ettiler. Öte yandan, sömürge hükümetiyle çeşitli düzeylerde işbirliği yapmayı seçen ulema da vardı. Bu işbirliği genellikle dini özgürlüğün korunması veya kaynaklara ve eğitim fırsatlarına daha fazla erişim gibi pratik veya stratejik çıkarlara dayanıyordu. Ancak bu tür bir işbirliğini, ümmetin çıkarlarına ve bağımsızlık mücadelesine ihanet olarak değerlendiren başkaları tarafından sıklıkla eleştirilmiştir.

Buna ek olarak, ulemanın tepkisi ve adaptasyonu, İslami öğretileri sömürgeciliğin getirdiği değişen sosyal ve siyasi gerçeklere uyarlama girişimlerinde de görülebilir. Örneğin, bazı ulema İslam'ın evrensel ve kapsayıcı yönlerini vurgulayan ve öğretilerin farklı sosyal ve kültürel bağlamlarda uygulanmasına olanak tanıyan dini düşünceler geliştirmiştir. Ayrıca dini öğretileri milliyetçilik ve demokrasi gibi modern kavramlarla uyumlu hale getirme girişimleri de olmuştur. Bu, milliyetçi veya siyasi hareketlerde

⁸¹ N. Asiah ve G. E. Subakti, "Upaya Nahdlatul Ulama dalam Melawan Kolonialisme dan Imperialisme pada Masa Pergerakan Nasional Indonesia 1926–1942", *Misykat al-Anwar Jurnal Kajian Islam dan Masyarakat*, Cilt 7, Sayı 2, 2024, s. 139.

aktif olan ve bağımsızlık ve adalet mücadelesinde İslami değerleri milliyetçilik ilkeleriyle birleştirmeye çalışan bazı ulemanın düşüncelerine de yansımıştır.

Ulemalar sadece dini öğretmenler olarak değil, aynı zamanda ümmete ahlaki, sosyal ve siyasi yön veren liderler olarak da hareket etmişlerdir. Sömürgecilik bağlamında ulema, yabancı egemenliğinin baskısı karşısında ulusun ve dinin kimliğini ve onurunu savunmak için güvenilen bir figür haline gelmiştir. Buna ek olarak, ulemanın sömürgeciliğe tepkisi Endonezya'daki İslami ilim geleneğindeki dinamikleri de yansıtmaktadır. Bazı ulema, sömürgeci meydan okumalara yanıt verirken, önceden var olan İslami teolojik ve hukuki geleneklere atıfta bulunarak klasik bir yaklaşım benimsemeyi tercih etmiştir. Öte yandan, Kiai Hacı Ahmed Dahlân⁸² gibi isimlerin başlattığı İslami yenilenme hareketinde olduğu gibi, yeni fikirler geliştiren ve İslami öğretileri zamanın bağlamına göre yeniden yorumlayan ulema da vardı.

Buna ek olarak, ulemanın sömürgeciliğe tepkisi, müslümanların çıkarlarını korumak için siyasi ve diplomatik stratejilerin oluşturulmasını da içeriyordu. Çeşitli dini ve siyasi örgütlerde aktif olan ulema, müslümanların hakları için mücadele etmek ve karşılıklı fayda sağlayacak bir işbirliği çerçevesi oluşturmak amacıyla sömürge hükümetiyle müzakerelerde bulunmuştur. Sadece bu da değil, ulemanın sömürgeciliğe tepkisi Müslümanlar arasında dini farkındalık ve milliyetçilik yaratma çabalarını da içeriyordu. Ulusun kimliğini ve haysiyetini savunmak üzere toplum desteğini harekete geçirmek için dersler, yazılar ve dini eğitim de dahil olmak üzere çeşitli araçlar kullandılar. Bu, sömürgeci baskı ve tahakküm karşısında Müslümanlar arasında dayanışma ve birlik oluşturulmasına yardımcı oldu.⁸³

Dolayısıyla ulemanın sömürgeciliğe verdiği tepki ve uyum, o dönemde Endonezya toplumunun gelişimini şekillendirme ve yönlendirmedeki kilit rollerini yansıtıyordu. Karşılaştıkları muazzam baskı ve zorluklara rağmen Endonezya uleması, İslam'ın kimliğini ve sürekliliğini korumanın yanı sıra tüm ümmet için bağımsızlık ve adalet için mücadele eden ruhani, entelektüel ve siyasi liderler olarak hareket etmeye devam etmiştir. Onların mirası sadece Endonezya tarihinin gelişimini etkilemekle

⁸² Kiai Hacı Ahmed Dahlân, 1 Ağustos 1868'de Endonezya'nın Yogyakarta şehrinde doğmuş önemli bir İslam alimidir. Endonezya'daki İslami yenilenme hareketinin öncülerindendir ve 1912 yılında Muhammediyye adlı İslami organizasyonu kurmuştur. Dahlân, İslam'ı modern dünyaya uyarlamak amacıyla eğitimi ve sosyal reformları teşvik etmiştir. Geleneksel dini öğretileri modern bilimle birleştirerek, toplumun sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Dahlân'ın çalışmaları, Endonezya'da İslam'ın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve İslami düşüncenin modernizasyonunda önemli bir rol oynamıştır. 23 Şubat 1923'te vefat etmiştir ve mirası hala Endonezya'da büyük saygı görmektedir.

⁸³ N. Fadhliah ve S. N. Muhlisah, "Islamic Law Civilisation and The Thought of Ulama Indonesia in the Colonial Period (19th Century)", *al-Qanatir: International Journal of Islamic Studies*, Cilt 26, Sayı 2, 2022, s. 131.

kalmamış, aynı zamanda gelişen zamanın zorluklarıyla yüzleşmede ilham ve rehberlik kaynağı olmaya devam etmiştir.⁸⁴

1.2.3. İslam Hukuku Reformu ve Modernleşme Hareketi

Endonezya'da İslam hukukunun reform ve modernizasyon hareketi, ülkedeki hukuki ve dini gelişim tarihinde önemli bir olgudur. Bu hareket, değişen sosyal, siyasi ve ekonomik dinamiklerin yanı sıra küreselleşme ve modernleşmenin Endonezya'daki Müslüman toplulukları etkileyen zorluklarına bir yanıt niteliğindedir. Bu bağlamda, İslam alimleri ve aktivistler, daha ilgili, kapsayıcı ve zamanın taleplerine uygun yeni bir İslam hukuku vizyonunun formüle edilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Ulemâ ve akademisyenler, adalet, eşitlik ve insanlık gibi evrensel ilkelere atıfta bulunarak İslami hukuk metinlerini modern bir bağlamda yeniden yorumlamaya çalışmaktadır. Ayrıca İslam hukukunu demokratik değerler ve insan haklarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmışlardır, böylece İslam hukuku artık modern toplumun gelişimine bir engel olarak görülmecektir. Buna ek olarak, İslam hukuku reformu ve modernleşme hareketi, ümmetin ihtiyaç ve isteklerine daha duyarlı İslami yasal kurumlar geliştirme çabalarını da içermektedir.⁸⁵ Bu, İslami yasal kurumların kapasitelerinin geliştirilmesi, yasal prosedürlerde reformlar yapılması ve uygulama mekanizmalarının güçlendirilmesi de dahil olmak üzere İslami adalet sisteminde reformları içermektedir.

Reform ve modernleşme hareketi, İslam hukukunun yeni bir anlayışının daha geniş bir topluma yayılmasında eğitim ve sosyal yardımın önemini de vurgulamıştır. Reformistlere göre İslam hukuku eğitimi, ümmet arasında hukuki ve ahlaki farkındalık yaratmanın yanı sıra İslam hukukunun toplum hayatının ayrılmaz bir parçası olarak meşruiyetini güçlendirmede kilit öneme sahiptir.⁸⁶ Buna ek olarak hareket, toplumsal cinsiyet ve kadın haklarına ilişkin İslami öğretilerin daha kapsayıcı ve ilerici yorumlarını teşvik ederek toplumsal cinsiyet farkındalığını artırma ve İslam hukukunda kadınlara yönelik ayrımcılığı ortadan kaldırma çabalarını da içermektedir.

Modernleşme hareketi, ekonomik ve sosyal alanlarda reformun önemini de vurgulamıştır. Yeni İslam hukuku anlayışı, ekonomik adalet, işçi haklarının korunması ve zenginliğin daha adil bir şekilde dağıtılması gibi ekonomik ve sosyal unsurları da

⁸⁴ M. Y. Amru vd., "Strategies of the Ulama in the Process of Islamization During Colonial Period in Nusantara", *Islam Nusantara: Journal for the Study of Islamic History and Culture*, Cilt 5, Sayı 1, 2024, s. 27.

⁸⁵ F. Robinson, "Islamic Reform and Modernities in South Asia", *Modern Asian Studies*, Cilt 42, Sayı 3, 2008, s. 276.

⁸⁶ F. S. Santoso, "Masa Depan Pendidikan Hukum Islam Di Perguruan Tinggi Keagamaan Islam Refleksi Pembelajaran Di Masa Kedaruratan Covid-19", *Ulumuddin: Jurnal Ilmu-ilmu Keislaman*, Cilt 10, Sayı 1, 2020, s. 20.

içermektedir. Bu hareketin paydaşları adalet, şeffaflık ve sosyal sorumluluk ilkelerine dayalı İslami ekonomik modeller geliştirmeye ve bunları ulusal ekonomik sisteme entegre etmeye çalışmaktadır. Buna ek olarak hareket, kadınların toplumdaki rolünü güçlendirme ve İslam hukukunda cinsiyet eşitliğini teşvik etme çabalarını da içermektedir. İslam hukuku reformu, kadınların evlilik, boşanma, mülk sahipliği ve siyasi katılım hakları gibi konuları da kapsamalıdır. Bu, İslami öğretilerin özünde yer alan kapsayıcılık ve adalet ruhuyla uyumludur ve tüm vatandaşlar için daha adil ve eşitlikçi bir toplum inşa etme çabalarının ayrılmaz bir parçasıdır.

Modernleşme hareketi aynı zamanda Endonezya'daki sosyal, siyasi ve ekonomik gerçeklere bağlı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Bu da İslam hukuku reformunun pratik ve sürdürülebilir çözümler sunabilmesi için yerel koşulları, toplum ihtiyaçlarını ve zamanı dikkate alması gerektiği anlamına gelmektedir. Bu da ulema, akademisyenler, aktivistler ve diğer paydaşlar arasında reformun hangi yönde olması gerektiği konusunda fikir birliği yaratacak bir işbirliğini gerektirmektedir. Buna ek olarak hareket, toplumda daha geniş ve kapsayıcı bir İslam anlayışı oluşturma çabalarını da içermektedir. İslam hukuku reformu sadece teknik ve hukuki boyutlarla ilgili olmayıp aynı zamanda eğitim, tebliğ ve kültürel boyutları da içermektedir. İnsanların kapsayıcı, hoşgörülü ve değişen zamanlara uyum sağlayabilen İslami öğretilere ilişkin farkındalıklarını şekillendirmeyi amaçlar; böylece bu öğretiler modern hayatın yaşanmasında ilham ve rehberlik kaynağı haline gelebilir.

Endonezya'da İslam hukukunun reform ve modernizasyon hareketi, İslam hukukunun ulusal hukuk sistemi içindeki meşruiyetini ve otoritesini güçlendirme çabasını da yansıtmaktadır. Bu bağlamda, İslam hukukunun devletin yasal hiyerarşisinde hem ulusal pozitif hukukun bir parçası hem de laik hukuka paralel işleyen ayrı bir hukuk sistemi olarak işlev görebileceği benzersiz bir konuma sahip olduğunu kabul etmek önemlidir. Reform hareketi, toplumdaki çeşitli sosyal ve hukuki meselelerin ele alınmasında İslam hukukunun meşru ve ilgili bir hukuk kaynağı olarak konumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır.⁸⁷ Ayrıca bu hareket, İslam hukuku reformu sürecinde toplumun güçlendirilmesinin önemini de altını çizmektedir. Entelektüeller, dini liderler, toplum aktivistleri ve genel halk dahil olmak üzere toplumun çeşitli unsurlarının aktif katılımı, ihtiyaç duyulan yasal değişikliklerin formüle edilmesi ve uygulanmasında hayati önem taşımaktadır. Bu sadece kamu istişaresi ve paydaşlar

⁸⁷ S. Syam vd., “Pembangunan Politik Hukum Islam Pada Masa Orde Baru, Reformasi dan Pasca Reformasi”, *Al Qalam: Jurnal Ilmiah Keagamaan dan Kemasyarakatan*, 17 sayı 2, 2023, s. 1079.

arasındaki diyalogu değil, aynı zamanda toplumun önerilen değişiklikleri anlayabilmesi ve destekleyebilmesi için eğitim ve sosyal yardımları da içermektedir.

1.2.4. Hollanda ve Japon Kolonizasyonu Dönemlerinde İslam Hukukunun Gelişimi

Yüzyıllar boyunca süren Hollanda sömürge dönemi, İslam hukuku da dahil olmak üzere Endonezya'daki hukuki yapı üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. Hollandalılar, Roma ve diğer Avrupa kanunlarına dayanan sömürge hukuk sistemlerini uygulamaya koymuş ve bu sistem daha sonra önceden var olan örfi ve İslami kanunlarla bir arada var olmuştur. Hollanda sömürgeciliği altında İslam hukuku bağımsız bir hukuk sistemi olarak değil, Endonezya'daki müslüman toplum için geçerli dini hukuk olarak resmen tanınmıştır. Bununla birlikte, bazı bölgelerde, özellikle de müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde yerel İslami mahkemeler hala faaliyet göstermekteydi. Ancak yasaların ve genel olarak hukuk politikalarının oluşturulmasında Hollanda etkisi o kadar baskındı ki İslam hukuku çoğu zaman eşit bir konuma sahip değildi.

Mevcut dönemde Hollandalılar başlangıçta kontrol ettikleri bölgelerde Hollanda hukukunu uygulamaya çalıştılar. Ancak bu çaba, toplumda Hollandalıların gelişinden önce faaliyet gösteren yerli yasal kurumların varlığı nedeniyle her zaman başarılı olamamıştır. Bu nedenle, 1624 tarihli Cakarta Tüzüğü'nde Hollandalılar toplumdaki mevcut yerli kurumları olduğu gibi bırakmaya karar vermiştir. Cakarta Tüzüğü'nde, Müslüman olan yerli Endonezyalılar için İslam miras hukukunun kullanması gerektiği belirtilmiştir. Bu, VOC (*Vereenigde Oost Indische Compagnie*) hükümetinin günlük yaşamı sürdürmede topluluğun orijinal kurumlarını ve yasalarını korumanın önemini fark ettiğini göstermektedir.

Bu ihtiyaçtan hareketle VOC hükümeti D.W. Freijer'den İslami evlilik hukuku ve miras hukukunu içeren bir derleme yapmasını istemiştir. Freijer'in çalışması "Freijer Compendium" olarak tanındı. İslam hukukunun bu konumu yaklaşık iki asır boyunca, yani Endonezya'daki VOC hükümdarlığı boyunca devam etti. Ancak, VOC yönetiminin sona ermesinin hemen ardından Hollanda sömürge hükümeti iktidarı devraldığında, İslam Hukukuna yönelik tutumları değiştirdi. Cavalıların orijinal hukuku olarak bilinen İslam hukukunda uzman olan penghuluların tüm kararlarının öncelikle hükümet yetkilileri tarafından tanınması gerekiyordu. Bu durum, Hollanda sömürge hükümetinin İslam hukukuna yaklaşımında, yargı sürecinde daha fazla hükümet etkisi ve kontrolünü vurgulayan bir değişiklik olduğunu göstermiştir.⁸⁸

⁸⁸ Supomo Djokosutono, *Sejarah Politik Hukum Adat*, Jakarta: Djambatan, 1955, s. 26.

XIX. yüzyılda birçok Hollandalı arasında Endonezya'da İslam hukukunun etkisini azaltmaya ya da ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket vardı. Bunun yollarından biri de Hristiyanlaştırma süreciydi, yani yerli halkı Hristiyanlaştırma girişimiydi. Hollanda doğu Hindistan hükümeti, çok sayıda yerli halkı Hristiyanlığa çekebilirse, bunun kendi konumlarına büyük fayda sağlayacağını gördü. Hristiyanlığa geçen insanların Hollanda sömürge hükümetine daha sadık ve itaatkâr vatandaşlar haline geleceğini varsaydılar.⁸⁹

1882 yılında, İslam hukukunun etkisini azaltma çabalarının bir parçası olarak, Hollanda hükümeti bölge mahkemelerinin bulunduğu yerlerde dini mahkemeler kurdu. Bu dini mahkemeler, Müslümanlar arasında İslami evlilik hukuku ve miras hukuku ile ilgili davaları çözme yetkisine sahipti. Bu dini mahkemelerin kurulmasıyla birlikte İslam hukuku Hollanda hükümeti tarafından resmen tanınmış oldu.⁹⁰

İkinci dünya savaşı sırasındaki Japon sömürgesi döneminde Endonezya'daki siyasi ve hukuki yapıda önemli değişiklikler oldu. Hollanda sömürge yönetiminin yerini, idari kontrolü devralan ve hukuk sisteminde çeşitli değişiklikler yapan Japon askeri yönetimi almıştır. Kısa ömürlü olmasına rağmen, Japon hükümeti Müslüman toplumu kazanmak ve desteğini almak amacıyla Endonezya'da İslam hukukunun varlığını tanımak ve teşvik etmek için adımlar attı.

Japon hükümeti tarafından atılan adımlardan biri İslam hukukunun varlığını tanımak ve İslami yasal kurumların faaliyet göstermesine izin vermektir. Bu, Japonya'nın Endonezya Müslüman toplumunun desteğini kazanmaya yönelik siyasi stratejisini yansıtıyordu. Buna ek olarak, Japon hükümeti Endonezya topraklarını üç idari bölgeye ayırdı; biri Cakarta'da Cava ve Madura'yı yönetmek için, diğeri Singapur'da Sumatra'yı yönetmek için ve Makassar'da üç ada dışındaki tüm takımadaları yönetmek için bir deniz komutanlığı. Japon hükümeti İslam hukukunu teşvik etmeye ve Endonezya topraklarına sınırlı idari özerklik vermeye çalışsa da, Japon hükümetinin güçlü etkisi ve kontrolü de buna eşlik etti. Bu dönem, sömürgecilerin bir yandan kontrol ettikleri topraklar üzerinde denetimi sürdürürken diğeri yandan yerel halktan güç ve destek almak için yaptıkları siyasi uyarlamaların bir örneğidir.⁹¹

Japon sömürge döneminde yargıdaki en önemli değişiklik, etnik veya ırksal temelli yargı sisteminin kaldırılması ve yerine daha evrensel, laik bir yargı sisteminin getirilmesidir. Japonlar, Districtsgerecht (Gun Hooi), Regentschapsgerecht (Ken Hooi), Landgerecht (Keizai Hooi), Landraad (Tihoo Hooi), Raad van Justitie

⁸⁹ Deliar Noer, *Gerakan Modern Islam Di Indonesia 1900-1942*, Jakarta: LP3ES, 1985, s. 183.

⁹⁰ R. Azzahra ve F. S. Shuaib, "Religious Courts in Indonesia and Malaysia: History, Structure, and Jurisdiction", *Indonesian Comparative Law Review*, Cilt 4, Sayı 2, 2022, s. 121.

⁹¹ A. T. Wahyudi, "Kewenangan Absolut Peradilan Agama di Indonesia Pada Masa Kolonial Belanda Hingga Masa Pasca Reformasi", *Yudisia: Jurnal Pemikiran Hukum dan Hukum Islam*, Cilt 7, Sayı 2, 2016, s. 295.

(Kootoo Hooïn) ve Hooggerechtshop (Saikoo Hooïn) gibi çeşitli mahkeme türlerini toplumun tüm sınıflarına hizmet veren tek bir yargı kurumunda birleştirmek için bir politika yayınladı. Bu politikadaki önemli bir değişiklik, sadece Avrupalılar için olan Residentiegerecht'in kaldırılmasıydı. Böylece, etnik köken veya sosyal statü gözetmeksizin toplumun tüm sınıfları kanun önünde eşit muamele gördü. Bu hukuki birleşmenin etkisi, Kuzey Sumatra'daki âdet şefleri ve ulebalang grubu gibi geleneksel liderlerin rolünde bir değişim oldu. İdari yetkileri korunurken, âdet adaleti alanındaki yetkileri kaldırıldı. Bu, Endonezya'nın adalet sisteminde, adaletin daha evrensel hale geldiği ve artık etnik veya sosyal farklılıklara dayanmadığı büyük bir geçişe işaret ediyordu. Ancak bu değişimin, yerel düzeyde güç ve otorite yapısındaki değişimler de dahil olmak üzere önemli sosyal ve siyasi sonuçları da oldu.⁹²

İngilizlerin Endonezya'yı kontrol ettiği dönemde (1811-1816) ve Genel Vali Thomas S. Raffles'ın yönetimi altında, halk arasında İslam hukuku tanınıyordu. Ancak Endonezya İngilizler tarafından Hollandalı sömürgecilere iade edildiğinde, Hollanda hükümeti halkın Hristiyanlığa geçmesinin sömürge hükümetinin yararına olacağına inandığından Hristiyanlaştırma çabalarına girişildi. Hollanda hükümetinin Hristiyanlaştırma çabalarına direnmesine rağmen, Endonezya toplumundaki İslam hukukunun varlığı kolayca ortadan kaldırılamadı. Hollanda hükümeti tarafından yapılan Regeeriizg Reglement'in (RR) 75. Maddesi ve mahkemelere yerli gruplar ve eşitleri arasındaki sorunların çözümünde dini hukuku kullanma talimatı veren RR'nin 78. Maddesinin 2. paragrafı gibi düzenlemeler bunu kanıtlamaktadır.⁹³

Bir topluluğun/geleneğin hukukunun kendi hukuku ve dini olduğunu ifade eden Receptio in complexu teorisi Lodewijk Wilhem Christian van den Berg (1845-1927) tarafından ortaya atılmıştır. Ancak bu teoriye Christian Snouck Hurgronje (1857-1936) karşı çıkmış ve Hollanda Doğu Hint Adaları hükümetinin danışmanları Cornelis van Vollenhoven (1874-1933) ve Bertrand ter Haar (1892-1941) tarafından daha da geliştirilerek Receptie teorisi ortaya atılmıştır. Bu teori, İslam hukukunun toplum hukuku (örf ve adet hukuku) ile aynı olmadığını ve örf ve adet hukukunun bir parçası olabilmesi için İslam hukukunun öncelikle toplum tarafından kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Endonezya'nın bağımsızlığından sonra Receptie teorisine şiddetle karşı çıkmış, Bertrand Ter Haar'ın öğrencisi olan Hazairin (1906-1975) bu teoriyi sömürgeci çıkarlar uğruna Endonezya'da İslam hukukunun ilerlemesini engelleyen bir "şeytan

⁹² A. H. Martius, "Peradilan Agama Dalam Sistem Hukum Indonesia", *Diktum: Jurnal Syariah Dan Hukum*, Cilt 14, Sayı 1, 2016, s. 61.

⁹³ H. Mustaghfirin, "Sistem Hukum Barat, Sistem Hukum Adat, dan Sistem Hukum Islam, Menuju Sebagai Sistem Hukum Nasional Sebuah Ide Yang Harmoni", *Jurnal Dinamika Hukum*, Cilt 11, 2011, s. 93.

teorisi" olarak nitelendirmiştir. Hazairin, bu teorinin Pancasila Devlet felsefesi ve Tek Gerçek Tanrı'ya saygı duyan 1945 Anayasası ile bağdaşmadığı için Endonezya'da terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum, İslam hukukunun Endonezya hukuk sistemindeki rolü ve statüsü hakkındaki tartışmanın yanı sıra çeşitli ideolojik ve siyasi görüşler arasındaki çatışmayı da göstermektedir.⁹⁴

Japon sömürge döneminde Endonezya'da İslam hukukunu güçlendirmek için bazı somut adımlar da atılmıştır. Örneğin Japon hükümeti, şeriat kararlarına yasal meşruiyet kazandıran İslam mahkemeleri gibi yeni İslam hukuku kurumları kurdu. Bu önlemler Endonezya'da devlet ve din arasındaki ilişkide önemli bir değişikliğe işaret ediyor ve gelecekte İslam hukukunun daha fazla tanınması ve korunması için umut veriyordu. Ancak Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra Endonezya yabancı sömürgecilğe karşı bağımsızlığını kazandı. Yeni devlet anayasasının hazırlanmasında Pancasila devletin temeli haline getirilirken, İslam hukuku da meşru hukuk kaynaklarından biri olarak tanındı. Bu, İslam hukukunun halkın kimliğinin ve kültürel çeşitliliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiği yeni Endonezya devletinin oluşumundaki kapsayıcılık ve çoğulculuk ruhunu yansıtıyordu.⁹⁵

Siyasi ve hukuki etkilere ek olarak, Hollanda ve Japon sömürge dönemleri de Endonezya toplumunda İslam hukukunun gelişimi bağlamı da dahil olmak üzere önemli sosyal ve kültürel değişiklikler getirmiştir. Hollanda sömürge döneminde, İslam hukuku da dahil olmak üzere dini uygulamalar ve yerel gelenekler üzerinde kısıtlamalar içeren bir sömürgeleştirme süreci yaşanmıştır. Hollandalı sömürgeciler, genellikle İslam hukukunun değerleri ve ilkeleriyle çelişen modernleşme ve sekülerleşmeyi teşvik etme eğilimindeydiler. Ancak diğer yandan, Hollanda sömürgeciliği modern eğitime erişimin önünü açmış ve bu da Endonezyalı Müslüman toplumun İslam hukuku bilgisini genişletmiştir. Batı eğitimine maruz kalan bazı Endonezyalı Müslüman entelektüeller, İslami öğretileri modernitenin değerleriyle uyumlu hale getirmeyi amaçlayan bir İslami reform hareketi başlattı. "İslami reformizm" olarak bilinen bu hareket, İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanması konusunda zamana uygun yeni fikirler getirdi.

Bu arada, Japon sömürge dönemi Endonezya'da İslam hukukunun gelişiminde farklı bir dinamik sundu. Japon hükümeti, İslam mahkemelerinin kurulması ve Müslüman dini otoritelerin tanınması gibi İslam hukukuna yönelik daha kapsayıcı politikalar uygulamaya koymuştur. Bu durum, Japon işgali sırasında sadece kısa bir süre

⁹⁴ K. Kamsi, "Politics of Islamic Law in Indonesia: Indonesianization of Islamic Law", *Asy-Syir'ah: Jurnal Ilmu Syari'ah dan Hukum*, Cilt 52, Sayı 1, 2018, s. 1-29.

⁹⁵ M. Muhazir, "Islamic Law Politics in the Contemporary Era (Revealing the Struggle for the Positivization of Islamic Law in Indonesia)", *Al Hurriyah: Jurnal Hukum Islam*, Cilt 6, Sayı 1, 2021, s. 19.

devam etmesine rağmen İslam hukukunun toplumdaki konumunu güçlendirmiştir. Hollanda ve Japon sömürge dönemleri aynı zamanda İslami dini figürlerin de dahil olduğu direniş ve ulusal kurtuluş hareketlerine yol açmıştır. Ulema ve diğer dini şahsiyetler, İslam hukukunu meşruiyet ve ilham kaynağı olarak kullanarak sömürgecilere karşı direniş hareketlerine liderlik etmişlerdir. Halkın maruz kaldığı siyasi ve ekonomik baskının ortasında İslam hukuku, direniş ve bağımsızlık mücadelesi için moral ve güç kaynaklarından biri haline gelmiştir.⁹⁶

Siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel etkilere ek olarak, Hollanda ve Japon sömürge dönemleri de Endonezya'da İslam hukukunun gelişimine önemli ekonomik etkiler getirmiştir. Hollanda sömürgeciliği sırasında Endonezya'nın doğal kaynakları ve işgücü büyük bir ekonomik sömürüye maruz kalmıştır. Hollanda sömürge kapitalizmine dayalı ekonomik sistem yerel ekonominin yapısını etkilemiş ve Hollanda ekonomik gücünün hâkimiyetini desteklemiştir. Bu bağlamda, İslam hukuku, Hollanda ekonomik gücünün hakimiyeti nedeniyle ekonomik düzenlemelerde genellikle önemli bir role sahip değildi. Hollanda sömürge hükümeti tarafından çıkarılan yasalar, sosyal adalet veya İslam hukuku ilkeleri yerine Hollanda'nın ekonomik çıkarlarına öncelik vermiştir. Bu durum İslam hukukunun ekonomik alanda marjinalleşmesine yol açmış olsa da, günlük pratikte pek çok Endonezyalı Müslüman İslami ekonomik ilkeleri hayatlarında uygulamaya devam etmektedir.⁹⁷

Ancak Japon işgali sırasında Endonezya'daki ekonomik yapı ve kaynak yönetiminde değişiklikler olmuştur. Japon hükümeti, toprak ve doğal kaynakların yeniden dağıtımının yanı sıra yerel ekonomilerin güçlendirilmesi de dahil olmak üzere seleflerinden farklı ekonomi politikaları uygulamaya koymuştur. Japon işgal hükümeti tarafından ekonomik sömürü devam etse de, bu ekonomik politikalar Müslümanlar da dahil olmak üzere Endonezyalıların ekonomik faaliyetlere daha fazla dahil olmaları ve mevcut ekonomik yapıyı etkilemeleri için fırsatlar sağladı. Ekonomik bağlamda, zekat, infak ve vakıf gibi İslami ekonomik ilkeler de Japon sömürge döneminde daha fazla ilgi görmeye başladı. Japon hükümeti İslami finans kurumlarını tanımış ve İslam hukukuna uygun İslami ekonomik uygulamaları kolaylaştırmıştır. Bu durum Endonezyalı Müslümanların ekonomik hayatlarında İslami ekonomik ilkeleri daha da geliştirmeleri ve uygulamaları için teşvik sağladı.⁹⁸

⁹⁶ D. M. Bouchier, "Two Decades of Ideological Contestation in Indonesia: From Democratic Cosmopolitanism to Religious Nationalism", *Journal of Contemporary Asia*, Cilt 49, Sayı 5, 2019, s. 723.

⁹⁷ R. Marlina vd., "Islamic Political Economy: Critical Review of Economic Policy in Indonesia", *Review of Islamic Economics and Finance*, Cilt 2, Sayı 1, 2019, s. 50.

⁹⁸ A. F. Azhari vd., "Transformation of Maqâshid Al-Syarî'ah (An Overview of the Development of Islamic Law in Indonesia)", *Al-Ihkam: Jurnal Hukum & Pranata Sosial*, Cilt 11, Sayı 1, 2016, s. 14.

1.3. Bağımsızlık Dönemi ve Devlet Oluşumu

Bağımsızlık döneminde İslam hukuku iki önemli dönemden geçmiştir. Birincisi, İslam hukukunun ikna edici bir kaynak olarak kabul edildiği dönem, ikincisi ise İslam hukukunun otoriter bir kaynak olarak kabul edildiği dönemdir. Anayasa hukuku bağlamında ikna edici kaynaklar, toplum tarafından ancak doğru olduğuna inanıldıktan sonra kabul edilen hukuk kaynaklarıdır. Endonezya'daki İslam hukuku bağlamında, Endonezya Bağımsızlığına Hazırlık Çalışmaları Soruşturma Kurulu (BPUPKI) oturumunda hazırlanan Cakarta Şartı, bağımsızlığın ilk 14 yılında 1945 Anayasası'nın (UUD 1945) ikna edici kaynaklarına bir örnektir.

İslam hukuku daha sonra yasal güce sahip bir hukuk kaynağı olarak tanınmıştır. Bu durum, Cakarta Şartı'nın 5 Temmuz 1959 tarihinde Endonezya Cumhuriyeti Başkanlık Kararnamesi'nde yer almasıyla gerçekleşmiştir. Kararname, 22 Haziran 1945 tarihli Cakarta Şartı'nın 1945 Anayasası'nın ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit etmiştir. Kararnamenin girişinde, Cakarta Şartı'nın 1945 Anayasası'na ilham verdiği ve temel oluşturduğu vurgulanmış ve Endonezya mevzuatının Müslümanlar için İslam Şeriatı ile çelişmemesi gerektiği açıkça teyit edilmiştir. Bu nedenle, ulusal hukuk sisteminde İslam hukukunu uygulayacak bir yasa yapılması gerekliydi. Bu durum İslam hukukunun devlet anayasasındaki evrimini ve önemli rolünü ve ayrıca ulusal hukuk ile İslam şeriatının taraftarları için ilkeleri arasındaki tutarlılığı sürdürme taahhüdünü göstermektedir.

Bağımsızlık dönemi ve Endonezya Devleti'nin kuruluşu sırasında İslam hukukunun rolü, devletin oluşum sürecine dahil olan liderler ve entelektüeller tarafından ciddi ilgi görmüştür. Demokrasi ve sosyal adalet ilkelerine dayalı bir devletin ortaya çıkışı, İslami değerlere uygun bir ulusal hukuk sisteminin şekillendirilmesinde İslam hukukunun rolü üzerindeki tartışmaları ve düşünceleri tetiklemiştir. Endonezya'nın benimseyeceği devlet biçimi ve hukuk sistemine ilişkin tartışmalarda ulema ve siyasi liderler farklı görüşler ortaya koymuştur. Bazıları İslam şeriatının ülke hukukunun temeli olarak açıkça benimsenmesini desteklerken, diğerleri mevcut örfi ve pozitif yasaları tanıyan kapsayıcı bir ulusal hukuk sisteminin sürdürülmesini savundu.⁹⁹

Ulemanın, devletin oluşumuna katılımı 1945 Anayasası'nın hazırlanma sürecine de yansımıştır. Endonezya resmi olarak İslam hukukunu tek hukuk kaynağı haline getirmese de, 1945 Anayasası'nın giriş bölümünde devletin temeli olarak "Yüce Allah"tan bahsedilmektedir ki bu da İslâmî değerlerin ulusun yaşamında tanınması olarak yorumlanabilir. Buna ek olarak, Endonezya devletinin oluşumunun, hukuk ve toplum

⁹⁹ Muhammad Yamin, *Naskah Persiapan Undang-Undang Dasar 1945*, Jakarta: Yayasan Prapanca, 1945, s. 15.

alanında İslami kimliği güçlendirmeyi amaçlayan çeşitli sosyal ve siyasi hareketlerin ortaya çıkışına da tanıklık ettiğini belirtmek önemlidir. Bu hareketler, İslam hukukunun hayatın çeşitli alanlarında tanınması ve uygulanması için mücadele eden İslam alimleri, aktivistler ve örgütler de dahil olmak üzere çeşitli insan gruplarını içeriyordu.¹⁰⁰

Mücadelenin odak noktalarından biri de evlilik, boşanma ve miras gibi aile hukuku alanında İslam hukukunun uygulanması olmuştur. Hareket, İslam hukukunun aile hayatının düzenlenmesinin temeli olarak önemini vurgulamakta ve İslam hukukunun daha yaygın bir şekilde tanınmasını ve ulusal hukuk sistemine entegre edilmesini talep etmektedir. Ayrıca, hukukta ve toplumda İslami kimliği güçlendirmek amacıyla İslami dini eğitimi yaygınlaştırma hareketi de başlatılmıştır. Bu kapsamda medreseler ve yatılı İslami okullar açılmış, bunlar İslami eğitim merkezleri ve İslami değerlerin topluma aşılandığı yerler haline gelmiştir. Buna ek olarak, İslami örgütlerin kanaatleri şekillendirme ve kitleleri harekete geçirmedeki rolü de İslam hukukunun uygulanmasına yönelik isteklerin dile getirilmesinde çok önemliydi. Nehdatü'l-ulemâ (NU) ve Muhammediye gibi örgütler, İslam hukukunun daha geniş ve derinlemesine uygulanmasını desteklemek için toplumu harekete geçirmede güçlü bir role sahiptir.

Bağımsızlık ve Endonezya devletinin oluşumu bağlamında, hukuk alanında İslami kimliği güçlendirme çabaları ile demokrasi ve adalet gibi evrensel değerler arasında karmaşık bir dinamik olduğu da kabul edilmelidir. İslam hukukunu hayatın çeşitli alanlarında uygulama arzusu olsa da, bunun anayasada tanınan demokrasi, insan hakları ve bireysel özgürlükler ilkeleriyle uyum içinde olması gerekir. Buna ek olarak, İslam hukukunun günlük hayatta uygulanmasına ilişkin çeşitli konuların ortaya çıkması toplumda tartışmalara yol açmıştır. İslam ceza hukuku, kadınların ve azınlıkların haklarının korunması ve din özgürlüğü ile şeriat ilkeleri arasındaki denge gibi konular, kamuya açık forumlarda sık sık polemik ve tartışmalara konu olmaktadır.¹⁰¹

Bu dinamikler arasında, İslam hukukunun Endonezya toplumunun kimliğinin ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmek önemlidir, ancak Endonezya devletinin demokrasi, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan bir ülke olduğunu da kabul etmek gerekir. Dolayısıyla İslam hukukunun ulusal hukuk sistemine entegre edilmesindeki en büyük zorluk, dini ilkeler ile evrensel insani değerler arasında dengeli bir uyumun nasıl yaratılacağıdır. Ayrıca, bu zorluk karşısında, benimsenen her politikanın anayasa, insan hakları ve adalet ilkelerini dikkate almasını sağlamak için yargı, yasama ve yürütme kurumlarının rolünü güçlendirmek önemlidir. Ulemanın, ve

¹⁰⁰ G. H. Wiratomo ve N. Kristiono, "The Thoughts of Pancasila in Nahdlatul Ulama and Muhammadiyah in the Era of Reform Indonesia", *In 1st International Conference on Character Education (ICCE 2020)*, 2021, s. 100.

¹⁰¹ N. T. Sanusi, a.g.e., s. 60.

İslami kuruluşların rolü de tüm tarafların yararına olacak anlaşmalara varılması için diyalog ve işbirliği çabalarının desteklenmesinde hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla, Endonezya'nın bağımsızlığı ve devlet oluşumu bağlamında, İslam hukukunun rolü sadece hukukun tek kaynağı olarak değil, aynı zamanda ulus kimliğinin ve kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. İslam hukukunun ulusal hukuk sistemine entegre edilmesinde karşılaşılan zorluklar, dini değerlerin yanı sıra demokrasi ve insan hakları ilkelerine de saygı gösteren bir anlaşmaya varmak için işbirliğine dayalı, diyalojik ve kapsayıcı çabalar gerektirmektedir.¹⁰²

1.3.1. Bağımsızlık ve Devlet Oluşumu Süreci

Bağımsızlık süreci Endonezya'da İslam hukukunun gelişimi için dikkat çekici bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, kendilerini sömürge işgalinden kurtarmak için savaşan kahramanların uzun ve ısrarlı mücadelesiyle karakterize edilmiştir. Bu süreç sadece sömürge döneminin sonunu işaret etmekle kalmamış, aynı zamanda Endonezya'nın siyasi, sosyal ve hukuki tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Devlet oluşumu bağlamında İslam hukuku, Endonezya devletinin kimliğinin ve karakterinin şekillenmesine yardımcı olan faktörlerden biri olarak önemli bir rol oynamaktadır. Endonezya dini olmayan bir devlet sistemini benimsemiş olsa da, İslam hukukunun varlığı Endonezya halkının tarihi ve kültürel mirasının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu durum, medeni hukuk, aile, ekonomi ve siyaset alanları gibi toplumsal hayatın çeşitli yönlerine yansımıştır.¹⁰³

Bağımsızlık döneminde, İslam hukukunu ulusal hukuk sistemine yerleştirme çabaları önemli gündemlerden biri haline gelmiştir. Bağımsızlık liderleri, bağımsız ve egemen bir devletin inşasında dini kimlik ve değerlerin güçlendirilmesinin önemini fark etmişlerdir. Bu nedenle, bir yandan İslam hukuk geleneğinin sürekliliğini korumaya çalışırken, diğer yandan da kendilerini modern hukuk sisteminin etkilerine ve katkılarına açmaya çalıştılar. Ulusal anayasa ve hukuk sisteminin oluşturulması sürecinde İslam hukuku, örfi hukuk, Hollanda hukuku ve evrensel insan hakları ilkeleri ile birlikte hukukun önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu durum, 1945 Anayasası'nın "Tek Gerçek Tanrı'ya dayandığını" belirten ve ulusun yaşamında dinin varlığını ve konumunu tanıyan giriş bölümünde yansıtılmıştır. Ancak İslam hukukunu ulusal hukuk sistemine entegre etmenin zorlukları da yok değildir. Demokratik ve çoğulcu bir devlet bağlamında İslam hukukunun nasıl uygulanması gerektiğine dair

¹⁰² A. Yani ve M. Barthos, "Transforming Islamic Law in Indonesia from a Legal Political Perspective", *Al-Ahkam*, Cilt 30, Sayı 2, 2020, s. 159-178.

¹⁰³ R. Riyanti, "The Role of Islamic Law in the Development of the National Law System in Indonesia", *Legal Brief*, Cilt 10, Sayı 2, 2021, s. 123.

farklı yorumlar tartışma kaynağı olmuştur. Çünkü, İslam hukukunun benimsenmesi Endonezya devletinin temelini oluşturan demokrasi, insan hakları ve sosyal adalet ilkeleriyle de uyumlu olmalıdır.

1945 Anayasası onaylanmak üzereyken, din ve devlet arasındaki ilişkiye dair tartışmalar ön plana çıktı ve çok fazla enerji tüketti. O dönemde kurucu babalar arasında, özellikle Endonezya'nın Bağımsızlığı Hazırlık Çalışmaları Araştırma Kurulu (BPUPKI) oturumunda İslami grup ile milliyetçi grup arasında keskin görüş ayrılıkları vardı. İslami fraksiyon İslami ilkelere dayalı bir devlet isterken, milliyetçi fraksiyon dine dayalı olmayan bir devlet fikrini destekliyordu.

İslami grup, dinin, devlet işlerinden ayrı tutulamayacağını, çünkü dinin sadece insanlarla Tanrı arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda diğer insanlar, çevre ve evren arasındaki ilişkiyi de düzenlediğini savunuyordu. Öte yandan, milliyetçi kesim din ve devletin kesin bir şekilde ayrılması gerektiğine inanmaktaydı. Dinin işlevinin ruhani ve kişisel meselelerle sınırlı olması gerektiğine, devletin ise dünya işleriyle ilgilenen siyasi bir varlık olduğuna inanırlar. Devletin temelini tartışılması süreci çok şiddetli geçmesine rağmen, tartışma sonunda Cakarta Şartı'nda somutlaşan bir uzlaşmaya varıldı ve bu şart daha sonra 22 Haziran 1945'te Anayasa'nın taslak Önsözü olarak kullanıldı. Cakarta Şartı aslında Anayasa taslağının hazırlanması için düzenlenen foruma katılan temsilciler arasında imzalanan bir toplumsal sözleşmedir. Bu sözleşmede, devlet düzeninde dinin varlığı tanınmakla birlikte din özgürlüğü ve din ve devlet işlerinin ayrılması ilkesinin korunması konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Pancasila'nın ilk resmi formülasyonu Cakarta Şartı'nda bulunabilir; burada ilk ilke "müslümanlar için İslam hukukunu uygulama yükümlülüğü" getirmektedir. Sonuç olarak bu cümle 1945 Anayasasının 29. Maddesinin 1. Fıkrasında da yer almakta ve Başkanın Endonezyalı ve Müslüman olmasını şart koşmaktadır. Böylece İslam hukukunun konumu açıkça belirtilmiş ve Endonezya'da yasal bir ilke olarak güçlü bir konuma sahip olmuştur. Bu önceki döneme göre önemli bir değişikliktir. Hollanda sömürge döneminde İslam hukuku, yerli gruplar için örfi hukuk ve Avrupalılar için batı hukuku uygulanarak sistematik olarak azaltılmıştı. Bu hukuk politikası, Snouck Hourgronje'nin İslam'ı Hollanda sömürge toplumunda potansiyel bir çatışma olarak gören resepsiyon teorisine dayanıyordu. Bu nedenle, Cakarta Şartı'na "yedi kelime"nin eklenmesi yoluyla dini hayatı rehabilite etme hareketi Müslümanların doğal bir tepkisi olarak değerlendirildi.

18 Ağustos 1945'te Endonezya Bağımsızlık Hazırlık Komitesi'nin (PPKI) bir oturumunda, Cakarta Şartı'nın formülasyonu "yedi kelime" kaldırılıp yerine "Tek Yüce

Varlığa İnanç" konularak revize edildi. Bu değişiklik, Doğu Endonezya halkının orijinal Cakarta Şartı'nın içeriğiyle ilgili endişeleri üzerine yapılmıştı. Ancak "yedi kelimenin" çıkarılması İslam'a duyulan saygının azalmasından ziyade, Endonezya toplumunun tüm grupları arasında daha geniş ve kapsayıcı bir anlaşmaya varma çabasıydı.

Cakarta Şartı'ndan yedi kelimenin çıkarılmasına rağmen, Tek Tanrı'ya İnanç ilkesi hala devlet ve din arasındaki ayrılmaz ilişkinin öngörülen Endonezya devleti kavramının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Endonezya Cumhuriyeti din ve devlet arasındaki ayrılık doktrinini uygulamamaktadır. Tahir Azhary'ye göre bu ilke Pancasila hukuk devletinin alametifarikasıdır ve onu *rechstaat*, hukukun üstünlüğü ve sosyalist yasallık gibi diğer tüm hukuk devleti kavramlarından ayırır.¹⁰⁴ Bu ilke, aynı zamanda ulus için maneviyat ve ahlakın temeli olan tevhid kavramını yansıtır.

Endonezya devletinin kuruluşu sadece siyasi ve hukuki çabaları içermemiş, aynı zamanda çok karmaşık sosyal, kültürel ve dini boyutları da içermiştir. Endonezya ulusu, her biri ulusal kimliğin oluşumuna benzersiz katkılarda bulunan farklı etnik kökenlerden, kültürlerden ve dinlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, İslam hukuku Endonezya'nın çeşitlilik arz eden toplumunu birleştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Endonezya bir İslam devleti olmamasına rağmen, İslam uzun zamandır toplumun ayrılmaz bir parçası olmuştur. İslam hukukunun varlığı, bu çoğulcu ülkede dini kimliğin tanınması için güçlü bir temel sağlamaktadır. Ayrıca İslam hukuku, adil ve medeni bir toplumun gelişimine temel teşkil eden ahlaki ve etik değerler çerçevesi de sunmaktadır.

İslami adalet ve sosyal adalet ilkeleri, tüm vatandaşların refahını geliştirmeyi amaçlayan politikaların ve yasal uygulamaların formüle edilmesinde yol gösterici olmaktadır. Ancak İslam hukukunun ulusal hukuk sistemine entegre edilmesinde karşılaşılan en büyük zorluk, dini ilkeler ile demokrasi ve insan hakları ilkeleri arasında nasıl bir denge kurulacağına yatmaktadır. Her ne kadar İslam hukuku evrensel ilkelere sahip ise de, bu ilkelerin yorumlanması genellikle farklılık gösterebilmekte ve modern bir bağlamda nasıl uygulanacağına yönelik farklı anlayışlar gerilim ve çatışmaya neden olabilmektedir.

Bağımsızlığın ilk günlerinde, İslam hukuku ilkelerini çeşitli yasalar yoluyla ulusal hukuk sistemine entegre etme girişimleri olmuştur. Bunun açık örneklerinden biri, İslami öğretilere göre evlilik işlemlerini düzenleyen 1/1946 sayılı Evlendirme Kanunu Yerine Hükümet Yönetmeliği'nin çıkarılmasıdır. Bu adım, İslam hukukunun

¹⁰⁴ Tahir Azhary, *Negara Hukum Suatu Studi Tentang Prinsip-Prinsipnya Dilihat Dari Segi Hukum Islam, Implementasinya Pada Periode Negara Madinah Dan Masa Kini*, Bogor: Kencana, 2003, s. 98.

Endonezya'da tanınan hukuk kaynaklarından biri olarak resmen kabul edildiğini gösterir. Ancak bu entegrasyon süreci her zaman sorunsuz ilerlememiştir. Devletin dini ve seküler yönleri arasında bir dengenin nasıl sağlanabileceği hususu karşılaşılan en temel zorluklardan bir olmuştur. Her ne kadar Endonezya belirli bir dine dayanmayan bir devlet ilkesini kabul etse de, İslam hukuku hayatın çeşitli alanlarında önemli etkiye sahip bir hukuk kaynağı olmaya devam etmektedir.

1957-1959 yılları arasında Kurucu Meclis'te Anayasa'nın oluşturulması süreci, din ve devlet diyalogunun yeniden ortaya çıkmasının ana tetikleyicisi olmuştur. İslami bir devleti savunan İslami milliyetçi gruplar ile Pancasila'yı destekleyen laik milliyetçi gruplardan oluşan çeşitli düşünce akımları Kurucu Meclis'teki tartışmalara damgasını vurmuştur. İslami milliyetçi grup İslam'ın devletin temeli olması için bastırırken, laik milliyetçi grup Pancasila'yı savunsa da bu çabalar yarı yolda kaldı. Fikir çıkmaza girdi ve Kurucu Meclis'in görevlerini yerine getirememesini gerekçe gösteren Soekarno 1959'da bir Başkanlık Kararnamesi yayınladı. Bununla birlikte, Başkanlık Kararnamesi Kurucu Meclis'teki her iki düşünce akımına da uyum sağlamaktaydı. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile İslam hukukunun 1945 Anayasasındaki konumu eskisinden daha güçlü hale gelmiştir. İslam hukukunun kabulü, daha önce olduğu gibi sadece ikna edici bir kaynak değil, Endonezya anayasa hukukunda yetkili bir kaynak haline gelmiştir.

Buna ek olarak, İslam hukukunun rolü Endonezya'daki sosyal ve siyasi kurumların oluşumunda da açıkça görülmektedir. Örneğin, Endonezya Ulema Konseyi (MUI) gibi dini kurumlar, İslam hukuku konusunda zamanın bağlamına uygun fetvalar verme konusunda önemli bir role sahiptir. MUI aynı zamanda Müslüman alimlerin ve akademisyenlerin İslam hukuku ile ilgili politikaları formüle ederken tartıştıkları ve işbirliği yaptıkları bir forumdur. MUI'nin yanı sıra diğer İslami kuruluşlar da İslami değerlerin yayılmasında ve sosyal adaletin teşvik edilmesinde rol oynamaktadır.

1.3.2. İslam Hukukunun Anayasa'daki Konumu

İslam hukukunun Endonezya anayasasındaki konumu, ülkenin kültürel ve dini çeşitliliğini yansıtmaktadır. Endonezya'da hukukun tanınmış kaynaklarından biri olan İslam hukuku, ülkenin kapsayıcı hukuki temelini şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İslam hukuku, hem sosyal hem de yasal sistemlerin bir parçası olarak kabul edilmiştir ve bu durum, hukuki düzenlemelerde İslami prensiplerin de göz önünde bulundurulmasını sağlamaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Y. Wahyudi, "The Position of Islamic Law in the Indonesian Legal System (1900-2003)", *Asia-Pacific Journal on Religion and Society*, Cilt 5, Sayı 1, 2015, s. 17.

Ayrıca, İslam hukuku, her vatandaş için din ve ibadet özgürlüğünü garanti altına alan 1945 Anayasası'nın 29 (2) maddesinde de tanınmaktadır. Bu madde, müslümanlar dahil, her bireyin kendi inançlarına uygun olarak din ve ibadeti benimseme hakkını teyit etmektedir. Bu düzenleme, yalnızca dini özgürlükleri korumakla kalmamakta, aynı zamanda İslam hukukunun uygulanabilirliğini anayasal bir güvence altına almaktadır.

Endonezya'nın bu yaklaşımı, devletin dinlerin ve inançların çeşitliliğine saygı gösterme taahhüdünü yansıtmaktadır. Bu çerçevede, İslam hukuku, toplumun farklı kesimlerinin inançlarına ve kültürel değerlerine uyum sağlama kapasitesini artırmakta ve hukuki sistemin daha adil ve kapsayıcı olmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece, İslam hukukunun anayasal konumu, Endonezya'da hukukun çeşitlilik içinde birliğini koruma amacına hizmet etmektedir.

İslam hukukunun tanınması, aile hayatını düzenleyen çeşitli kanun ve yönetmeliklerde de kendini göstermektedir. Örneğin, medeni hukuk alanında İslam hukuku, Müslümanlar için evlilik, boşanma, miras ve vakıf gibi konuları düzenleyen bir hukuk kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu durum, İslam hukuku derlemesi ve evlilik kanunu gibi çeşitli kanun ve yönetmeliklerde yansıtılmaktadır.¹⁰⁶

İslam hukukunun anayasada ve ulusal hukuk sisteminde tanınmış olması, Endonezya'nın dini ve kültürel çeşitliliği kabul eden bir hukuk düzeni oluşturma çabalarının bir parçasıdır. Ancak, bu tanınma Endonezya'nın bir İslam devleti olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, Endonezya'nın laik yapısı, tüm dinlere eşit mesafede durma ve her vatandaşın dini inançlarını özgürce yaşama hakkını koruma ilkesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, İslam hukukunun tanınması, Endonezya'nın hukuki sisteminin esnekliğini ve kapsayıcılığını artırmakta, aynı zamanda farklı inanç gruplarının hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktadır.

İslam hukukunun Endonezya anayasasındaki konumunun tanınması, ulusun kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğuna inanılan ahlaki ve etik değerlerin korunması ruhunu da yansıtmaktadır. Adaleti, hoşgörüyü ve dengeyi vurgulayan ilkeleriyle İslam hukuku, medeni ve adil bir Endonezya toplumunun karakterinin şekillenmesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca İslam hukukunun anayasada tanınması, Endonezya'daki Müslümanların ve diğer dinlerin mensuplarının haklarının korunması için de bir temel oluşturmaktadır. Her birey için din ve ibadet özgürlüğünü garanti altına alan İslam hukuku ilkeleri, devletin insan haklarına ve dini çeşitliliğe saygı gösterme taahhüdünü

¹⁰⁶ N. Bilalu vd., "Compilation of Islamic Law as Judge's Consideration at a Religious Court in North Sulawesi, Indonesia", *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, Cilt 6, Sayı 2, 2022, s. 523.

yansıtmaktadır. Ancak uygulamada İslam hukukunun Endonezya anayasasında tanınması da çeşitli zorluklar ve tartışmalarla karşı karşıyadır.

Bu zorlukların başında, dini değerler ile demokrasi ve insan hakları ilkeleri arasında bir denge sağlanması gelmektedir. Örneğin, İslam hukukunun ceza hukuku alanında uygulanması bağlamında, adalet ve insan hakları ilkelerinden ödün vermeden İslam hukukunun ne ölçüde uygulanabileceği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar, hukuki düzenlemelerin hem İslami prensiplere uygun olmasını hem de evrensel insan hakları standartlarına riayet etmesini sağlamaya yönelik çabalardan kaynaklanmaktadır.

Ayrıca, İslam hukukunun anayasada tanınması, çoğulculuk ve din özgürlüğü ile ilgili konuları da gündeme getirmektedir. Bu durum, Endonezya'nın farklı dini ve kültürel gruplar arasında uyum sağlamaya yönelik hukuki ve toplumsal stratejilerini yeniden değerlendirmesini gerektirmektedir. Endonezya'da dini özgürlüklerin korunması ve farklı inançların bir arada yaşamasını teşvik etmek amacıyla, İslam hukuku ile diğer dini ve seküler hukuk sistemleri arasında uyumlu bir ilişki kurulması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, İslam hukukunun uygulanmasında karşılaşılan zorluklar, dini değerler ile demokratik ilkeler arasında denge kurulmasını gerektiren karmaşık bir sürecin parçasıdır. Bu denge, hukuki reformların ve politika yapım süreçlerinin dikkatli bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır.

İslam hukukunun Endonezya anayasasında tanınması, devlet kurumlarının bu hukukun uygulanması ve düzenlenmesindeki rolü ve yetkisi hakkında da soru işaretleri doğurmaktadır. Her ne kadar İslam hukuku hukukun kaynaklarından biri olarak kabul edilse de, uygulamada İslam hukukunun daha geniş ulusal hukuk sistemiyle uyumlaştırılmasında karmaşıklıklar yaşanmaktadır. Yerel düzeyde, İslam hukukuna dayalı olarak hayatın çeşitli yönlerini düzenlemeye çalışan birçok bölgesel düzenleme bulunmaktadır. Ancak bu durum aynı zamanda geçerlilik, tutarlılık ve demokrasi ve insan hakları ilkeleriyle uyumluluk hususlarıyla ilgili çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak, Temsilciler Meclisi, yerel yönetimler ve yargı gibi devlet kurumlarının İslam hukuku ile ilgili kararların alınmasındaki rolü de vurgulanmıştır. İslam hukukunun tanınmasının siyasi çıkarlar veya belirli gruplar için kötüye kullanılmamasını sağlamak için paydaşların güçlü farkındalığına ve taahhüdüne ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, şeffaflık, hesap verebilirlik ve politika oluşturma sürecine halkın katılımı, İslam hukukunun bütünlüğünün ve meşruiyetinin korunmasında kilit öneme sahiptir. Ayrıca, azınlıkların ve diğer dinlerin mensuplarının haklarının korunması da

İslam hukukuna dayalı her politikada güvence altına alınmalıdır ki ayrımcılık veya insan hakları ihlali yaşanmasın.¹⁰⁷

İslam hukukunun tanınması, devlet ve toplum arasındaki ilişki üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, Endonezya Ulema Konseyi (MUI), Nehdatü'l-ulemâ (NU) ve Muhammediye gibi dini kurumlar, İslam hukuku konusunda rehberlik ve fetva sağlamanın yanı sıra İslam hukuku ile ilgili politikaların oluşturulmasında hükümetle ortaklık kurmada çok önemli bir rol oynamaktadır. Ancak İslam hukukunun tanınması dini çoğulculuk ve din özgürlüğü ile ilgili zorlukları da beraberinde getirmektedir. İslami kimliği Endonezya devletinin ayrılmaz bir parçası olarak muhafaza etme arzusu ile farklı dini azınlıkların haklarının korunması arasında bir gerilim bulunmaktadır.

Bu gerilimin azaltılabilmesi noktasında, dini azınlıkların ve diğer dinlerin mensuplarının haklarının korunması kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplumun inşasında en önemli öncelik olmalıdır. Bu da hükümet, dini kurumlar ve sivil toplum dahil olmak üzere tüm tarafların güçlü bir farkındalık ve kararlılık göstermesini gerektirmektedir. Bu nedenle, İslam hukukunun Endonezya anayasasında tanınmasının karmaşık sonuçları vardır ve devletin ve toplumun dini değerler ile demokrasi ve insan hakları ilkeleri arasında bir denge sağlamak için sürekli çaba göstermesini gerektirir. Endonezya ancak bu şekilde istisnasız tüm vatandaşları için kapsayıcı, adil ve eşitlikçi bir hukuki temel inşa edebilir.

1.3.3. İslam Hukuku Kurumlarının Kurulması

Endonezya'da İslami hukuk kurumlarının oluşturulması, uzun bir tarihi ve karmaşık sosyal ve siyasi dinamikleri içeren bir süreçtir. İslam'ın XIII. yüzyılda takımadalara gelişinden bu yana, İslam hukuku bölgedeki Müslüman toplulukların yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ancak, Endonezya'da İslami hukuk kurumlarının resmi olarak kurulması, Hollanda sömürge döneminde başlamıştır. O dönemde, İslam hukukunun düzenlenmesi ve İslami hukuk kurumlarının statüsünü tanıyan ve düzenleyen sömürge mevzuatı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁸

Endonezya'nın 1945 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra, İslami hukuk kurumlarının oluşturulması ve güçlendirilmesi süreci hız kazanmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde, dini kimliğe ilişkin farkındalığın artması ve İslami kurumların devlet çerçevesinde güçlendirilmesi ihtiyacı, İslami hukuk kurumlarının önemini daha da

¹⁰⁷ L. Evirianti, "Religious Freedom in Indonesia: An Islamic Human Right Perspective", *Esensia: Jurnal Ilmu-Ilmu Ushuluddin*, Cilt 18, Sayı 1, 2018, s. 77.

¹⁰⁸ K. Tahmid ve I. Fautanu, "Institutionalization of Islamic Law in Indonesia", *Al-'Adalah*, Cilt 18, Sayı 1, 2021, s. 14.

artırmıştır. Bu süreç, Endonezya'nın sosyal ve siyasi yapısındaki dönüşümlerin bir parçası olarak, İslam hukukunun modern devlet yapısına entegrasyonunu hedeflemiştir.¹⁰⁹

Bağımsızlık sonrası dönemde, İslami hukuk kurumları, İslam'ın toplumdaki rolünü ve etkisini artırmak amacıyla yeniden yapılandırılmış ve geliştirilmiştir. Bu dönemde, İslam hukukunun uygulama alanları genişletilmiş, eğitim ve yargı sistemlerinde İslam hukukunun entegrasyonu sağlanmıştır. Ayrıca, İslami değerlerin ve normların toplumun çeşitli kesimlerinde yaygınlaştırılması amacıyla, dini eğitim ve öğretim kurumlarının sayısı artırılmıştır.¹¹⁰

Ancak bu kurumların oluşturulması süreci zorluklardan ve tartışmalardan uzak değildir. Bazıları bu kurumların hükümete fazla bağlı olduğu ve işlevlerini yerine getirirken bağımsızlıktan yoksun olduğu eleştirisinde bulunmuştur. Bununla birlikte, İslam hukuku kurumlarının İslam hukuku ilkelerini pozitif hukuka dayalı ulusal hukuk sistemine ne ölçüde entegre edebilecekleri konusunda da tartışmalar bulunmaktadır. Farklı din ve inançlardan oluşan Endonezya toplumunun çoğulculuğu bağlamında, İslami hukuk kurumlarının görevlerini yerine getirirken kapsayıcılık ve adalet ilkelerine dikkat etmeleri önemlidir. Bu nedenle, İslami hukuk kurumlarının kurulması, kamu yararına hizmet etmenin yanı sıra dini topluluklar arasında adalet, denge ve uyum değerlerini teşvik etmeye yönelik olmalıdır.

1990'ların sonunda başlayan reform döneminde Endonezya'da İslami hukuk kurumlarının kurulmasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu reform, yönetim alanında değişiklikler getirmiş ve İslami hukuk kurumlarının kurulması ve denetlenmesi de dahil olmak üzere sivil toplum katılımı için daha geniş bir alan sağlamıştır. Reformun sonuçlarından biri 2003 yılında, İslam hukuku ile ilgili hükümler de dahil olmak üzere 1945 Anayasası'na aykırı kanunları inceleme yetkisine sahip anayasa mahkemesi'nin kurulması olmuştur. Anayasa mahkemesi'nin varlığı, İslam hukuku bağlamında din özgürlüğü ve adaletle ilgili haklar da dahil olmak üzere bireysel ve grup haklarının korunması için güçlü bir yasal sağlamaktadır.

Çoğulcu bir ülke olan Endonezya, İslami yasal kurumların oluşturulmasında dikkate alınması gereken zengin bir etnik, kültürel ve dini çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitliliğin yönetimi, İslami hukuk kurumlarının faaliyetlerinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve bağımsızlık ilkelerinin vurgulanmasını gerektirir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik, halkın bu kurumlara güven duymasını artıracak ve kararların ve

¹⁰⁹ S. Ramadhan, a.g.e., s. 71.

¹¹⁰ Z. A. Hoessein, "Transformation of Islamic law on the national legal system in Indonesian Constitutional Perspective", *UUM Journal of Legal Studies*, Cilt 3, 2012, s. 88.

politikaların objektif ve profesyonel muhakemeye dayanmasını sağlayacaktır. Ayrıca, etkili gözetim ve yaptırım mekanizmalarının varlığı, gücün kötüye kullanılmasını önlemek ve bireysel hakları korumak açısından kritiktir. Bu mekanizmalar, İslami hukuk kurumlarının adaletli, tarafsız ve sorumlu bir şekilde işlemlerini sağlayarak toplumda hukuk devletine olan inancı güçlendirecektir.

İslami hukuk kurumlarının oluşturulması, politikaların oluşturulması ve kararların alınmasında her zaman kapsayıcı ve diyalogik bir yaklaşımı teşvik etmelidir. Ulema, hukukçular, sivil toplum aktivistleri ve çeşitli toplum gruplarından temsilciler de dahil olmak üzere çeşitli paydaşların sürece dahil edilmesi, kararların tüm toplumun çıkarlarını ve isteklerini yansıtmalarını sağlamaya yardımcı olacaktır. Buna ek olarak, Endonezya'da İslami hukuk kurumlarının kurulması, İslam hukuku ilkelerinin zamanın bağlamına uygun olarak halk tarafından anlaşılması ve farkındalığının artırılmasıyla eşleştirilmelidir. Özgürlük, adalet, eşitlik ve dinler arası uyuma değer veren İslami değerler konusunda eğitim ve danışmanlık, İslam hukukunun toplumda uygulanmasında ortaya çıkabilecek yanlış anlamaları ve çatışmaları azaltmaya yardımcı olacaktır. İslami hukuk kurumları ancak kapsayıcı, şeffaf ve kamu yararı odaklı bir yaklaşımla vatandaşların haklarını korumak ve Endonezya'da sosyal adaletin gerçekleşmesini teşvik etmek için gerçekten bir araç olarak hizmet edebilir.

1.3.4. Pancasila Devleti Bağlamında İslam Hukukunun Gelişimi

Pancasila sadece bir dizi ilke veya değer olarak değil, aynı zamanda Endonezya'da devlet yönetimini ve hukuk oluşumunu yöneten normatif bir temel olarak da kabul edilmektedir. 1945'teki BPUPKI ve PPKI oturumlarına dayanarak, Pancasila Endonezya Cumhuriyeti'nin felsefi temeli olarak onaylanmıştır. Pancasila, Endonezya halkı için tüm hukuk kaynaklarının ana kaynağı olarak kabul edilir. Bu, Pancasila değerlerinin, kanun ve yönetmeliklerin yapılması ve Pancasila değerleriyle tutarlı bir hukuk sisteminin geliştirilmesi de dahil olmak üzere devlet yönetiminin her yönünü kapsamı ve yönlendirmesi gerektiği anlamına gelir. Sonuç olarak Pancasila, Endonezya'da hukukun geliştirilmesi ve uygulanmasına rehberlik etmenin yanı sıra üretilen tüm politika ve yasaların Pancasila'nın temel değerlerine uygun olmasını sağlar. Dolayısıyla, Pancasila sadece ahlaki ve felsefi bir rehber değil, aynı zamanda Endonezya'da hukukun formülasyonu ve gelişimi için somut bir temeldir. Bu da Pancasila'nın, Pancasila'da yer alan kültürel, dini ve insani değerlere dayanan Endonezya ulusal hukuk sisteminin kendine has özelliklerinin şekillendirilmesindeki önemli rolünü teyit etmektedir.

2011 tarihli 12 sayılı kanun ve yönetmeliklerin oluşturulması hakkındaki kanun Pancasila'yı Endonezya'daki tüm hukuk kaynaklarının kaynağı olarak teyit etmektedir ve kanunun 2. maddesi, Pancasila'nın kanun ve yönetmeliklerin oluşturulmasında temel alınan hukuk kaynağı olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu, kanunların ve diğer düzenlemelerin hazırlanmasına ilişkin her süreçte Pancasila'nın değerlerinin korunması ve ana temel olarak kullanılması gerektiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, Endonezya'da kanun ve yönetmeliklerin oluşturulması Pancasila'da yer alan değerlerle uyumlu olmalıdır. Dolayısıyla, Pancasila'nın hukukun en yüce kaynağı olarak tanınması, hükümet ve yasama organı tarafından çıkarılan her düzenlemenin Pancasila'da yer alan değerler ve temel ilkelerle uyumlu olmasını hukuki olarak güvence altına almaktadır.

Tarihsel olarak Endonezya, İslam hukuku ilkeleri ile Pancasila'nın çoğulculuk, demokrasi ve sosyal adaleti destekleyen devlet ilkelerini dengeleme zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlıktan bu yana Endonezya, devletin temel ilkelerini göz ardı etmeden İslam da dahil olmak üzere din ve inanç çeşitliliğini barındıran kapsayıcı bir hukuk sistemi inşa etmeye çalışmıştır. Endonezya'daki İslam hukuku, ulusal hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelerek önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu noktada hükümetin Endonezya Ulema Konseyi (MUI) ve İslam Hukuku Geliştirme Ajansı (BPHI) gibi İslam hukuku kurumlarını güçlendirme çabaları, Pancasila devleti çerçevesinde İslam hukukunun kimliğini ve varlığını korumanın önemini farkında olduğunun kanıtıdır.

İslam hukukunun Pancasila bağlamında geliştirilmesi, dini kimlik ile ulusal kimlik arasında bir denge kurulmasının önemini de altını çizmektedir. Endonezya çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olmasına rağmen, Pancasila ilkeleri Endonezya'nın din veya inanç ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlar için demokrasi, adalet ve eşitlik ilkelerine bağlı bir devlet olduğunu teyit etmektedir. Bu bağlamda, Endonezya'daki İslami hukuk kurumları din veya inanç ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşların haklarının koruyucusu ve savunucusu olarak hareket etmelidir. Bu, dini azınlıklara ve hassas gruplara koruma sağlamanın yanı sıra Müslüman olmayanlar da dahil olmak üzere tüm toplumun menfaatlerinin hukuk sisteminde adil bir şekilde yer almasını sağlamaya yönelik çabaları da içermektedir.

Ahmad Gunaryo'nun düşünceleri, Endonezya'da İslam hukukunun siyasi mücadelesinin tarihini anlamının önemini vurguluyor; bu da İslam hukukunun yerel kültüre uygun bir anlayışla takımadalarda yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu kanıtlıyor. O, gerçek anlamda ulusal bir hukukun oluşabilmesi için İslam hukukunun

yerel kültürlerle uyumlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹¹ İslam hukukunun Pancasila değerleri doğrultusunda geliştirilmesi bağlamında adalet, özgürlük ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilkelerine her zaman dikkat edilmesi önemlidir. Endonezya, kadın haklarının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin korunmasını taahhüt eden bir ülke olarak İslam hukukunun uygulanmasının bu ilkelerle çelişmemesini sağlamalıdır. Bu nedenle, İslam hukuku kurumlarının yeniliklere devam etmesi ve Endonezya'daki çeşitli sosyal ve kültürel bağlamlara uyum sağlaması gerekmektedir.

Pancasila bağlamında İslam hukukunun gelişimi, etkili ve şeffaf kanun uygulama mekanizmalarının geliştirilmesinin önemini de vurgulamaktadır. İslam hukuku güçlü bir doktrinel temele sahip olsa da, kanunların uygulanması adil, orantılı ve sürdürülebilir bir şekilde yürütülmelidir. Bu, profesyonel, bağımsız ve hesap verebilir İslami kolluk kuvvetlerinin kurulmasının yanı sıra dini geçmişi veya inançları ne olursa olsun tüm vatandaşlar için eşit yasal koruma sağlanmasını da gerektirir. Ayrıca, sosyal adalet ilkesine öncelik veren bir Pancasila devleti bağlamında, İslami hukuk kurumları, özellikle savunmasız veya marjinal koşullarda bulunan insanların ekonomik, sosyal ve siyasi hakları için mücadelede de önemli bir role sahiptir. Bu, dağıtıcı adalet, temel hakların yerine getirilmesi ve dini azınlıkların ayrımcılığa uğramadan ibadet etme ve dini öğretilerini uygulama hakkı da dahil olmak üzere haklarının korunması için mücadele etme çabalarını içerir.

Pancasila bağlamında İslam hukukunun gelişimi, yerel özerklik ile İslam hukuku ve ulusal hukuk ilkeleri arasında nasıl bir denge sağlanacağı sorusunu da gündeme getirmektedir. Endonezya farklı etnik kökenler, kültürler ve geleneklerden oluşan bir ülkedir ve bazı bölgelerde İslam hukuku ilkeleriyle sık sık kesişen güçlü örfi hukuk gelenekleri vardır. Bu nedenle, toplumda çatışma veya adaletsizliğe neden olmamak için örfi hukukun İslam hukuku ve ulusal hukukla bütünleştirilmesinde akılcı ve işbirlikçi bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Pancasila devleti bağlamında İslam hukukunu geliştirirken, İslam ilkelerinin aynı zamanda dini topluluklar arasında barış, uyum ve işbirliği değerlerini de öğrettiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla Endonezya'daki İslami hukuk kurumları medeni, müreffeh ve barışçıl bir toplum inşa etme çabalarının bir parçası olarak dinler arası uyumun geliştirilmesini teşvik etme sorumluluğuna sahiptir.

¹¹¹ Ahmad Gunaryo, *Pergumulan Politik Dan Hukum Islam*, Yogyakarta: Pustaka Pelajar Kerjasama Pascasarjana IAIN Walisongo, 2006, s. 50-51.

1.4. Reform Döneminde İslam Hukukunun Dinamikleri

Endonezya'da reform dönemindeki İslam hukukunun dinamikleri, 1998 yılında otoriter rejimin yıkılmasından sonra hukuki ve siyasi paradigmada meydana gelen önemli değişiklikleri yansıtmaktadır.¹¹² Bu siyasi reform, İslam hukukunun benimsenmesi ve uygulanması da dahil olmak üzere karar alma süreçlerine halkın katılımı için daha geniş bir alan açmıştır. Dünyanın en büyük müslüman çoğunluğa sahip ülkesi olarak Endonezya, İslam hukuku ilkelerini yeni demokratik ve çoğulcu çerçeveye entegre etme konusunda benzersiz zorluklara ve fırsatlara sahiptir. Reform döneminde İslam hukukunun dinamiklerinin önemli bir yönü, İslami kurumların ve sivil toplum gruplarının İslam hukukuyla ilgili politika ve mevzuatın oluşturulmasındaki rolüdür. Daha açık ve demokratik bir ortamda Endonezya Ulema Konseyi (MUI) gibi kurumlar ve diğer İslami kuruluşlar İslam hukuku politikasının tartışılmasına ve yönlendirilmesine aktif olarak katkıda bulunma fırsatına sahip olmuştur.¹¹³ Bu durum, otoriter ve merkezi bir devlet modelinden daha kapsayıcı ve toplumun isteklerine cevap veren bir modele geçişi yansıtmaktadır.

Endonezya'daki reform döneminde İslam hukukunun dinamikleri arasında İslami yargı sisteminin daha şeffaf, etkin ve bağımsız olacak şekilde iyileştirilmesine yönelik çabalar da yer almaktadır. İslami yargı reformu, adaletin ayırım gözetmeksizin tüm vatandaşlar için erişilebilir olmasını ve yargı sürecinin İslam hukukunun adil ve tarafsız ilkelerine uygun olarak işlemesini sağlamak açısından önemlidir. Ancak İslami yargı reformunun uygulanmasında kaynak yetersizliği, hakim ve yargı görevlilerinin eğitim eksikliği ve İslam hukuku ilkelerinin mevcut pozitif yasalarla bütünleştirilmesinin karmaşıklığı gibi zorlukların göz önünde bulundurulması önemlidir. Bu nedenle Endonezya'da İslami adaletin kalitesini ve erişilebilirliğini artırmak için gerekli değişiklikleri yapmak üzere hükümetin, İslami hukuk kurumlarının ve sivil toplumun güçlü bir kararlılık göstermesi gerekmektedir.

Değişen siyasi ve sosyal dinamikler karşısında İslami hukuk kurumları da farklı toplulukların istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Bu, zamana sürekli uyum sağlamanın yanı sıra İslam hukukunun güncel kalmasını ve toplumun karşılaştığı çağdaş zorluklara uygun çözümler sunabilmesini sağlamayı da içerir. Bu bağlamda, İslam hukuku politikasının oluşturulmasında kapsayıcı ve katılımcı bir yaklaşım kilit önem taşımaktadır. İslam hukuku kurumlarının ulema, akademisyenler, hukukçular, sivil

¹¹² M. Cammack, "Islamic Law in Indonesia's New Order", *International & Comparative Law Quarterly*, Cilt 38, Sayı 1, 1989, s. 58.

¹¹³ S. Jamaluddin vd., "Opportunities and Challenges of the Implementation of Islamic Law in Indonesia", *International Journal of Social Science*, Cilt 2 Sayı 5, 2023, s. 2181.

toplum aktivistleri ve halk da dahil olmak üzere çeşitli paydaşları karar alma sürecine dahil etmeye devam etmesi gerekmektedir. Bu sadece ortaya çıkan politikaların meşruiyetini güçlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda toplumun çeşitli bakış açılarının ve çıkarlarının kanun yapma sürecine yansıtılmasını sağlayacaktır.

Küreselleşme bağlamında, Endonezya'daki İslam hukuku kurumları, hızla değişen bir dünyada ilgili ve rekabetçi kalabilmek için sürekli olarak uyum sağlama ve gelişme baskısıyla karşı karşıyadır. Bu, İslami öğretilerin özünü ve temel değerlerini korurken İslam hukukunu daha ılımlı, kapsayıcı ve zamanın ruhuna uygun bir şekilde sunma çabalarını da içermektedir. Reform çağında İslam hukukunun dinamiklerinde ortaya çıkan bir diğer zorluk çoğulculuğu ve hoşgörüyü teşvik etme çabasıdır. Bu bağlamda, Endonezya'daki İslami hukuk kurumları, toplumdaki kültür, din ve siyasi görüş çeşitliliğine saygı göstermenin önemi konusunda farkındalık yaratma konusunda değişimin araçları olma sorumluluğuna sahiptir. Ancak bu karmaşık dinamikler karşısında İslami hukuk kurumları İslami öğretilerin barış, adalet ve birlikteliği vurgulayan temel ilkelerine de bağlı kalmalıdır. Bu durum, değişikliklere ve uyarlamalara rağmen İslam hukukunun özünün ve evrensel değerlerinin Endonezya'da İslam hukuku reformunun gerçekleştirilmesinde ana kılavuz olmaya devam ettiğini göstermektedir.

İslam hukuku reformunun dinamiklerini anlamada, bu sürecin tüm vatandaşlar için demokratik, kapsayıcı ve eşitlikçi bir devlet inşa etmeye yönelik daha geniş bir çabanın parçası olduğunu kabul etmek önemlidir. İslam hukuku reformu kendi başına bir amaç değil, giderek daha karmaşık ve çeşitlilik arz eden bir toplumun ihtiyaç ve isteklerine cevap veren bir hukuk sistemi inşa etmenin ilk adımıdır. Dolayısıyla, Endonezya'daki reform döneminde İslam hukukunun dinamikleri adil, kapsayıcı ve eşitlikçi bir toplum inşa etmeye yönelik uzun ve karmaşık bir yolculuğu yansıtmaktadır.

1.4.1. Sosyo-Politik Değişimler ve İslam Hukuku Üzerindeki Etkileri

1998'deki siyasi reformdan bu yana Endonezya siyasi, sosyal ve ekonomik sistemlerinde önemli dönüşümler geçirmiş ve bu dönüşümler İslam hukukunun toplumdaki rolünü ve uygulanmasını da etkilemiştir. Siyasi reformlar daha fazla demokratikleşme, artan insan hakları ve sosyal, kültürel ve dini çeşitliliğin tanınması beklentilerini beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerle birlikte Endonezya toplumu, İslam hukukunun yorumlanması ve anlaşılması da dahil olmak üzere hayatın çeşitli yönlerine ilişkin değer ve görüşlerde de bir değişim yaşamıştır. Bu olgu, toplumdaki dini görüş ve uygulamaların çeşitliliğine yansyarak çoğulculuğu ve giderek

karmaşıklılaşan sosyal dinamikleri yansıtmaktadır. Bu da İslam hukukunun sürekli değişen ve gelişen bir toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi gerektiğini göstermektedir.

Siyasi bağlamda, sosyal ve politik değişimler de ulusal ve yerel düzeylerde İslam hukuku politikası oluşturma ve uygulama dinamiklerini etkilemiştir.¹¹⁴ Reform döneminde, İslam hukuku ile ilgili karar alma süreçleri de dahil olmak üzere halkın siyasi sürece katılımında bir artış olmuştur. Bu durum, hükümet ve yasama organları üzerinde İslam hukukunun daha iyi ve adil bir şekilde uygulanmasına ilişkin olarak toplumun isteklerine cevap vermeleri yönünde baskı yaratmıştır. Bununla birlikte, sosyo-politik değişim Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında kendi zorluklarını da beraberinde getirmektedir. Hem dini hem de siyasi geçmişleri olan toplumdaki çeşitli gruplar arasındaki görüş farklılıkları ve çıkar çatışmaları, tüm taraflar için kabul edilebilir politikaların formüle edilmesinde sıklıkla gerginlik ve zorluklar yaratmaktadır. Buna ek olarak, toplumda artan çoğulculuk ve çeşitlilik de İslam hukukunun formüle edilmesi ve uygulanmasında kapsayıcı ve diyaloga dayalı bir yaklaşım gerektirmektedir.¹¹⁵

Sosyo-politik değişimlerin etkisi Endonezya'da İslam hukukunu ulusal hukuk sistemiyle bütünleştirme çabalarında da görülmektedir. Endonezya nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen, ulusal hukuk sistemi laik hukuk ilkelerine dayanmaktadır. Bu nedenle, İslam hukukunu mevcut pozitif hukukla bütünleştirme çabaları genellikle toplumda tartışma ve ihtilaflara yol açmaktadır. Ancak Endonezya'daki sosyo-politik değişimler, İslam hukukunun konumunu ve uygulamasını daha adil ve kapsayıcı bir şekilde iyileştirmek için büyük fırsatlar da getirmiştir. Reform ruhu ve demokrasi, adalet ve insan haklarını güçlendirme taahhüdüyle Endonezya, evrensel insani değerlere dayalı İslam hukukunu uygulama konusunda diğer ülkelere örnek olma potansiyeline sahiptir.

Endonezya'daki sosyo-politik değişimler, İslam hukukunun uygulanmasına ilişkin ceza, kadın hakları ve din özgürlüğü gibi belirli konuları da etkilemiştir. Cezai yaptırımlar açısından, İslam ceza hukuku bağlamı da dahil olmak üzere, cezanın uygulanmasında adalet ve insanlık kavramlarının anlaşılmasında bir değişim olmuştur. İnsan haklarına saygı gösterilmesi yönündeki talepler arasında, cezai yaptırımların daha orantılı, ıslah edici ve tepkisel bir yaklaşımdan ziyade önleyici bir yaklaşıma öncelik

¹¹⁴ Suud Sarım Karınullah, "Pursuing Legal Harmony: Indonesianization of Islamic Law Concept and Its Impact on National Law", *Mazahib*, Cilt 21, Sayı 2, 2022, s. 239.

¹¹⁵ S. Isra ve H. Tegnán, "Legal Syncretism or the Theory of Unity in Diversity as An Alternative to Legal Pluralism in Indonesia", *International Journal of Law and Management*, Cilt 63, Sayı 6, 2021, s. 557.

verecek şekilde yeniden düzenlenmesi yönünde çabalar bulunmaktadır. Buna ek olarak, kadın hakları bağlamında, sosyal ve politik değişimler İslam hukuku alanında kadın haklarının korunmasının güçlendirilmesine yönelik taleplere yol açmıştır. İslam hukuku kadın haklarını tanımakla birlikte, bu hakların uygulanması genellikle ataerkil kültürel faktörlerden ve geleneklerden etkilenmektedir. Bu nedenle, kadınların kanun önünde adil ve eşit muamele görebilmeleri için miras hakları, evlilik ve boşanma da dahil olmak üzere kadınlara yönelik yasal korumanın güçlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Sivil toplum İslam hukukunun, adalet ilkesine, insan haklarına ve demokratik değerlere uygun bir şekilde uygulanmasını denetleme rolüne sahiptir. Cezaların uygulanmasını izler, ihtiyacı olan bireylere hukuki yardım sağlar ve daha kapsayıcı ve ilerici politika değişiklikleri için savunuculuk yaparlar. Ayrıca halk arasında İslam hukuku hakkında farkındalık oluşturulmasında da rol oynar. Eğitim programları, seminerler, kamu kampanyaları ve sosyal medya aracılığıyla İslam hukuku hakkında doğru bilgilerin yayılmasına yardımcı olurlar ve insanları İslam hukuku bağlamındaki hakları ve yükümlülükleri konusunda eğitirler.

Şeriat mahkemeleri, fetva kurumları ve dini eğitim kurumları da dahil olmak üzere İslami hukuk kurumları, İslam hukukunun doğru, adil ve adalet ve insan hakları ilkelerine uygun bir şekilde uygulanmasını sağlama konusunda büyük bir sorumluluğa sahiptir. Örneğin şeriat mahkemeleri, hukuk, aile ve ceza davalarında İslam hukukunun uygulanmasında bir role sahiptir. Yargı sürecinin şeffaflık, bağımsızlık ve hesap verebilirlik çerçevesinde yürütülmesini ve kadınlar ve azınlıklar da dahil olmak üzere bireysel haklara saygı gösterilmesini ve bu hakların İslam hukuku çerçevesinde korunmasını sağlamalıdır. Bu arada, fetva kurumları, değişen sosyo-politik bağlama uygun olarak İslam hukukunun yorumlanmasında ve rehberlik sağlanmasında bir role sahiptir. Verilen fetvaların adalet, insanlık ve çeşitlilik ilkelerini dikkate almasını ve demokratik değerler ve insan hakları ile çelişmemesini sağlamalıdır.

1.4.2. Reform Sonrası İslami Hareketler ve Ulemanın Rolü

Reform sonrası Endonezya'da İslami hareketler ve ulemanın rolü, ülkedeki siyasi, sosyal ve dini dinamikleri anlamak açısından önemli konulardır. 1998'deki siyasi reformdan bu yana Endonezya, İslami hareketler ve din adamlarının rolü bağlamında önemli gelişmelere tanık olmuştur. Ilımlıdan radikale kadar giderek çeşitlenen İslami hareketler ve ulemanın sosyo-politik değişimlere yanıt vermedeki değişen rolü, Endonezya'da din ve siyaset çalışmalarında önemli konular haline gelmiştir. Endonezya toplumunun bir parçası olarak İslami hareketler siyaset, kültür ve ekonomi de dahil

olmak üzere hayatın çeşitli yönlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Nehdatü'l-Ulemâ (NU) ve Muhammediye gibi ılımlı İslami hareketler Endonezya'da ılımlı bir İslami kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca sosyal adalet, eğitim ve toplum refahı için verilen mücadeleye de katkıda bulunmuşlardır. Ancak Endonezya ılımlı İslami hareketlerin yanı sıra daha radikal ve dışlayıcı İslami hareketlerin meydan okumalarıyla da karşı karşıyadır. Cemaat-i İslamiye (JI) veya Hizbüt-tahrîr Endonezya (HTI) gibi grupların siyasi ve ideolojik gündemleri daha radikal olma eğilimindedir ve ulusal istikrar ve güvenliği tehdit etme potansiyeline sahiptir. Bu hareketlerin etkisi karmaşıktır ve Endonezya'daki siyasi ve sosyal dinamiklerin derinlemesine anlaşılmasını gerektirir.

İslami hareketlerin yanı sıra ulemanın rolü de Endonezya'daki dini ve siyasi hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Ruhani liderler ve dini otoriteler olarak ulema, toplumdaki dini görüş ve uygulamaların şekillendirilmesinde büyük etkiye sahiptir. Ancak ulemanın rolü reform döneminden bu yana, özellikle de Endonezya'da çoğulculuğun ve demokratikleşmenin yükselişiyle birlikte önemli değişikliklere uğramıştır. Bazı ulema, dini alanda demokrasi, sosyal adalet ve insan hakları değerlerini savunan değişim ajanları olarak hareket etmiştir. Dinler arası hoşgörüyü, kadın haklarını ve dini özgürlüğü savunmakta ve toplumda barış ve uyumu inşa etmek için gruplar arası diyalogun teşvik edilmesinde rol oynamaktadırlar. Ancak diğer yandan, toplumdaki kutuplaşma ve çatışmayı pekiştiren daha muhafazakar ve hatta aşırı görüşleri destekleme eğiliminde olan ulema da vardır.¹¹⁶

Birçok ulema hem siyasi parti üyesi hem de yerel ve ulusal düzeyde politika yapıcı olarak siyasi faaliyetlerde aktif olarak yer almaktadır. Ulemanın siyasi alandaki varlığı, dini değerlerin genellikle karar alma sürecine entegre edildiği Endonezya'nın siyasi dinamiklerine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bununla birlikte, dinin siyasi çıkarlar için kötüye kullanılması veya siyasi karar alma sürecinde dogmatik görüşlerin ortaya çıkması potansiyeli göz önüne alındığında, din adamlarının siyasete müdahalesine yönelik eleştiriler de mevcuttur. Dolayısıyla ulemanın siyasete katılımı ile demokrasi, düşünce özgürlüğü ve tüm vatandaşlar için eşit adalet ilkeleri arasında bir denge kurulması gerekmektedir.¹¹⁷

Ulemanın rolü Endonezya'daki sosyal ve ekonomik kalkınma çabalarıyla da yakından ilgilidir. Birçok ulema yerel düzeyde hayır işleri, eğitim, sağlık ve altyapı

¹¹⁶ A. Haris, "The Role of Muslims in the Struggle Against Violent Extremist Ideology in Indonesia", *Connections*, Cilt 5, Sayı 4, 2006, s. 160.

¹¹⁷ A. Marwing, "Indonesian Political Kleptocracy and Oligarchy: A Critical Review from the Perspective of Islamic Law", *Justicia Islamica*, Cilt 18, Sayı 1, 2021, s. 86.

geliştirme faaliyetlerine katılmakta ve bu da toplumun refahının artmasına büyük katkı sağlamaktadır. Ulemanın toplumsal kalkınmaya katılımı, sürdürülebilir ve kapsayıcı kalkınmanın sağlanması amacıyla hükümet ve toplum arasında bir köprü görevi de görmektedir. Ancak reform sonrası ulemanın karşılaştığı zorluklar göz ardı edilemez. Çeşitli siyasi ve ekonomik çıkar çevrelerinden gelen baskıların yanı sıra toplumdaki kutuplaşma, ulemanın ahlaki liderler ve sosyal adalet savunucuları olarak rollerini yerine getirmelerini engellemektedir. Bu nedenle ulemânın, toplumdaki rollerini yerine getirirken ılımlı, kapsayıcı ve ilerici dini ilkelere bağlı kalmaları önemlidir.¹¹⁸

1.4.3. Demokratikleşme Çağında İslam Hukukunun Gelişimi

Endonezya'da demokratikleşme çağında İslam hukukunun gelişimi, bu ülkede demokrasinin gelişmesiyle birlikte meydana gelen sosyal, siyasi ve kültürel dönüşümleri yansıtan karmaşık ve çeşitli dinamikler sergilemektedir. Endonezya, 1998 yılındaki reformdan bu yana, ulusal hukuk sisteminin önemli bileşenlerinden biri olan İslam hukukunun gelişimini de etkileyen siyasi ve hukuki alanlarda önemli değişiklikler yaşamıştır. Bu değişim, İslam hukuku alanı da dahil olmak üzere politika oluşturma sürecine halkın katılımı için daha fazla alan sağlayan demokratikleşme ruhuyla uyumludur. Bu bağlamda, ulema, İslami aktivistler, akademisyenler ve hukukçular da dahil olmak üzere çeşitli tarafların İslam hukukunun formüle edilmesi ve uygulanmasına katılmasına izin veren otoriterlikten kapsayıcılığa doğru bir paradigma değişimi söz konusudur.

İslam hukukunun bu demokratikleşme dönemindeki gelişimi, İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında demokratik ilkelerin ve insan haklarının benimsenmesi çabalarına da yansımıştır. Bu durum, adaleti, eşitliği ve bireysel hakların, özellikle de kadın, çocuk ve azınlık haklarının korunmasını geliştirmeyi amaçlayan İslam hukuku reformlarına da yansımıştır. Ancak İslam hukukunun demokratik ilkelerle birleştirilmesinde karşılaşılan zorluk, Endonezya toplumunun çoğulculuğu bağlamında İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasındaki karmaşıklıktır. İslami öğretilere ilişkin farklı görüş ve anlayışların yanı sıra yerel gelenek ve kültürlerin varlığı, toplum tarafından geniş çapta kabul görebilecek düzenlemelerin hazırlanmasında zorluklara yol açmaktadır. Ayrıca, toplumdaki siyasi değişimler ve kutuplaşma da İslam hukukunun gelişim dinamiklerini etkilemektedir. Siyasi rekabetler ve belirli siyasi çıkarlar İslam hukukunun oluşturulması ve uygulanması sürecini etkileyerek bazen çeşitli gruplara ve

¹¹⁸ D. M. Bourchier, a.g.e., s. 729.

bireylere yönelik yasal muamelelerde dengesizliklere veya önyargılara yol açabilmektedir.¹¹⁹

Endonezya'da ulusal hukukun oluşum süreci, İslam hukukunun hukuk sistemindeki konumunun önemini daha da vurgulamaktadır. İslami şahsiyetlerin ve İslami siyasi partilerin rolü, İslam hukukundan esinlenen ulusal yasaların gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. İslam hukukunun yönetmelik ve kanunlarda tanınması toplumdaki sosyal, kültürel, siyasi ve hukuki kurumları etkilemektedir. İslam hukuku sadece evlilik, miras ve vakıflar gibi aile hukuku alanıyla sınırlı kalmayıp, başta iş ve ticaret hukuku olmak üzere muamelat alanına da nüfuz etmektedir. Hatta Nanggroe Açe Dârüsselâm'da İslam ceza hukuku resmen uygulanmaktadır.¹²⁰

Hem resmi hem de maddi olarak İslam hukukunu içeren kanunlara örnek olarak 2008 tarihli 13 sayılı Hac Uygulama Kanunu, 2009 tarihli 34 sayılı 2008 tarihli 13 sayılı Hac Uygulama Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2011 tarihli 23 sayılı Zekat Yönetimi Kanunu, 1999 tarihli 4 sayılı Açe Vilayetinin Özelliğinin Uygulanmasına Dair Kanun, 2001 tarihli 18 sayılı Açe Vilayeti için Özel Özerklik Kanunu verilebilir. 18/2001 sayılı Nanggroe Açe Dârüsselâm Vilayeti Olarak Açe Özel Vilayeti için Özel Özerklik Kanunu, 41/2004 sayılı Vakıflar Kanunu, 3/2006 sayılı 7/1989 sayılı Dini Mahkemeler Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 19/2008 sayılı Devlet Şeriat Menkul Kıymetleri Kanunu ve 21/2008 sayılı İslami Bankacılık Kanunu Ayrıca, İslam hukuku ilkeleri reformdan sonra diğer mevzuat parçalarına da kısmen dahil edilmiştir.¹²¹ Tüm bunlar İslam hukukunun Endonezya'da ulusal hukukun gelişiminde önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Endonezya'da demokratikleşme döneminde İslam hukukunun gelişimi, zamanın zorlukları ve dinamikleri karşısında İslami hukuk kurumlarının güçlendirilmesinin önemini de vurgulamaktadır. Bu, İslami adalet sisteminin iyileştirilmesini, İslam alimlerinin ve hakimlerinin kapasitesinin artırılmasını ve İslam hukukunun genel olarak uygulanabilir ulusal kanunlarla uyumlu hale getirilmesini içerir. İslami yargı sistemi bağlamında, İslami yargı kurumlarının profesyonelliğini, bağımsızlığını ve hesap verebilirliğini geliştirmek için reformlar yapılmıştır. Bu çabalar, şer'i hakimlerin niteliklerinin ve eğitimlerinin iyileştirilmesini, yargı usulüne ilişkin açık standartlar geliştirilmesini ve denetim ve kalite kontrol mekanizmalarının güçlendirilmesini

¹¹⁹ R. L. Darwin, "After Shari 'ah: Islamism and Electoral Dynamics at Local Level in Indonesia", *Global Journal Al-Thaqafah*, Cilt 8, Sayı 2, 2018, s. 27.

¹²⁰ Fulya Köksoy, "Uyuşmazlıktan Çözüm Giden Yol: Endonezya'nın Açe Eyaletindeki Barış Süreci, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 44, 2020, s. 211.

¹²¹ Abdullah İnce ve Evi Yuliana, "İslam Hukukunda Dini Özgürlük Uygulaması: Endonezya'nın Açe (Aceh) Eyaleti Örneği", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, 2018, s. 288.

içermektedir. Buna ek olarak, demokratikleşme çağında İslam hukukunun geliştirilmesinde ulemanın kapasitesinin artırılması da odak noktasıdır. Ulemanın demokrasi, insan hakları ve pozitif hukuk ilkelerini anlamaları için örgün eğitim ve mesleki eğitim yoluyla güçlendirilmeleri gerekmektedir, böylece İslam hukukunun zamanın dinamiklerine uyarlanmasında yapıcı değişimin araçları olarak hareket edebilirler.

1.4.4. Yasal Reform ve İslam Hukukunda Güncel Konular

Endonezya'daki İslam hukuku reformunun önemli güncel konularından biri gelenek ve modernite arasındaki dengedir. Nüfusunun çoğunluğu müslüman olan bir ülke olarak Endonezya, zengin ve uzun bir İslam hukuku mirasına sahiptir. Bununla birlikte, zamanın değişen talepleri karşısında, özellikle küreselleşme ve modernleşme bağlamında, İslam hukukunu modern çağdaş gerçeklere uyarlama baskısı bulunmaktadır. Bu bağlamda, İslam hukukunun temel değerlerini ve ilkelerini korurken çağdaş Endonezya toplumuyla nasıl ilgili ve faydalı kalabileceğini düşünmek önemlidir. Bu da İslami öğretilerin özünden ve temel ilkelerinden ödün vermeden günümüz bağlamında yeniden yorumlanmasına açık olmayı gerektirmektedir.

Toplumsal cinsiyet konuları da Endonezya'daki İslam hukuku reformunun ana odak noktalarından biri olmuştur. İslam hukukunda kadın haklarının korunmasında büyük ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen, yargı pratiğinde ve İslam hukukunun uygulanmasında hala pek çok cinsiyet eşitsizliği ve ayrımcılığı mevcuttur. Bu nedenle, İslam hukuku reformunun toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları ilkelerini yasaların oluşturulması ve uygulanmasına daha açık bir şekilde entegre etmesi gerekmektedir. Toplumsal cinsiyet konularına ek olarak, azınlık haklarının ve din özgürlüğünün korunması da Endonezya'daki İslam hukuku reformunda dikkate alınması gereken önemli konulardır. Endonezya gibi çoğulcu bir toplumda, İslam hukukunun dini azınlıklara veya inançlara karşı ayrımcılık yapmak veya bunları istismar etmek için bir araç olarak kullanılmamasını sağlamak önemlidir. Bu da kapsayıcı ve anayasa tarafından güvence altına alınan insan hakları ve din özgürlüğüne saygılı bir yaklaşım gerektirmektedir.¹²²

Endonezya'da hukuk reformu ve İslam hukukunda güncel meseleler bağlamında, teknoloji ve sosyal medyadaki gelişmelerin İslam hukukunun anlaşılması ve uygulanmasını nasıl etkilediğini göz önünde bulundurmak önemlidir. Bilgi ve iletişim

¹²² N. Apriani, "Actualization of the Position of Islamic Law in the Perspective of Indonesian National Law", *Jurnal Hukum Lex Generalis*, 3 Sayı 2, 2022, s. 143.

teknolojilerindeki ilerlemelerle birlikte, İslam hukukuna ilişkin bilgi ve yorumlara erişim toplumun geniş kesimleri için daha kolay hale gelmiştir. Ancak bu durum, toplumdaki denge ve uyumu bozabilecek yanlış veya aşırılık yanlısı bilgilerin yayılmasına da kapı açmaktadır. Dolayısıyla, bu zorluk karşısında, İslam hukukunun temel ilkeleri, yorumlama metodolojileri ve İslam hukukunun uygulanmasında sosyal ve kültürel bağlamın önemi hakkında eğitim de dahil olmak üzere, halk arasında İslami hukuk okuryazarlığının geliştirilmesi önemlidir.¹²³

Artan küreselleşme bağlamında Endonezya, giderek daha entegre bir hale gelen uluslararası hukuk bağlamında İslam hukukunun egemenliğini koruma zorluğuyla da karşı karşıyadır. Bazı durumlarda, İslam hukuku ilkeleri küresel olarak tanınan uluslararası hukuk standartları veya insan hakları sözleşmeleri ile çatışabilir. Bu nedenle, İslam hukukunu uluslararası hukuk normlarıyla bütünleştirirken dengeli ve uyumlu bir yaklaşım geliştirmek önemlidir; böylece her iki tarafa da zarar verecek bir çatışmanın yaşanması engellenmiş olur.

¹²³ Mohammad Fadel, “The True, the Good and the Reasonable: The Theological and Ethical Roots of Public Reason in Islamic Law”, *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, Cilt 21, Sayı 1, 2008, s. 59-60; Vahap Ovacı, “İslam Hukukunun Karakteristik Özellikleri”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2015, s. 73.

2. ENDONEZYA'DA DİNİ MAHKEMELER BAĞLAMINDA İSLAM HUKUKUNUN UYGULANMASI

2.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Uygulanması Kavramının Formüle Edilmesi

Endonezya'daki dini mahkemelerde İslam hukukunun uygulanması, hukuki, kültürel, sosyal ve siyasi boyutları içeren derin ve karmaşık bir konudur. Bu mahkemeler, özellikle İslam hukukuyla ilgili olanlar, adaletin sağlanmasında ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Dini mahkemeler, İslam hukukunu uygularken, toplumsal düzenin korunması ve bireyler arasındaki hakların gözetilmesi açısından kritik bir işleve sahiptir. Bu mahkemelerin faaliyetleri, sadece hukuki bir çerçeve içinde kalmamakta, aynı zamanda kültürel ve dini değerlerin korunması ve sürdürülmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

İslam hukukunun uygulanması kavramını formüle ederken Endonezya'daki kültürel çeşitliliğe ve dini görüşlerin farklılığına dikkat etmek önemlidir. Endonezya farklı geleneklere, inançlara ve dini uygulamalara sahip çok kültürlü bir ülkedir.¹²⁴ Bu nedenle, İslam hukukunun uygulanması kapsayıcı olmalı ve bu çeşitliliğe uyum sağlamalı, ayrıca azınlık haklarına ve din özgürlüğüne saygı gösterilmesini ve bunların korunmasını sağlamalıdır. Ayrıca İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanması kavramını formüle ederken, yargı sisteminde adalet, şeffaflık ve hesap verebilirlik unsurlarına dikkat etmek de önemlidir. İslam hukukunun uygulanması, ayrımcılık veya gücün kötüye kullanılması olmaksızın adil bir şekilde ve güçlü kanıtlara dayalı olarak yapılmalıdır.

2.1.1. İslam Hukuku Uygulamasının Tanımı ve Kapsamı

Şeriat olarak da bilinen İslam hukuku, İslam dininin öğretilerine dayanan bir hukuk sistemidir. Kur'an, Hadis, İcma ve Kıyas tarafından verilen bir dizi kural ve ilkeyi kapsar.¹²⁵ İslam hukuku dini, sosyal, ekonomik ve siyasi olmak üzere hayatın

¹²⁴ Adi Fahrudin, "İslami Sosyal Hizmet Uygulamaları: Endonezya Örneğinde Müslüman Faaliyetleri", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2021, s. 108.

¹²⁵ Nihat Dalgın, "Değişim Stratejisi Açısından Hukuk ve İslam Hukuku", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 16, 2004, s. 120; Hidayet Zertürk, "Fıkıh ve Şeriat Kavramları Bağlamında İslam Fıkıhının Beşeriliği Konusu", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 14, 2019, s. 523.

çeşitli yönlerini kapsar.¹²⁶ Genel olarak İslam hukuku, İslami ilkelere dayalı adil, medeni ve ahlaki bir toplum yaratmayı amaçlar.¹²⁷ Bu, bireyleri dini öğretilere bağlı kalmaya teşvik etme, toplumun refahını koruma ve sosyal adaleti teşvik etme çabalarını içerir. İslam hukuku aynı zamanda bireylerin birbirleriyle ve çevreleriyle olan etkileşimlerinde bir rehber görevi görür.

İslam hukuku iki ana bölümden oluşmaktadır: İbadet hukuku ve Muamelât hukuku. İbadet Hukuku, namaz, oruç, zekat ve hac gibi dini ritüellere ilişkin kuralları içerir.¹²⁸ Muamelât hukuku ise aile hukuku, ekonomi hukuku, ceza hukuku ve medeni hukuk da dâhil olmak üzere günlük hayatın çeşitli yönlerini kapsar.¹²⁹ Uygulamada İslam hukuku, müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerdeki İslami yargı sistemi, ulema konseyi gibi dini kuruluşlar ve İslami ekonomik ilkeleri takip eden finansal kurumlar gibi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla uygulanabilmektedir. İslam hukukunun yorumlanmasının düşünce ekolleri ve onu uygulayan ülkeler arasında farklılık gösterebileceğini belirtmek önemlidir. Her ne kadar sabit temel ilkeler olsa da, bunların uygulanması ve yorumlanması kültürel, sosyal ve siyasi bağlama göre farklılık gösterebilir.

İslam hukukunun uygulama alanı medeni, cezai, ailevi, ekonomik, sosyal ve siyasi hukuka kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Endonezya'da İslam hukuku uygulamasının kapsamı, laik ve çoğulcu bir yapıya sahip olan ulusal hukuk sistemi ile karşılıklı ilişkisini de içermektedir. Bu nedenle, İslam hukuku ile ulusal pozitif hukuk arasındaki etkileşimi ve dinamikleri anlamak ve İslam hukukunun uygulanmasının demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ilkelerine gereken saygı gösterilerek yürütülmesini sağlamak önemlidir.

İslam hukukunun uygulanmasının kapsamına Anayasa mahkemesi, Yargıtay ve dini yargı kurumları gibi devlet kurumlarının rol ve yetkileri de dahildir. Bu kurumlar İslam hukukunu anayasa ve yürürlükteki kanun ve yönetmeliklere uygun olarak yorumlama, geliştirme ve uygulama sorumluluğuna sahiptir. Bu kurumların görevlerini yerine getirirken yeterli kapasiteye ve bağımsızlığa sahip olmalarının sağlanması önemlidir. Buna ek olarak, İslam hukukunun uygulanması kapsamında ulema, dini liderler, akademisyenler ve sivil toplum da dahil olmak üzere toplumun rolü de yer

¹²⁶ Yüksel Salman, “Sosyal Değişme Ekseninde İslâm Hukuku”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Cilt, 32, 2018, s. 73.

¹²⁷ Sema Çakır, “İslam Hukuku ve Siyasî Adalet İlişkisine Betimsel Bir Bakış”, *Marifetname*, Cilt 8, Sayı 1, 2021, s. 207.

¹²⁸ S. M. Imaduddin, “İslam Hukukunun Prensipleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 15, 2003, s. 241.

¹²⁹ Necmettin Kızılkaya, “Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kaideler”, *İstanbul: İz Yayıncılık*, 2013, s. 148-149.

almaktadır. Toplum, İslam hukukunun günlük hayatta desteklenmesi, anlaşılması ve uygulanmasında önemli bir role sahiptir. Bu nedenle, İslam hukukunun uygulanması sürecine toplumu aktif olarak dahil etmek ve benimsenen yaklaşımın Endonezya'nın karmaşık sosyal, kültürel ve siyasi bağlamına uygun olmasını sağlamak önemlidir.¹³⁰

İslam hukukunun uygulanmasında adalet, eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkelerine de dikkat edilmelidir. İslam hukukunun sosyal, ekonomik veya cinsiyet ayrımı yapılmaksızın adil bir şekilde uygulanmasını sağlamak önemlidir. Ayrıca İslam hukukunun uygulanmasında her zaman insan haklarına dikkat edilmeli ve bireysel hakları ihlal eden uygulamalardan kaçınılmalıdır.¹³¹ Buna ek olarak, İslam hukukunun uygulanması bağlamında, değişime ve ilerlemeye açık olmaya dikkat etmek de önemlidir. İslam hukuku, temel ilkelerinden ödün vermeden değişen sosyal, teknolojik ve kültürel gelişmelere uyum sağlayabilmelidir. Bu, İslam hukukunun modern zamanlar bağlamında uygunluğu ve uygulanabilirliği konusunda sürekli çalışma ve tartışma yapılmasını gerektirir.

Farklı din ve inançlara sahip bir ülke olarak Endonezya, İslam hukukunun uygulanmasında kapsayıcı bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu da İslam hukukunun dini azınlıkların hakları ve tüm vatandaşların dini özgürlüklerinin korunması gözetilerek uygulanması gerektiği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, İslam hukukunun siyasi çıkarlar veya sosyal uyum ve istikrarı tehdit edebilecek belirli gruplar için kötüye kullanılmasından kaçınılması önemlidir.¹³² İslam hukukunun uygulanması, azınlık gruplarına karşı çatışma veya ayrımcılığa yol açmadan, sorumlu ve ihtiyatlı bir şekilde yürütülmelidir. Bu da hükümetin, yargının ve toplumun dini özgürlükler ile İslam hukukunun uygulanması arasında bir denge sağlamak için güçlü bir kararlılık göstermesini gerektirmektedir.

Ekonomik bağlamda, İslam hukukunun uygulanması ekonomik adaletin ve toplumun ekonomik olarak güçlendirilmesinin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tefeciliğin yasaklanması, zekat gibi İslami ekonomik ilkeler daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik sistemin oluşturulmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle, ekonomi politikalarının İslam hukuku ilkelerine uygun olarak uygulanmasını ve toplumun tüm kademelerine faydalı olmasını sağlamak önemlidir. Sosyal ve kültürel bağlamda, İslam hukukunun uygulanması Endonezya toplumunun çeşitliliğini ve

¹³⁰ Michael Buehler ve Dani Muhtada, "Democratization and the Diffusion of Shari'a Law: Comparative Insights from Indonesia", *South East Asia Research*, Cilt 24, Sayı 2, 2016, s. 270.

¹³¹ Hüseyin Ertuğ, "İslam'da Yetimlerin Hukuki Statüsü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt 31, 2009, s. 130.

¹³² Corri Zoli, "Justice in Post-Conflict Settings: Islamic Law and Muslim Communities as Stakeholders in Transition", *Utrecht J. Int'l & Eur. L.*, Cilt 33, Sayı 85, 2017, s. 42.

karmaşıklığını da dikkate almalıdır. Endonezya'nın çoğulcu yapısı, İslam hukukuna çeşitli gelenekleri, inançları ve sosyal uygulamaları barındıran bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu, İslam hukukunun toplumda gelişen yerel bağlam, gelenekler ve kültürel değerler dikkate alınarak uygulanmasını içerir.¹³³

Siyasi açıdan, İslam hukukunun uygulanması demokrasi, siyasi katılım ve vatandaşların siyasi haklarının korunması ilkelerini dikkate almalıdır. İslam hukukunun siyasi yönetime ilişkin kendi görüşleri olsa da, uygulanması demokratik ilkelere ve insan haklarından ödün vermemelidir. Bu, ifade özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı ve ayrımcılık yapılmaksızın tüm vatandaşlar için adil ve eşit katılım güvencelerini içerir.

2.1.2. Felsefi ve Hukuki Temelleri

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasının felsefi temeli, İslami öğretilerde yer alan temel kavramlarda bulunabilir. Ana felsefi temellerden biri, Allah'ın tüm hakikat ve adaletin kaynağı olduğunu öğreten tevhid kavramıdır. Bu kavram İslam hukukundaki adalet, eşitlik ve cömertlik ilkelerini pekiştirmektedir, zira tüm kanun ve kurallar Adil ve Bilge olan Allah'a atfedilmektedir. Buna ek olarak, bir diğer felsefi temel, diğer insanlara ve çevreye adil ve iyi muamele sağlamanın önemini öğreten adalet ve iyilik yapma (ihsan) kavramıdır.

İslam şeriatı, hukuk, ahlak, akide (inanç) ve ibadet de dahil olmak üzere İslam'ın tüm öğretilerini kapsar. Bu yasal temel, müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kayıtlı öğretilerinin kaynağı olan Hadis'ten gelmektedir. Şeriat hukukunun temeli, Endonezya'da İslam hukukunun oluşturulması ve uygulanmasında ana kılavuzdur. Buna ek olarak, İslam hukukunun temeli, İslam hukukunun dört kaynağı olan kuran, hadis, icma' ve kıyas'ta yer alan temel ilkeleri de içerir. Kur'an, İslam'da hukukun en yüksek ve ana kaynağı olarak kabul edilirken, hadisler, Müslümanların yaşamlarında rehber olarak hizmet eden Hz. Muhammed'in (s.a.s.) öğretilerinin ve eylemlerinin kayıtlarıdır. İcma' ve kıyas, İslam hukukunu gelişmelere bağlı olarak yorumlamak ve uygulamak için kullanılan araçlardır.

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanması zamanın ihtiyaçlarına uygun yorum ve yasal gelişim ilkelerine dayanmaktadır. Bunlar İslam'da *istihsan*, *istislâh* ve *mesâlih-i mürsele* olarak bilinir. Bu ilkeler, modern toplumda ortaya çıkan yeni durumlar karşısında adaptasyona ve yeniliğe izin verir. Buna ek olarak, İslam hukukunun uygulanmasında dinin, ruhun, aklın, neslin ve mülkün korunmasını içeren *makâsıd-ı*

¹³³ Feyza Şule Düşgün, "İslam Hukuku Açısından Sosyal Realite-Vahiy İlişkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, 2006, s. 110-111.

şerî'a ilkelerine de dikkat edilir. Bu ilke, refah ve adaleti İslam hukukunun temel hedefleri olarak ortaya koyar, bu nedenle uygulanmasında, temel ihtiyaçların karşılanması ve insan haklarının korunması üzerindeki etkisine dikkat etmelidir.¹³⁴

2.1.3. İslam Hukukunun Uygulanmasını Etkileyen Faktörler

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasını etkileyen faktörler çeşitli ve karmaşıktır. Ana faktörlerden biri siyasi olup hükümet politikaları ve kararları ile genel olarak siyasi süreç İslam hukukunun toplumda uygulanma şeklini etkileyebilmektedir. Siyasi iktidardaki değişiklikler, hükümet politikasındaki değişiklikler ve kurumlar arası siyasi dinamikler İslam hukuku politikasını ve ilgili karar alma süreçlerini etkileyebilir. Bununla birlikte toplumdaki örfler, yerel gelenekler ve kültürel normların yanı sıra. İslam içindeki farklı ekoller ve görüşler de İslam hukukunun yerel düzeyde yorumlanması ve uygulanmasındaki çeşitliliği etkilemektedir.

Ekonomik faktörler de İslam hukukunun uygulanması üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toplumun ekonomik durumu, servet dağılımı ve diğer ekonomik faktörler zekat, vakıf ve helal ticaret gibi İslami ekonomik yasalara uyumu etkileyebilir. Buna ek olarak, İslami finans sisteminin gelişimi de mevcut ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. İslam hukukunun uygulanmasında eğitim faktörleri de göz ardı edilemez. Eğitim seviyesi ve halkın İslami öğretileri anlama düzeyinin yanı sıra İslam hukuku konusunda eğitilmiş insan kaynaklarının mevcudiyeti, İslam hukukunun ne ölçüde doğru ve etkili bir şekilde uygulanabileceğini etkileyecektir. Yasal ve kurumsal faktörler de İslam hukukunun uygulanması üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hukuki altyapının mevcudiyeti, bağımsız ve etkin bir yargı sistemi ve İslâm hukukunun yorumlanması ve uygulanmasından sorumlu kurumların varlığı, İslâm hukukunun pratikte uygulanma biçimini etkileyecektir.

Demografik ve coğrafi faktörler de İslam hukukunun uygulanmasını etkileyen unsurlardandır. Dini yapı ve kültürel çeşitlilik gibi bölgeler arasındaki demografik farklılıklar, bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklar da dahil olmak üzere çeşitli coğrafi koşullar İslam hukukunun yerel düzeyde uygulanmasını etkilemektedir.

Kamuoyundaki değişiklikler, sosyal hareketler ve çeşitli gruplardan gelen talepler İslam hukukunun uygulanma ve yorumlanma şeklini etkileyebilir. Sivil toplum örgütleri ve savunuculuk grupları da dahil olmak üzere sivil toplumun aktif rolü de İslam hukuku

¹³⁴ J. M. Muslimin, "Shari'a, Indigenous Wisdom and Human Rights: A Brief Review of Human Rights Enforcement in the Context of Indonesian History", *Journal of Indonesian Islam*, Cilt 9, Sayı 2, 2015, s. 133.

politikasının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar genellikle yeterince temsil edilmeyen grupların sesini duyurmakta, bireylerin ve grupların haklarını savunmakta ve daha kapsayıcı ve eşitlikçi politika değişikliklerini savunmaktadır. Toplumsal değerler ve normlardaki değişiklikler de İslam hukukunun uygulanmasını etkilemektedir. Toplumun toplumsal cinsiyet, insan hakları ve çoğulculuk gibi konulardaki görüşlerindeki değişiklikler, İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında düzenlemeler yapılması için baskı yaratabilir.

2.1.4. İslam Hukukunun Uygulanmasını Analiz Etmeye Yönelik Yaklaşımlar

Endonezya pozitif hukukundaki İslam hukukunun rolü, bu ülkede var olan sosyal ve dini çeşitliliğin bir yansıması olarak öne çıkmaktadır. İslam hukukunun etkisi Endonezya toplumunun çeşitli yönlerine, özellikle de medeni hukuk ve evlilik alanlarına yansımaktadır. Bunun nedeni Endonezya'daki müslüman nüfusun yanı sıra dini özgürlüklerin tanınmasıdır. Dünyanın en büyük müslüman nüfusuna sahip bir ülke olarak Endonezya, İslam hukukunun öğretilerini ve ilkelerini seküler ve pozitif bir yasal çerçeveye oturtmayı başarmıştır. Bunun tezahürlerinden biri, Endonezya'daki müslümanlara aile ve medeni hukuk konularında rehberlik sağlayan İslam Hukuku Derlemesi'dir. Bu derleme sayesinde İslam hukuku ile Endonezya pozitif hukuku arasında iyi bir denge oluşturularak ülkenin hukuk sisteminde uyum ve adaletin korunmasına yardımcı olunmaktadır.

İslam hukukunun medeni hukuk alanında özellikle miras meseleleri ve evlilik bağlamında ortak mülkiyet düzenlemeleriyle ilgili önemli bir etkisi olmuştur.¹³⁵ Endonezya medeni hukuku laik medeni hukuka dayanmasına rağmen, İslam hukuku ilkeleri müslümanları ilgilendiren hukuki meselelerin çözümünde bir rehber olarak kullanılabilir. Buna ek olarak, Endonezya'nın evlilik sistemi hem medeni hem de dini evlilikleri kapsamakta ve birçok müslüman çift İslam hukuku tarafından yönetilen prosedürleri takip ederek dini olarak evlenmeyi tercih etmektedir.

Endonezya hükümeti, İslam hukuku ilkelerinin tanınması ile ülkenin dayandığı laik pozitif hukuk ilkeleri arasında bir denge sağlamaya çalışmıştır. Bu, bireysel haklara saygı göstermenin yanı sıra dini özgürlüğün önemini anlamak için benimsenen kapsayıcı yaklaşımı yansıtır. İnsan hakları ilkeleri ve Endonezya pozitif hukukunun ilkeleri, İslam hukukunun uygulanması bağlamında desteklenmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, İslam hukukunun Endonezya'nın pozitif hukuk çerçevesindeki önemli rolü,

¹³⁵ Ibnu Elmi A. S. Pelu ve Ahmad Dakhoir, "Marital Property within the Marriage Law: A Debate on Legal Position and Actual Applications", *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies*, Cilt 59, Sayı 2, 2021, s. 292.

ülkenin dini çeşitliliğini ve hoşgörüsünü yansıtmaktadır. Bu kapsayıcı yaklaşım, çok kültürlü bir ülkede pozitif hukuk ilkelerinin yanı sıra dini çıkarları da barındırmayı amaçlayan bir yasal çerçeve oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere, Endonezya'da yürürlükte olan hukuk, dini hukukun yanısıra çeşitli maddi kaynaklardan türetilen evrensel değerler de dahil olmak üzere çeşitli değerleri barındırabilen prizmatik bir ulusal hukuktur. Endonezya'nın belirli bir dine dayanmayan bir devlet olduğu göz önüne alındığında, bu ülkede uygulanan dini hukuk tek başına ayakta duramaz.

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasını analiz ederken, ilgili dinamikleri ve faktörleri anlamak için çeşitli yaklaşımlar kullanılabilir. İlk olarak, tarihsel yaklaşım İslam hukukunun geçmişten günümüze gelişimine ışık tutmaktadır. Tarih boyunca İslam hukukunun anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmasındaki değişiklikleri inceleyerek, tarihsel faktörlerin mevcut koşulları nasıl şekillendirdiğini anlamak mümkündür. İkinci olarak, karşılaştırmalı yaklaşım Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasını İslam hukukunu uygulayan diğer ülkelerle karşılaştırmamıza olanak tanır. İslam hukukunun farklı bağlamları ve uygulamaları karşılaştırılarak, İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasındaki farklılıklar ve benzerliklerin yanı sıra bunları etkileyen faktörler de tespit edilebilir. Üçüncü olarak, bağlamsal yaklaşım İslam hukukunun uygulandığı her bir bağlama özgü siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuki faktörleri dikkate alır. Bu bağlamları anlayarak, çeşitli iç ve dış faktörlerin Endonezya toplumunda İslam hukukunun yorumlanmasını ve uygulanmasını nasıl etkilediğini görmek mümkündür.¹³⁶

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasını anlamak için teorik ve kavramsal yaklaşımlardan da yararlanılabilir. Örneğin, siyaset teorisi yaklaşımı, siyasi gücün ve siyasi dinamiklerin İslam hukuku politikasını ve uygulamasını nasıl etkilediğini anlamaya yardımcı olabilir. Devlet, iktidar ve siyasi kurumlar hakkındaki teoriler hükümetin, siyasi partilerin ve diğer siyasi aktörlerin İslam hukuku politikasını şekillendirmedeki rolünü analiz etmek için kullanılabilir. Buna ek olarak, sosyal teori yaklaşımı kimlik, kültür ve sosyal yapı gibi sosyal faktörlerin toplumda İslam hukukunun yorumlanmasını ve uygulanmasını nasıl etkilediğini anlamaya imkan sağlar. Sosyal inşa, sosyal değişim ve sosyal çatışma teorileri, İslam hukukunun uygulanmasını etkileyen sosyal dinamikler hakkında içgörü sağlayabilir.¹³⁷

¹³⁶ A. Sadat, "Strategi Transformasi Hukum Islam Dalam Pembinaan Hukum Nasional", *Diktum: Jurnal Syariah Dan Hukum*, Cilt 16, Sayı 1, 2018, s. 7-8.

¹³⁷ S. Jamaluddin, a.g.e., s. 2179.

Hukuk teorisi yaklaşımı da İslam hukukunun uygulanmasının analizinde önemlidir. Adalet, yasallık ve hukukun üstünlüğü teorileri, İslam hukukunun uygulanmasının evrensel ve adil hukuk ilkelerini yerine getirip getirmediğini değerlendirmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, hukuki yorum ve ichtihad teorileri de İslam hukukunun mahkemeler ve diğer hukuki kurumlar tarafından nasıl yorumlandığını ve uygulandığını anlamak için kullanılabilir. Bu teorik ve kavramsal yaklaşımlar vasıtasıyla Endonezya'daki İslam hukuku uygulamasının dinamikleri hakkında daha derin bir anlayış geliştirmek ve toplumda İslam hukuku uygulamasının adilliğini, etkinliğini ve tutarlılığını iyileştirmek için dikkate alınması gereken faktörleri belirlemek mümkündür.

2.2. Endonezya'da Dini Adalet Sisteminin Gelişimi

Endonezya'da dini adalet sisteminin gelişimi, ülkenin yasal dinamiklerinin önemli bir parçasıdır. Endonezya hukuk tarihinde derin kökleri vardır ve halkın sosyal, siyasi ve kültürel yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir. Zamanın geçmesi ve sosyal ve siyasi yapılardaki değişikliklerle birlikte, dini adalet sistemi de Endonezya'daki İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanması üzerinde etkili olan dönüşümler geçirmiştir. Endonezya'daki dini adalet sisteminin uzun tarihi, bu ülkede var olan hukuki geleneklerin çoğulluğunu ve çeşitliliğini yansıtmaktadır. Sömürge döneminden önce, örfi hukuk sistemi ve yerel gelenekler toplumdaki anlaşmazlıkların çözümü ve kanunların uygulanması için temel dayanaktı.¹³⁸ Ancak XIII. yüzyılda İslam'ın Endonezya'ya girmesiyle birlikte, dini mahkeme sistemi de dahil olmak üzere kendine özgü bir İslami hukuk sistemi getiren bir İslamlaşma süreci yaşanmıştır.

Hollanda sömürge döneminde, sömürge hükümeti tarafından yönetilen yargı yapısında örfi hukuk, İslam hukuku ve Hollanda sömürge hukuku arasında bir birleşme olmuştur. Bu durum Endonezya'da vatandaşların ister genel ister dini mahkemeler olsun kendi inanç ve ihtiyaçlarına uygun yargı sistemini seçebildikleri bir hukuk sistemi çeşitliliği yaratmıştır. Endonezya'nın bağımsızlığından sonra dini yargı sistemi, 1945 Endonezya Cumhuriyeti Anayasası tarafından yönetilen ulusal yargı sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ülkedeki en yüksek yargı kurumu olarak yüksek mahkeme'nin kurulması, evlilik, miras ve zekat dahil olmak üzere İslam hukuku ile ilgili davalara bakma yetkisine sahip olan dini adalet sisteminin konumunu da

¹³⁸ Fadjar I. Thufail, "The Social Life of Reconciliation: Religion and the Struggle for Social Justice in Post-New Order Indonesia", *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s. 211.

güçlendirmiştir. Ancak Endonezya'da dini adalet sisteminin gelişimi çeşitli zorluklardan ve tartışmalardan muaf olmamıştır.

Temel zorluklardan biri, İslam hukukunun çeşitli bölgelerde eşit olmayan bir şekilde uygulanmasıdır. İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanması yerel geleneklere, kültüre ve baskın dini görüşlere bağlı olarak bir bölgeden diğerine değişebilmektedir. Bir diğer zorluk ise İslam hukukunun Endonezya anayasasında garanti altına alınan demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ilkeleriyle uyumlaştırılmasıdır. Zaman zaman dini mahkemelerin kararları ile genel mahkemelerin kararları arasında ve ayrıca İslam hukuku hükümleri ile evrensel adalet ve insanlık normları arasında gerilim yaşanmaktadır. Bu nedenle, Endonezya'daki dini adalet sistemini iyileştirme çabaları, kamu hizmeti standartları, adalet, şeffaflık, toplumun gelişimi gibi çeşitli yönler dikkat etmelidir. Buna ek olarak, dini mahkemeler ile genel mahkemeler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi de Endonezya'da kanunların uygulanmasında tutarlılık ve adaletin sağlanması açısından kilit önem taşımaktadır. Böylece dini adalet sistemi gelişmeye devam edebilir ve değişen ve gelişen bir toplumda İslam hukukunun uygulanması için etkili ve adil bir araç olarak işlev görebilir.

Endonezya'da dini adalet sisteminin iyileştirilmesi aynı zamanda kurumlar, insan kaynakları ve bilgi teknolojisi alanlarında da çaba gösterilmesini gerektirmektedir. Hakimlerin ve dini mahkeme görevlilerinin İslam hukukunu anlama, doğru hukuki muhakeme ve dava yönetimi becerileri konusunda kapasitelerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Görevlerini yetkin ve profesyonel bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlamak için sürekli eğitim programlarına ihtiyaç vardır. Buna ek olarak, bilgi teknolojilerinin dini adalet sistemine entegrasyonu, dava çözüm sürecinin hızlandırılmasına, halkın hukuki bilgilere erişiminin iyileştirilmesine ve kanunların uygulanmasında şeffaflığın artırılmasına yardımcı olabilecektir.

Bununla birlikte, modern ve etkili bir dini adalet sistemi geliştirilirken, çeşitlilik ve kapsayıcılık ilkelerini de göz önünde bulundurmak önemlidir. Dini adalet sistemi, toplumdaki inanç ve gelenek çeşitliliğine uyum sağlayabilmeli ve dini azınlıklar da dahil tüm bireylerin haklarının adil ve hakkaniyetli bir şekilde korunmasını sağlamalıdır. Ayrıca, uzak ve az gelişmiş bölgelerde yaşayan insanlar için dini adalet sisteminin erişilebilirliğini artırmak için çaba gösterilmelidir. İslami hukuk eğitimi ve adli yardım programları, tüm vatandaşların adalete ve hukukun üstünlüğüne eşit erişimini sağlamak amacıyla kırsal bölgelere de yaygınlaştırılmalıdır.

Dini mahkeme kararlarının evrensel olarak uygulanabilir insan hakları standartlarına uygun olmasını sağlamak için izleme ve uygulama mekanizmalarının güçlendirilmesi de gereklidir. Bu mekanizmalar, İslam hukuku politikalarının ve uygulamalarının izlenmesi ve değerlendirilmesinde insan hakları koruma kurumlarını, sivil toplum kuruluşlarını ve sivil toplumu dahil edebilir.

Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi gibi yargı kurumları, İslam hukukunun uygulanmasında bağımsızlık, dürüstlük ve profesyonelliğin korunmasında önemli bir role sahiptir.¹³⁹ Ayrıca İslam hukukunu adalet, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ilkelerine uygun olarak yorumlama ve geliştirme sorumlulukları da vardır. İslam alimleri ve akademisyenler, Endonezya'nın sosyal ve kültürel bağlamına uygun daha derin bir İslam hukuku anlayışının geliştirilmesinde entelektüel ve manevi kaynaklar olarak hizmet edebilirler. Bu kişilerin yargı ve hükümet ile tartışmalara ve diyaloga katılmaları, İslam hukukunun daha geniş bir şekilde anlaşılmasına ve insanların hayatlarında uygulanmasına yardımcı olabilir. Sivil toplum örgütleri ve insan hakları savunucusu gruplar da dahil olmak üzere sivil toplum, dini adalet sisteminde hesap verebilirlik ve şeffaflığın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yargı kurumlarının performansını izleyebilir, ihtiyacı olan bireylere hukuki yardım sağlayabilir ve dini adalet sisteminde erişimi, adaleti ve insan haklarının korunmasını iyileştirmek için politika değişikliklerini savunabilirler.

Toplumsal gelişmeler ve adalet beklentileri doğrultusunda kanun ve yönetmeliklerin güncellenmesi de dahil olmak üzere dini adalet sistemini güçlendirmeyi amaçlayan yasal reformların yapılmaya devam edilmesi de önemlidir. Bu reformlar, önerilen değişikliklerin toplumun ihtiyaç ve isteklerini yansıttığından emin olmak için sivil toplum, din alimleri, akademisyenler ve uluslararası kuruluşlar da dahil olmak üzere çok çeşitli paydaşlarla geniş çaplı istişareleri içermelidir. Dolayısıyla, Endonezya'daki dini adalet sistemini iyileştirme çabaları, paydaşlar arasında işbirliği, daha fazla erişilebilirlik ve şeffaflık, güçlendirilmiş gözetim ve hesap verebilirlik mekanizmaları ve devam eden yasal reform gibi stratejilerin bir kombinasyonunu içermelidir. Ancak o zaman dini adalet sistemi Endonezya'da adaletin ve hukukun üstünlüğünün korunmasında etkili bir araç haline gelebilir.

¹³⁹ Wardatun Nabilah ve Deri Rizal, "Basic Analysis of the Exercise of Judicial Power (Integration of Islamic Law and Positive Law)", *Jurnal Independent*, Cilt 12, Sayı 1, 2024, s. 9.

2.2.1. Din Mahkemelerinin Kuruluş Tarihçesi

Endonezya'da dini mahkemelerin kuruluş tarihi, çeşitli tarihi, sosyal ve kültürel faktörleri içeren derin ve karmaşık köklere sahiptir. Endonezya'daki dini mahkemeler bölgedeki İslamlaşma ve sömürgecilik tarihinden ayrı tutulamaz. Sömürge öncesi dönemde İslam hukuku, yüzyıllar süren bir İslamlaşma süreciyle Endonezya toplumunda kök salmıştı. İslam hukukuna dayanan ve ulema ve kadılar (İslami hakimler) tarafından yönetilen geleneksel İslami mahkeme sistemleri yüzyıllardır Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde varlığını sürdürmektedir. Bu yargı sistemi, müslüman toplumlarda anlaşmazlıkların çözümüne ve İslam hukukunun uygulanmasına hizmet etmektedir.¹⁴⁰

Yargı sistemi, eski zamanlardan beri barışçıl ve adil bir yaşamın yaratılmasında toplumun temel bir ihtiyacı olarak kabul edilmiştir. Toplumdaki karmaşık sosyal etkileşimler, çatışma ve anlaşmazlıklara neden olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, çeşitli ülkelerdeki hemen hemen tüm hükümet sistemleri, çeşitli varyasyonlara ve özelliklere sahip bir yargı sistemi uygulamaktadır. Yargının bir uyuşmazlık çözüm mekanizması olarak uygulanması Endonezya hukuk sisteminin de ayrılmaz bir parçasıdır. Nüfusunun çoğunluğu İslam'ı benimsemiş bir ülke olarak Endonezya, müslüman toplum arasında ortaya çıkan çeşitli sorunlarla başa çıkmak için İslami yargı sistemini de kullanmaktadır. Endonezya'da İslami adalet, uzun zamandır önemli bir adalet uygulama kurumu olan dini mahkemeler şeklinde tezahür etmektedir.

Dini mahkemeler, İslam hukuku ile ilgili konularla ilgilenen kurumlar olarak Endonezya'nın hukuki yapısında çok hayati bir konuma sahiptir. Varlığı, toplumun talep ve ihtiyaçları doğrultusunda bir dizi değişiklik ve gelişmeye uğramıştır. Bununla birlikte, dini mahkeme kurumunun ulusal hukuk sistemindeki rolünü ve konumunu güçlendirmek için çeşitli yasal ürünler de iyileştirilmiştir. Dini mahkeme sadece İslam hukukunun otoritesinin bir temsili değil, aynı zamanda İslam hukukunun toplum bağlamında uygulanabilirliği ile de yakından ilgilidir. Bu ikisi arasındaki simbiyotik ilişki Endonezya'daki Hollanda sömürge döneminden çok önce kurulmuştur. Sömürge döneminde din mahkemelerinin varlığını zayıflatmak için çaba sarf edilmiş olsa da bu kurumlar hayatta kalmaya ve işlevlerini sürdürmeye devam etmiştir. Aynı şey Japon sömürge döneminde de yaşanmış ve dini mahkemeler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu iki sömürgeleştirme dönemi, dini mahkemelerin Endonezya'da ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan müslümanların yasal uygulamalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu doğrulamaktadır.

¹⁴⁰ Idri, a.g.e., s. 307.

Dini mahkemelerin kaldırılmasına yönelik girişimler muazzam bir meydan okumaya benzetilebilir. Bu durum, Endonezya müslüman toplumunun dini mahkemeler kurumunu hukuki ve dini yaşamlarının önemli bir parçası olarak sürdürme konusundaki kararlılığını ve ilgisini teyit etmektedir.¹⁴¹ Dini Mahkemelerin tarihi, İslam hukuku ile Endonezya'daki Müslüman toplulukların talepleri arasındaki ayrılmaz ilişkiyi göstermektedir. Uzun bir süredir Endonezya'nın hukuk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan dini mahkemelerin varlığı göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu kurumun Endonezya'daki müslüman toplum arasında adaletin sağlanması ve hukuk bilincinin geliştirilmesindeki rolü çok önemlidir. Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde dini mahkemelerin doğuşu ve kuruluşu, İslam'ın öğretilerinin sadece dini normlar olmadığını, insanların hayatlarında yaşayan, tarihte derin kökleri olan ve Endonezya ulusunun medeniyetinde büyüyen kurallar olduğunu göstermektedir.¹⁴² Bu da dini mahkemeleri Endonezya'nın ulusal kimliğinin ayrılmaz bir unsuru haline getirmektedir.

Sömürge yöneticilerinin dini mahkemelerle ilgili tedbirleri değerlendirirken gösterdikleri özen, bu kurumun toplumun sosyal dokusundaki önemli rolüne işaret etmektedir. Uzun sömürge döneminin sömürge yöneticileri, dini mahkemelerin varlığıyla bağdaşmayan çıkarlara sahip olmalarına rağmen, kurumu tamamen ortadan kaldırma konusunda isteksiz kaldılar. Ancak sömürge dönemi boyunca, dini mahkemelerin ve görevlilerinin rolünü azaltmaya yönelik girişimler sıkça uygulanan bir politika haline gelmiştir. Sömürgeciliğin uzun sürdüğü bazı bölgelerde dini mahkemelerin yetkileri azaltıldı. Endonezya'nın 1945'teki bağımsızlığından önce de durum böyleydi. Sömürge döneminde uygulanan düzenlemeler dini mahkemelerin kalitesini önemli ölçüde düşürmüş ve devlet mahkemelerine kıyasla bir dengesizliğe yol açmıştır. Sonuç olarak, dini mahkemelerin adil ve orantılı bir şekilde devlet mahkemelerinin gelişimine paralel olarak büyümesi ve gelişmesi için daha fazla ilgiye ihtiyacı vardır. Dini mahkemelerin gelişimini desteklemeye yönelik çabalar, hukukun adil bir şekilde uygulanması ve devlet mahkemeleri ile eşit standartlara sahip olması açısından önemlidir.

Endonezya'nın bağımsızlığından sonra, özellikle de yeni düzen döneminde, dini mahkemelerin Endonezya mahkeme yapısı içerisindeki konumunda olumlu bir değişim yaşanmıştır, ancak bu durum hala tam olarak tatmin edici değildir. Bu değişim,

¹⁴¹ Muchamad Ali Safa'at, "The Roles of the Indonesian Constitutional Court in Determining State-Religion Relations", *Constitutional Review*, Cilt 8, Sayı 1, 2022, s. 121.

¹⁴² E. Elihami, "Configuring the Politics of the Development of the Religious Courts," *Al-Mirah: Jurnal Pendidikan Islam*, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 15; Stijn Cornelius Van Huis, "The Religious Courts: Does Lev's Analysis Still Hold", *Crouch, Melissa. The Politics of Court Reform: Judicial Change and Legal Culture in Indonesia*, 2019, s. 111.

insanların İslam'ın hayatlarındaki rolüne ilişkin farkındalıkları ile uyumluydu. Din mahkemeleri aracılığıyla aktarılan hukuki farkındalık, hükümetin hukuk politikası oluşturmada önemli bir etkiye sahip olmuştur. Halkın İslam'a olan bağlılığı ne kadar yüksekse, yaşamlarında İslam hukukuna duyulan ihtiyacın anlaşılması da o kadar güçlü olur ve din mahkemelerinin gelecekteki temeli de o kadar sağlam olur. Dini mahkemelerin büyüme ve gelişmesinin tarihsel yolculuğu, geçirdiği zamanla birlikte uzun bir aşamadan geçmiştir. Dini mahkemelerin varlığı, 1970 tarihli 14 sayılı Kanunun 10. maddesinin (1). fıkrasında da teyit edildiği üzere, yargı yetkisinin genel mahkemeler, dini mahkemeler, askeri mahkemeler ve devlet idare mahkemeleri de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda gerçekleştirildiğini açıkça belirtmektedir.

Endonezya'da dini mahkemelerin kuruluş tarihi, toplumda meydana gelen sosyal ve siyasi dinamikleri de yansıtmaktadır. Dini adalet sistemindeki değişiklikler genellikle siyasi gelişmeler ve hükümet politikalarının yanı sıra toplumun talep ve isteklerine verilen yanıtlarla da bağlantılıdır. Bu nedenle, Endonezya'da dini mahkemelerin kuruluş tarihi, onu çevreleyen sosyal, siyasi ve kültürel bağlamdan ayrı tutulamaz. Dolayısıyla, Endonezya'da dini mahkemelerin kuruluş tarihi, ülkenin adaleti ve hukukun üstünlüğünü destekleme konusundaki uzun yolculuğunun bir yansıması olduğu kadar, Endonezya'yı büyük ve karmaşık bir ülke olarak karakterize eden çoğulculuk ve çeşitlilik değerlerini de yansıtmaktadır.

Tarihsel ve hukuki olarak din mahkemeleri saltanat döneminden günümüze kadar varlığını sürdürmüş olup, bu kurum özellikle Müslüman olan bireyleri ilgilendiren davalara bakmak üzere tasarlanmış ve çözüm için İslam hukuku temelinin kullanılmıştır. Dolayısıyla Endonezya'da din mahkemelerinin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Varlıklarının ulusal birliği bozabileceği veya belirli bir gruba karşı kayırmacılık gösterebileceği gerekçesiyle din mahkemelerinin kaldırılmasını isteyenler olsa da, bu 1945 Anayasasının ruhuna uygun değildir.

1945 Anayasası Endonezya'daki din çeşitliliğini tanıır ve saygı gösterir ve tüm vatandaşlar için din özgürlüğünü garanti eder. Dolayısıyla Endonezya'da dini meseleleri ele alan bir kurum olarak din mahkemelerinin varlığı bu anayasal ilkelerle uyumludur. Çeşitliliğin Endonezya'nın belirleyici özelliklerinden biri olduğunu kabul etmek önemlidir ve bu bağlamda din mahkemeleri, bireylerin dinleri bağlamındaki haklarının yürürlükteki yasal ilkelere uygun olarak adil ve orantılı bir şekilde korunmasını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasının ve din mahkemelerinin var olmasının üç temel nedeni vardır ve bunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Birincisi, felsefi olarak, Endonezyalı müslümanların hayatlarının tüm yönlerinin, sosyal ve kültürel yaşamlarındaki dünya görüşleri, ahlak ve hukuk sistemleri de dahil olmak üzere İslam öğretilerinden büyük ölçüde etkilendiği kabul edilmektedir. Epistemolojik olarak bu durum Pancasila'da yer alan temel devlet normlarının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıklama, toplumdaki İslami epistemoloji ile Pancasila'da somutlaşan felsefi değerler arasındaki yakın bağlantıyı yansıtmaktadır. İkincisi, sosyolojik olarak, yasal farkındalığın ve yasal isteklerin sürekli bir devamlılık düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Çok küçük bir sosyal grup olarak başlangıcından devlet toplumunun bir parçası haline gelene kadar Müslüman toplumu, hukuki ve adli hizmetlere olan ihtiyacını, hukuki sorunlarının çözümünü, hukuki davaları dinleyip çözüme kavuşturmak için yargıç olma yetisine sahip olduğu düşünülen dini liderlere bırakarak gerçekleştirmiştir. Bu durum sömürge döneminden beri devam etmiş ve sömürge hukuk sisteminin tarihinde kabul edilmek zorunda kalmıştır. Müslüman toplum için adli hizmet talebi, devletin tüm Endonezyalıları koruma hedefi çerçevesine yerleştirilmeli ve böylece devletin adli sistemine entegre edilmelidir. Üçüncüsü, Endonezya hukuk tarihi, sömürge hukuk sisteminin müslüman topluluklardan gelen hukuki hizmet taleplerine dayanmadığını ve sonunda Endonezya hukuku çerçevesinde din mahkemelerinin kurulmasını kabul ettiğini göstermektedir.¹⁴³

Sömürge döneminden günümüze kadar Endonezya'daki din mahkemelerinin konumu sıklıkla tartışma konusu olmuştur. Aslında, din mahkemelerinin kökleri İslam'ın Endonezya'ya girmesinden bu yana mevcuttur. Ancak resmi olarak varlığının tanınması 1970 tarihli 14 sayılı yargı yetkisi kanununun yürürlüğe girmesi ile olmuştur. Kanunun 10. Maddesi açıkça Endonezya'da yargı yetkisini kullanmaktan sorumlu dört yargı alanı olduğunu belirtmektedir: genel mahkemeler, dini mahkemeler, askeri mahkemeler ve devlet idare mahkemeleri.

Daha sonra 2004 tarihli 4 sayılı Kanun ile değiştirilen ve son olarak 2009 tarihli 48 sayılı Kanun ile değiştirilen 1970 tarihli 14 sayılı kanun, daha fazla uygulama yönetmeliği gerektiren organik bir kanundur. Özellikle dini mahkemeler için, 2006 tarihli 3 sayılı Kanun ve 2009 tarihli 50 sayılı Kanun ile değiştirilen 1989 tarihli 7 sayılı dini mahkemeler kanunu ile ilave düzenlemeler yapılmıştır. Daha önce din mahkemeleri Diyânet İşleri Bakanlığı'na bağlıydı, ancak 1989 tarihli 7 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra din mahkemeleri Yargıtay'a devredildi. O tarihten bu yana, dini

¹⁴³ Zainuddin Ali, *Signifikansi Penyusunan RUU Hukum Kewarisan Di Indonesia (Filosofis, Yuridis, Sosiologis Dan Historis) Dalam Problematik Hukum Kewarisan Islam Kontemporer Di Indonesia*, Jakarta: Badan Litbang dan Diklat Puslitbang Kehidupan Keagamaan, 2002, s. 19-20.

mahkemelerin hem yetkileri hem de kurumları, dini mahkemeler tarafından sağlanacak yargı hizmetlerinin standardını açıkça ortaya koyan mevzuatla düzenlenmektedir.¹⁴⁴

Aslında, dini mahkemelerin kurulması ve dini mahkemeler kanununun yürürlüğe girmesi süreci uzun zaman almıştır. Din mahkemeleri kanununun çıkarılması ile Endonezya hukuk sisteminde İslam hukukunun resmi olarak yürürlüğe girmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Yasa aynı zamanda dini mahkemelere bağımsız yetki tanıyarak onların varlığını teyit etmiş, böylece verilen kararların bölge mahkemesi tarafından icra edilmesine gerek kalmamıştır.

Endonezya'daki din mahkemelerinin otoritesi müslümanların yaşamıyla yakından ilgilidir, çünkü bu otorite eşsiz bir özelliktedir. Ancak Endonezya İslami yönetime sahip bir devlet olmadığı için, din mahkemelerinin yetkisi müslümanların hayatının tüm yönlerini kapsamamaktadır. Din Mahkemelerinin yetkisi sadece aile hukuku (ahvâl-i şahsiye) alanı ve bazı muâmelât konuları ile sınırlıdır. Bu bağlamda, din mahkemeleri evlenme, boşanma, miras ve vesayet gibi aile hukukuna ilişkin davaların görülmesinde rol oynamaktadır. Ayrıca, din mahkemeleri zekat ve vakıf gibi ibadetler ve ritüel ekonomik işlemlerle ilgili çeşitli muâmelât davalarına da bakabilmektedir. Ancak, din mahkemelerinin yetkisi muâmelâtın tüm yönlerini kapsamamaktadır ve İslam hukuku ile ilgili olmayan genel konular genel mahkemeler tarafından ele alınmaktadır.

Başlangıçta, din mahkemeleri sadece müslümanları ilgilendiren şahıs ve mülkiyet hukuku ile ilgili konularla ilgilenmekteydi, bu nedenle sadece müslümanlara odaklandıkları için genellikle İslam Mahkemeleri olarak anılmışlardır. Ancak zaman içinde, özellikle de reform döneminde, din mahkemelerinin yargı erkinin uygulayıcısı olarak statüsü ve konumu güçlenmiştir. Bu bağlamda, bu durumun Endonezya'daki yargı erki sistemindeki varlığına ilişkin bir tartışma konusu olmaktan çıkması umulmaktadır. Müslümanlar için din mahkemelerini yönetmek sorgulanamaz bir sorumluluk ve anayasal bir yükümlülüktür. Bu nedenle, din mahkemelerinin, İslam toplumu için adaleti sağlamadaki önemi konusunda herhangi bir polemik olmaksızın, Endonezya yargı sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak geniş çapta kabul görmesi beklenmektedir.

2.2.2. Endonezya'da Dini Mahkemelerin Yapısı ve İşlevi

Dini mahkemelerin ulusal mahkeme yapısı içindeki rolünün giderek daha fazla vurgulanması, Endonezya hukuk sisteminde İslam hukukunun daha fazla tanınmasına

¹⁴⁴ H. Khalid, "Absolute and Relative Competence in Religious Jurisdiction in Indonesia" *Unes Law Review*, Cilt 7, Sayı 1, 2023, s. 138.

doğru devam eden değişimi göstermektedir. Bununla birlikte, dini mahkemelerin gelişmesi ve İslam hukukunun günlük hayatta adil ve etkili bir şekilde uygulanmasında toplumun taleplerini yerine getirmesi için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Kanunda yer alanlar gibi hukuki onaylar dini mahkemeler için güçlü bir dayanak sağlamaktadır, ancak toplum için hakkaniyetli adaletin sağlanmasında karşılaşılan zorluklar önemini korumaktadır.

Hukuki açıdan, 50/2009 sayılı din mahkemeleri kanunu hukuk alanında sağlam bir temel oluşturmaktadır. Diğer mahkeme kurumlarıyla ortak bir hukuki temel oluşturmaya rağmen, her davanın çözümünde mutlak bir yetki vermemekte ve adalet arayanlara alternatif seçenekler bırakmaktadır.

İlk olarak, dini mahkemeler bağımsız mahkemeler haline gelmiş ve genel mahkemeler, askeri mahkemeler ve devlet idare mahkemeleri gibi diğer mahkeme kurumlarıyla aynı hizaya getirilmiştir. İkinci olarak, din mahkemelerinin adı, yapısı, yetkisi ve usul hukuku Endonezya genelinde eşitlenmiş ve tek tip hale getirilmiştir. Bu adım, tutarlı bir usul hukuku oluşturmayı amaçlayarak, dini mahkemelerde adaletin ana temeli olan düzen ve yasal kesinliğin yaratılmasına yol açmıştır. Üçüncü olarak, kadınlara dini mahkemeler önünde çıkarlarını savunmada eşit haklar tanınarak kadınların korunması güçlendirilmiştir. Dördüncü olarak, ulusal hukukun hazırlanması ve geliştirilmesi sürecinde, İslam hukukunun ilke ve kuralları ictihad yoluyla güçlendirilmektedir. Beşinci olarak, yargı erkine ilişkin temel yasanın uygulanması, özellikle de din mahkemelerinin konumunu belirleyen 10 (1). madde ile bu mahkemelerin oluşumu, yetkileri ve usul hukukunu ele alan 12. madde, 2009 tarihli 50 sayılı yasanın uygulanmasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Tüm bu tedbirler din mahkemelerinde önemli değişikliklere işaret etmekte ve giderek daha güçlü ve diğer mahkeme kurumlarıyla eşit bir rol oynadıklarını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, dini mahkemelerin topluma adalet sağlamada daha etkili ve hakkaniyetli olabilmesi için hala iyileştirilmesi gereken alanlar bulunmaktadır.

Endonezya'daki dini mahkemelerin işlevlerinden biri de İslam hukukunun geliştirilmesidir ki bu da mahkemelerin hayati organları olan hakimlerin sorumluluğundadır. Hakimlerin, halkın ve adaletin çıkarlarına daha uygun yasaları bulma ve uygulama konusunda ictihad yapma yeteneği ve cesareti, hem yürürlükteki yasa ve yönetmeliklerden hem de İslam hukukunun dinamik olan doğasından kaynaklanan çok sağlam bir temele sahiptir. Bu durum, Endonezya'daki müslüman toplumun İslam hukukunun hayatlarının çeşitli yönlerinde uygulanmasına yönelik artan farkındalığı göz önüne alındığında, dini mahkemenin gelecekte İslam hukuku

davalarının çözümünde mutlak gücünün kapsamını genişletmek için işlevlerini geliştirmesine olanak sağlamaktadır.

Endonezya'daki dini mahkeme sistemi, aile hukuku, evlilik, boşanma, miras ve İslami öğretilerle ilgili sosyal hayatın çeşitli yönleriyle ilgili davaların ele alınmasında önemli bir role sahiptir. 1989 tarihli ve 7 sayılı din mahkemeleri kanununda değişiklik yapılmasına dair 2006 tarihli ve 3 sayılı kanunun 49. maddesi, din mahkemelerinin evlilik, miras, vasiyet, hibe, vakıf, zekat, infaq, shadaqah ve şariat ekonomisi alanlarında Müslüman dinine mensup kişiler arasındaki davaları ilk derecede inceleme, karara bağlama ve çözüme görev ve yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir.

Endonezya'daki dini mahkemelerin yapısı ilk derece dini mahkemeler, temyiz dini mahkemeler ve temyiz mahkemesi olarak yüksek mahkemeden oluşmaktadır. İlk derece mahkemesi Endonezya'da İslam hukuku ile ilgili çoğu davanın başlangıç noktasıdır. Asliye dini mahkemeleri ailevi ve dini konuları içeren hukuk davalarına bakar. Bu yapıda İslami öğretiler ve ilgili hukuki konular hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan dini hakimler yer alır. Süreç, İslam medeni usul hukuku ve İslam hukuku ilkelerine uygun olarak yürütülür.¹⁴⁵

Temyiz mahkemesi, ilk derece mahkemelerinin kararlarının gözden geçirilmesinde rol oynar. Temyiz mahkemesi, yasal sürecin yürürlükteki kurallara uygun olarak yürütülüp yürütülmediğini inceler. Buna ek olarak, yüksek mahkeme temyiz için nihai kurum olarak önemli bir role sahiptir. Yüksek mahkeme, istinaf mahkemesi tarafından verilen kararın yürürlükteki yasaya uygun olmasını sağlar. Ancak, diğer tüm mahkeme sistemleri gibi Endonezya'nın dini mahkeme sistemi de dikkat edilmesi gereken bazı sorunlarla karşı karşıyadır.

Bunlardan biri adalete erişimdeki eşitsizliktir. Zaman zaman toplumun tüm kesimlerinin, özellikle de uzak bölgelerde yaşayan veya maddi kısıtlamaları olan kişilerin adalete eşit erişiminin sağlanmasında zorluklar yaşanmaktadır. Buna ek olarak, İslam hukukunun yorumlanmasında tutarlılık da bir endişe kaynağıdır. Bazı durumlarda, dini hakimler arasında kararı etkileyebilecek yorum farklılıkları bulunmaktadır. Bu da toplumda yasal belirsizliğe yol açabilir.

Adalete erişim ve İslam hukukunun yorumlanmasında tutarlılık konularına ek olarak, Endonezya'daki dini mahkeme sistemi bağlamında önemli olan başka hususlar da vardır. Bunlardan biri İslam hukuku ile ulusal düzeyde geçerli pozitif hukuk arasındaki entegrasyondur. İslam hukuku, İslami öğretilerle ilgili davaların ele alınmasında özel bir role sahip olsa da, İslam hukukunun genel ulusal hukuk sistemiyle

¹⁴⁵ Azzahra ve Shuaib, a.g.e., s. 125.

harmanlanması gerektiğinde karmaşık dinamikler ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle örfi hukuk, İslam hukuku ve ulusal hukuk arasındaki çatışmaları içeren davalarda belirgindir. İslam hukuku ulusal hukukla karşılaştığında, bazen bu iki sistemden alınan hukuki kararların çatışabileceği durumlar ortaya çıkabilir. Bu durum hakimler için karar verme sürecinde bir ikilem oluşturabilir, özellikle de bir yandan mevcut ulusal yasal çerçeveye uyarken diğer yandan İslam hukukunun değerlerini göz önünde bulundurmaları gerektiğinde. Buna ek olarak, İslam hukukunun uygulanmasında toplumun sosyal, kültürel ve değer değişimini sürekli olarak göz önünde bulundurmak da önemlidir. Endonezya toplumu farklı etnik, kültürel ve dini geçmişlerden oluştuğu için, dini mahkemelerin bu değişikliklere ve bunların İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasını nasıl etkilediğine karşı duyarlı olması gerekir.¹⁴⁶

Dini mahkemeler, 1989 tarihli ve 7 sayılı kanunda belirtildiği üzere, ilk aşamada kendi yetki alanlarına giren davalara bakma görev ve yetkisine sahiptir. 1989 tarihli ve 7 sayılı din mahkemeleri kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin 2006 tarihli ve 3 sayılı kanun. Din mahkemeleri tarafından görülebilecek davaların kapsamı evlilik, miras, vasiyet, hibe, vakıf, zekat, İnfak, sadaka ve şeriat ekonomisi gibi konuları içermektedir. Bu yetkiye ek olarak, 3/2006 sayılı yasanın 52-A maddesi "din mahkemelerinin hicri yılın ay başlarının belirlenmesinde hilal rukyesinin ispatını sağlayacağını" da öngörmektedir. Madde 52-A'nın devamında, din mahkemesinden, diyanet işleri bakanı tarafından, her ramazân ayının başlangıcında ve hicri yılın şevvâl ayının başlangıcında hilali gören veya şahit olan kişilerin şahitliklerinin tespit edilmesinin istendiği açıklanmaktadır. Bu, Diyânet İşleri Başkanı'nın ramazân ayının başlangıcı ve şevvâl ayının başlangıcının tespiti için ulusal bir tespit yayınlaması için yapılır. Ayrıca, din mahkemeleri, kible yönünün belirlenmesi ve namaz vakitlerinin tespitindeki farklılıklara ilişkin bilgi veya tavsiye verme yetkisine de sahiptir. 3/2006 sayılı yasanın açıklamasında, dini mahkemelere İslam hukuku hükümlerine uygun olarak çocuk evlat edinme işlemlerini yürütme yetkisi de verilmiştir.¹⁴⁷

Endonezya'daki din mahkemelerinin yapısı ve işlevi, İslam hukuku ile ilgili davalara bakan devlet yargı sisteminin önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda, İslam hukuku davalarına bakma konusunda özel yargı yetkisine sahip adli kurumlar olarak dini mahkemelerin örgütsel yapısını ve işlevini anlamak önemlidir. Endonezya'daki dini

¹⁴⁶ Robert W. Hefner, "Islam and Institutional Religious Freedom in Indonesia", *Religions*, Cilt 12, Sayı 6, 2021, s. 415.

¹⁴⁷ H. S. Lahilote, "Legal Transplant in the Substance of the Authority of Religious Courts in Indonesia", *JL Pol'y & Globalization*, Cilt 93, 2021, s. 135.

mahkemelerin yapısı, zaman içinde çeşitli değişikliklere ve düzenlemelere uğramış olan 1989 tarihli ve 7 sayılı dini mahkemeler kanununa dayanmaktadır. Dini mahkemeler üç kademededen oluşmaktadır: ilk kademedede dini mahkemeler, ikinci kademedede dini yüksek mahkemeler ve en üst kademe mahkeme olarak yüksek mahkeme.

Birinci kademe din mahkemeleri, evlilik, miras ve zekat gibi yerel İslam hukuku davalarına bakan yargı kurumları olarak işlev görmektedir. Bu mahkemeler dini yargıç olan bir başkan tarafından yönetilir ve diğer dini yargıçlar tarafından desteklenir. Ayrıca, yargı sürecinin sorunsuz bir şekilde yürütülmesine yardımcı olan idari görevliler ve diğer destek personeli de bulunmaktadır. Din işleri yüksek mahkemesi, dini mahkemeler hiyerarşisinde en üst düzeydir ve alt düzeydeki din mahkemeleri tarafından verilen kararlara yapılan itirazları inceleme, dinleme ve karara bağlama yetkisine sahiptir. Din İşleri yüksek mahkemesi, aynı zamanda deneyimli bir dini hakim olan bir başkan tarafından yönetilir ve temyiz başvurularını dinlemeye ve karara bağlamaya yetkili bir dini hakimler heyetinden oluşur.

Ayrıca, Endonezya'daki en yüksek yargı kurumu olan yüksek mahkeme, din işleri yüksek mahkemesi tarafından karara bağlanan İslam hukuku davaları üzerinde de yargı yetkisine sahiptir. Yüksek mahkeme Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında tutarlılık, uyum ve adaleti sağlamakla görevlidir. Ayrıca yüksek mahkeme, İslam hukukunun alt mahkemeler için bağlayıcı olan yorumları yapma yetkisine de sahiptir.¹⁴⁸

Dini mahkemelerin birincil işlevi, evrensel olarak tanınan adalet ve insan hakları ilkelerine uygun olarak Endonezya toplumunda İslam hukukunu uygulamaktır. Ayrıca dini mahkemeler, ihtiyaç sahibi bireylere veya gruplara yasal koruma sağlamanın yanı sıra toplumda ortaya çıkan anlaşmazlıkları adil ve şeffaf bir şekilde çözme rolüne de sahiptir. Endonezya'daki din mahkemeleri sadece adli kurumlar olarak işlev görmemekte, aynı zamanda dini hayatın yönlendirilmesi ve geliştirilmesinde ve İslami değerlerin toplumda uygulanmasında da önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, din mahkemeleri sadece İslam hukukunu uygulayan kurumlar olarak değil, aynı zamanda hoşgörülü, kapsayıcı ve insan haklarına saygılı İslami öğretilerin doğru bir şekilde anlaşılmasını teşvik eden kurumlar olarak hareket etmektedir.

Din Mahkemeleri aynı zamanda toplumda barış ve uzlaşmayı teşvik eden alternatif uyuşmazlık çözüm kurumları olarak da işlev görmektedir. Birçok durumda, din mahkemeleri tarafından yürütülen arabuluculuk ve uzlaştırma süreçleri, uzun ve

¹⁴⁸ Rodiyah vd., “Mainstreaming Justice in the Establishment of Laws and Regulations Process: Comparing Case in Indonesia, Malaysia, and Australia”, *JILS*, Cilt 8, 2023, s. 333; Wen Almoravid Dunga vd., “The Assessment of Indonesia’s Religious Courts in Resolving Shari’ah Banking Disputes According to the Principles of Justice”, *Manchester Journal of Transnational Islamic Law & Practice*, Cilt 19, Sayı 3, 2023, s. 41.

masraflı davalardan kaçınarak karmaşık anlaşmazlıkların dostane bir şekilde çözülmesinde başarılı olmuştur. Din mahkemeleri bu işlevlerini yerine getirirken yargı sürecinin adalet, bağımsızlık ve dürüstlük ilkelerine uygun olarak yürütülmesini de sağlamalıdır. Bu, adil yargı usullerinin uygulanmasını, bireysel hakların korunmasını ve hakimler ve yargı görevlileri için mesleki etik ve davranış kurallarının uygulanmasını içerir. Sadece yargının bağımsızlığı ve dürüstlüğü sağlanarak halkın dini mahkemeler tarafından verilen kararlara tam güven duyması sağlanabilir. Dini mahkemeler ayrıca adalet sisteminin idaresinde yenilikler yapmaya devam etmelidir. Bu, adli hizmetlerin verimliliğini ve erişilebilirliğini artırmak için bilgi teknolojilerinin kullanılmasının yanı sıra hakimlerin ve adli görevlilerin ortaya çıkan zorluklarla başa çıkma kapasitelerinin artırılmasını da içerir.

2.2.3. Din Mahkemelerini Düzenleyen Yönetmelikler ve Kanunlar

Endonezya'da dini mahkemeler, İslam hukuku davalarının çözümüne ilişkin usulleri, yargı yetkisini ve prosedürleri düzenleyen çeşitli yönetmelik ve kanunlarla yönetilmektedir. Bu yönetmelik ve kanunlar Endonezya'daki dini mahkemelerin idaresi için açık bir yasal dayanak sağlamaktadır. Dini mahkemeleri düzenleyen ana kanunlardan biri 1989 tarihli ve 7 sayılı dini mahkemeler kanunudur. Bu kanun, 1989 tarihli 7 sayılı dini mahkemeler kanununda yapılan değişikliklere ilişkin 2006 tarihli 3 sayılı kanun ile yapılan son revizyon da dahil olmak üzere, çeşitli revizyon ve düzenlemelerden geçmiştir.

1989 tarihli 7 sayılı Kanun, dini mahkemelerin kuruluşundan yargı yetkisine, yargılama usullerinden dini hakimlerin görev ve yetkilerine kadar dini mahkemelerin çeşitli yönlerini düzenlemektedir. Kanun ayrıca temyiz ve istinaf süreçlerinin yanı sıra dini mahkemelerin çeşitli idari ve örgütsel yönlerini de düzenlemektedir. 1989 tarihli 7 sayılı Kanun'a ek olarak, dini mahkemelerin idaresini daha ayrıntılı olarak düzenleyen 1998 tarihli 29 sayılı dini mahkemelere ilişkin hükümet yönetmeliği ve 1990 tarihli 1 sayılı dini mahkemelerin teşkilat ve idaresine ilişkin Yargıtay yönetmeliği gibi çeşitli türev yönetmelikler de bulunmaktadır. Ayrıca, 1974 tarihli ve 1 sayılı evlendirme kanunu, 2002 tarihli ve 23 sayılı çocuk koruma kanunu ve 2014 tarihli ve 35 sayılı tanık ve mağdur koruma kanunu gibi dini mahkemelerle ilgili başka kanunlar da bulunmaktadır.

Endonezya'da 1989 tarihli ve 7 sayılı dini mahkemeler kanununun yanı sıra dini mahkemelerin çeşitli yönlerini düzenleyen başka yönetmelikler de bulunmaktadır. Bunlardan biri 1990 tarihli ve 1 sayılı dini mahkemelerin teşkilatlanması ve çalışma

usullerine ilişkin yüksek mahkeme yönetmeliğidir. Bu yönetmelik, Endonezya genelindeki dini mahkemelerin örgütsel yapısı, çalışma usulleri ve işlevleri hakkında kılavuz ilkeler sunmaktadır. Dini mahkemelerin bölümleri arasındaki görev ve sorumluluk dağılımını, dava açma usullerini, dava çözüm mekanizmalarını ve dini mahkemelerdeki hakimlerin ve personelin uyması gereken etik kuralları açıklamaktadır.

Hukuki açıdan, 50/2009 sayılı din mahkemeleri yasası hukuk alanında sağlam bir temel oluşturmaktadır. Diğer mahkeme kurumları ile ortak bir hukuki temel oluşturmaya rağmen, her davanın çözümünde mutlak bir yetki vermemekte ve adalet arayanlara alternatif seçenekler bırakmaktadır. Bu kanunun yürürlüğe girmesi din mahkemelerinde önemli değişiklikler yaratmıştır. İlk olarak, dini mahkemeler bağımsız mahkemeler haline gelmiş ve genel mahkemeler, askeri mahkemeler ve devlet idare mahkemeleri gibi diğer mahkemelerle aynı hizaya getirilmiştir. İkinci olarak, dini mahkemelerin adı, yapısı, yetkisi ve usul hukuku Endonezya genelinde eşitlenmiş ve tek tip hale getirilmiştir. Bu adım, tutarlı bir usul hukuku oluşturmayı amaçlayarak, dini mahkemelerde adaletin ana temeli olan düzen ve yasal kesinliğin yaratılmasına yol açmıştır. Üçüncü olarak, kadınlara dini mahkemeler önünde çıkarlarını savunmada eşit haklar tanınarak kadınların korunması güçlendirilmiştir. Dördüncü olarak, ulusal hukukun hazırlanması ve geliştirilmesi sürecinde, İslam hukukunun ilke ve kuralları icthad yoluyla güçlendirilmektedir. Beşinci olarak, yargı erkine ilişkin temel yasanın uygulanması, özellikle de din mahkemelerinin konumunu belirleyen 10 (1). madde ile bu mahkemelerin oluşumu, yetkileri ve usul hukukunu ele alan 12. madde, 2009 tarihli 50 sayılı yasanın uygulanmasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Tüm bu tedbirler din mahkemelerinde önemli değişikliklere işaret etmekte ve giderek daha güçlü ve diğer mahkeme kurumlarıyla eşit bir rol oynadıklarını vurgulamaktadır. Bununla birlikte, dini mahkemelerin topluma adalet sağlamada daha etkili ve hakkaniyetli hale getirilmesi için hala iyileştirme yapılması gerekmektedir.

Dini mahkemelerle ilgili olarak 2/2010 sayılı Dini Mahkemelerde asgari hizmet standartları hakkında Yargıtay Yönetmeliği gibi başka yönetmelikler de bulunmaktadır. Bu yönetmelik, her bir dini mahkeme tarafından karşılanması gereken asgari hizmet standartlarını belirleyerek topluma yönelik dini mahkeme hizmetlerinin kalitesini artırmayı amaçlamaktadır. Ulusal düzeydeki düzenlemelere ek olarak, dini mahkemeleri düzenleyen bölgesel düzeyde de düzenlemeler bulunmaktadır; örneğin, bölgedeki dini mahkemelerin kuruluş, teşkilat yapısı ve çalışma usullerini düzenleyen bölgesel yönetmelikler veya valilik kararnameleleri gibi.

Endonezya'da dini mahkemeleri düzenleyen yönetmelik ve kanunlar etkin, şeffaf ve adil bir yargı sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu, Endonezya devletinin temelini oluşturan demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleriyle uyumludur. Bu düzenlemelerin önemli bir yönü de dini yargı sürecinde bireysel hakların korunmasıdır. Bu haklar arasında yasal temsil hakkı, yargı süreci hakkında net bilgi edinme hakkı, kanıt sunma ve adil savunma hakkı yer almaktadır. Böylece bireyler dini adalet sisteminde adil muamele göreceklerine ve eşit fırsatlara sahip olacaklarına dair güvenceye sahip olurlar.

Yönetmelikler ve kanunlar ayrıca dini mahkemelerdeki davaların çözümünde izlenecek usulleri de belirler. Bunlar arasında dava açma usulü, yargılama aşamaları, temyiz ve istinaf mekanizmaları yer almaktadır. Açık ve net usuller sayesinde yargı sürecinin sorunsuz ve verimli bir şekilde işlemesi ve ilgili tüm taraflar için hukuki kesinlik sağlanması umulmaktadır. Bununla da kalmayan yönetmelik, hakimlerin ve yargı mensuplarının görevlerini yerine getirirken sahip oldukları yükümlülük ve sorumlulukları da düzenlemektedir. Bunlar arasında uyulması gereken etik ilkeler, korunması gereken profesyonellik standartları ve dini adaletin idaresinde uygulanması gereken gözetim ve hesap verebilirlik mekanizmaları yer almaktadır.

Dini mahkemeleri düzenleyen yönetmelik ve kanunlar, dini adalet sisteminin idaresiyle ilgili diğer çeşitli hususlar için de yasal bir temel sağlar. Bunlar arasında mahkeme idaresi, mali yönetim, insan kaynakları ve adalet sisteminde bilgi teknolojilerinin geliştirilmesine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır.¹⁴⁹ Bu idari düzenlemeler, dava yönetimi, duruşma planlaması ve mahkeme mali verilerinin yönetimi de dahil olmak üzere dini mahkemelerin verimli çalışmasını desteklemektedir. Buna ek olarak, mali yönetim düzenlemeleri mahkeme fonlarının ve varlıklarının yönetiminin yanı sıra suistimal ve yolsuzluğu önlemek için sıkı gözetim mekanizmalarının uygulanmasını düzenler.

Buna ek olarak, insan kaynakları yönetmeliği hakimlerin ve yargı görevlilerinin işe alımı, eğitimi, terfisi ve performans değerlendirmesine ilişkin kılavuz ilkeler sunmaktadır. Dini mahkemelerin görevlerini yerine getirirken nitelikli, profesyonel ve ahlaklı personele sahip olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak, dini mahkeme sisteminde bilgi teknolojilerinin geliştirilmesi de ilgili yönetmelik ve kanunlarda düzenlenmiştir. Bu, entegre bir yargı bilgi sisteminin uygulanmasını,

¹⁴⁹ Muhamad Iqbal Susanto ve Wawan Supriyatna, "Creating an Efficient Justice System with E-Court System in State Court and Religious Court of Rights", *International Journal of Arts and Social Science*, Cilt 3, Sayı 3, 2020, s. 356.

çevrimiçi dava dosyalama için e-dosyalamanın kullanılmasını ve yargı hizmetlerinin erişilebilirliğini ve verimliliğini artırmak için diğer teknolojilerin kullanılmasını içerir.

Dini mahkemeler, İslam hukukuna dayanan bireyler, aileler ve topluluklar arasındaki çatışmalarla ilgili davaları ele alarak sosyal düzenin korunmasında da rol oynar. Bu bağlamda dini mahkemeler, İslam hukukunun değer ve ilkelerine uygun çözümler sunabilen yetkili ve güvenilir uyuşmazlık çözüm kurumları olarak işlev görmektedir. Ayrıca dini mahkemeler, dini yaşam alanında bireysel hakların korunmasını sağlamada da rol oynar. Bu haklar arasında ibadet hakkı, aile haklarından yararlanma hakkı ve din ve inançla ilgili konularda yasal koruma elde etme hakkı yer almaktadır. Dolayısıyla Endonezya'da dini mahkemeleri düzenleyen yönetmelik ve kanunlar sadece İslam hukukunun uygulanmasını değil, aynı zamanda toplumda sosyal istikrar, ahlak ve düzenin korunmasını da amaçlamaktadır. Dini mahkemelerin aktif ve güçlendirilmiş rolü sayesinde toplumun gerçek adaleti, adil korumayı, dini ve sosyal hayatta barış ve uyumu elde edebileceği umulmaktadır.

Din mahkemeleri kanunu Endonezya'daki din mahkemelerinin İslam dinine dayalı yargı kurumlarından biri olarak önemli bir konuma sahip olduğunu teyit etmektedir. Dini mahkemeler 'Kabupaten' veya 'Kota Madya'¹⁵⁰ düzeyinde yer alırken, dini yüksek mahkemeler il düzeyinde faaliyet göstermektedir. Her iki mahkeme seviyesi de Endonezya'daki en yüksek mahkeme olan yüksek mahkemenin denetimi altındadır. Dini mahkemeler kanununun 49(1) maddesi açıkça dini mahkemelerin evlilik, miras, vasiyet, bağış ve vakıf gibi alanlarda İslam inancına sahip bireyler arasındaki davaları ilk derecede incelemek, karara bağlamak ve çözmekle görevli ve yetkili olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak, 1989 tarihli ve 7 sayılı din mahkemeleri kanununda değişiklik yapılmasına dair 3/2006 sayılı kanun, Nanggroe Açe Darüsselam Eyaletindeki mahkemeler tarafından uygulandığı üzere, şeriat ekonomisi ve cezai konular da dahil olmak üzere din mahkemelerine daha geniş yetki vermektedir. Belirli davalara bakma konusunda mutlak yetkiye sahip yargı çevreleri bağlamında, dini mahkemelerin yetkisi de göreceli yetki olarak adlandırılan davanın alanı ve yetkisine göre bölünmüştür.

Usûl hukuku ya da şeklî hukuk, maddi hukukun korunması ve uygulanmasına ilişkin usulleri düzenleyen yasal düzenlemeler bütünüdür. İşlevi, her bireyin maddi hukuk normlarına uymasını sağlamaktır. Usûl hukukunun varlığı, maddi hukukun

¹⁵⁰ "Kabupaten" veya "Kota Madya" Endonezya'daki yerel yönetim birimleridir. "Kabupaten", genellikle kırsal veya yarı-kentsel bölgeleri kapsayan bir idari bölgeyi ifade ederken, "Kota Madya" ise daha kentsel alanları kapsayan bir idari bölgeyi ifade eder. Her iki yönetim birimi de yerel yönetimlerin ve kamu hizmetlerinin düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

uygulanması sürecinde yer alan tüm unsurların usûl hukuku hükümlerine uymak zorunda olduğu maddi hukukun uygulanmasını sürdürmeyi amaçlar. Usûl hukuku ya da resmi hukuk, usule ilişkin doğruluğun önemini vurgular. Maddi hukuk normlarına uyulmasını sağlamak ve garanti altına almak amacıyla maddi hukuktan ayrı hukuk kurallarında düzenlenir. Dini mahkemelerin usul hukukuna ilişkin hükümler, Dini Mahkemeler Kanunu'nun Dördüncü Bölüm, 54 ila 91. maddelerinde düzenlenmiştir.

2.2.4. Ulusal Hukuk Bağlamında Dini Mahkemelerin Dinamikleri

Dini mahkemelerin kuruluş tarihi, Endonezya'daki dini adalet sisteminin yapılandırılmasını etkilemeye devam eden çeşitli sosyal ve siyasi dinamikleri kaydetmektedir. Endonezya 1945 yılında bağımsızlığını kazandığında, Endonezya hükümeti 1957 tarihli 45 sayılı Cava ve Madura dışında dini mahkemelerin kurulmasına ilişkin hükümet yönetmeliğini çıkararak dini mahkemelerin varlığını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu yönetmelik, Cava dışındaki bölgelerde din mahkemeleri kurulması ihtiyacını karşılamak üzere tasarlanmıştır. Bu yönetmeliğin varlığı o dönemde müslümanlar için önemli bir kazanım olsa da, yönetmeliğin çıkarılmasıyla birlikte pek çok zorlukla karşılaşıldı. Bu durum Endonezya hükümetinin, Endonezya gibi çoğulcu bir toplumda dini temelli hukuki ihtiyaçların önemini kabul ederek, dini mahkemeleri ulusal adalet sisteminin ayrılmaz bir parçası haline getirme ve güçlendirme çabalarını göstermektedir.¹⁵¹

Hükümet yönetmeliğinin yayınlanmasından sonra da devam eden sorunlardan biri din mahkemelerindeki davaların incelenmesi, karara bağlanması ve çözüme kavuşturulması usullerine ilişkin bir düzenlemenin bulunmamasıdır. Yürürlükteki usul hukuku hala klasik fıkıh kitaplarında normatif olarak yer alan yargı mekanizmalarına atıfta bulunmaktadır. Sonuç olarak, bir mahkeme ile diğeri arasında resmi hukukun uygulanmasında farklılıklar bulunmaktadır. Şekli hukukun uygulanmasındaki bu tutarsızlık, dini mahkemelerdeki bir davada yer alan taraflar için hukuki belirsizlik ve adaletsizlikle sonuçlanabilir. Bu nedenle, dini mahkemelerdeki davaların ele alınışında yasal kesinliği ve adaleti arttırmak için usul hukukunun daha sistematik ve modern bir şekilde uyumlaştırılması ve kodifiye edilmesi gerekmektedir.

Ulusal hukuk bağlamında, dini mahkemeler Endonezya'daki sosyal, siyasi ve kültürel gelişmelerden etkilenen çeşitli dinamikler yaşamıştır. Bu dinamikler arasında

¹⁵¹ Petrus Richard Sianturi, "Rebalancing Religious Policy and the Concept of Public Sphere: Indonesia Cases", *Udayana: Journal of Law and Culture*, Cilt 5, Sayı 2, 2021, s. 126; John R Bowen, "Religious Discrimination and Religious Governance across Secular and Islamic Countries: France and Indonesia as Limiting Cases", *American Behavioral Scientist*, Cilt 53, Sayı 12, 2010, s. 1752.

İslam hukukunun yorumlanmasına yönelik yaklaşımdaki değişiklikler, dini mahkemelerin zamanın zorluklarıyla yüzleşmedeki rolü ve sosyal değişim ve toplum değerlerine adaptasyon yer almaktadır. İlk olarak, dini mahkemelerin dinamikleri, zaman içinde gelişen İslam hukukunun yorumlanması yaklaşımına yansımıştır. Ulusal hukukun bir parçası olarak dini mahkemeler, sosyal bağlam ve toplumun ihtiyaçları ile ilgili olan İslam hukukunun anlaşılması ve uygulanmasındaki değişikliklere uyum sağlayabilmelidir. Bu da dini hakimlerin İslam'daki evrensel değerlerin yanı sıra modern Endonezya toplumundaki adalet ve çeşitlilik ilkelerini de göz önünde bulundurmalarını gerektirir.

İkinci olarak, dini mahkemelerin dinamikleri, küreselleşme, modernleşme ve teknolojik ilerleme gibi zamanın zorluklarıyla yüzleşmedeki rolleriyle de ilgilidir. Küreselleşme ve modernleşmenin etkisi değerler, normlar ve yaşam tarzlarında değişikliklere yol açmış, bu da geleneksel değerler ile zamanın talepleri arasında gerilim yaratabilmiştir. Bu zorlukla yüzleşirken, dini mahkemeler geleneksel değerleri koruma ihtiyacı ile meydana gelen sosyal değişimlere uyum sağlama ihtiyacı arasında bir denge kurabilmelidir. Üçüncü olarak, dini mahkemelerin dinamikleri de sosyal değişime ve toplum değerlerine uyumla ilgilidir. Dini ve kültürel çeşitliliğe sahip bir ülke olarak Endonezya, dini mahkemelerde İslam hukukunun anlaşılmasını ve uygulanmasını etkileyebilecek çeşitli sosyal dinamiklerle karşı karşıyadır. Bu nedenle dini mahkemeler, İslam hukukuna dayalı yasal kurumlar olarak bütünlüklerini ve otoritelerini korurken, bu çeşitliliğe karşı kapsayıcı, hassas ve duyarlı olabilmelidir.

Dini mahkemelerin dinamikleri, ulusal hukuk bağlamında diğer yasal kurumlarla olan ilişkilerine de yansır. Dini mahkemeler ile genel mahkemeler ve yasama organları gibi diğer yasal kurumlar arasındaki etkileşim, dini mahkemelerin çalışma ve davaları karara bağlama şeklini etkileyebilir. Bu bağlamda, dini mahkemelerin yalnızca İslam hukuku ile ilgili olmayan medeni hukuk veya ceza hukuku ile ilgili konularda genel mahkemelerle etkileşim içinde olduğunu belirtmek önemlidir.¹⁵² Dini mahkemeler ve genel mahkemeler arasındaki işbirliği, karmaşık ve çok boyutlu davaların ele alınmasında daha kapsamlı bir çerçeve oluşturabilir.

Dini mahkemeler ile yasama organları arasındaki ilişki de dini mahkemeleri düzenleyen yasal çerçevenin güncellenmesi ve geliştirilmesi açısından önemlidir. Dini mahkemeler ve aile hukukuna ilişkin kanunlar gibi dini mahkemelere ilişkin mevzuat,

¹⁵² Khaled Abou El Fadl, "Islamic Law and Muslim Minorities: The Juristic Discourse on Muslim Minorities from the Second/Eighth to the Eleventh/Seventeenth Centuries", *Islamic Law and Society* Cilt 1, Sayı 2, 1994, s. 144; Rowan Williams, "Civil and Religious Law in England: A Religious Perspective", *Ecclesiastical Law Journal*, Cilt 10, Sayı 3, 2008, s. 277.

toplumsal gelişmeler, kültür ve toplum değerlerine uygun olarak değişime tabidir. Bu nedenle, yürürlükteki yasaların toplum için uygun ve etkili kalmasını sağlamak için dini mahkemeler ve yasama organları arasında diyalog ve işbirliği esastır. Bu bağlamda, dini mahkemelerin dinamizmi, toplumun istek ve ihtiyaçlarının dikkatle değerlendirileceği yasal politika oluşturma sürecine yansıtılabilir. Dini mahkemeler, genel mahkemeler ve yasama organları arasında devam eden işbirliği, ulusal hukuk bağlamında dini mahkemelerin başarısını ve güvenilirliğini sürdürmede kilit öneme sahiptir.

Endonezya'daki dini mahkemelerin göreceli yetki ve mutlak yetki olmak üzere iki yetkisi vardır. Bir dini mahkemenin nispi yetkisi, kanun tarafından belirlenen yargı yetkisi temelinde sunulan davaları alma, inceleme ve karara bağlama yetkisidir. Örneğin, koca tarafından açılan bir boşanma davası veya boşanma dilekçesi, yargı yetkisi kadının ikametgahını kapsayan Din Mahkemesinde açılmalıdır (1989 tarihli 7 sayılı kanunun 66. maddesinin (2). fıkrası). Dini mahkemelerin mutlak anlamda yetkisi, 2006 tarihli 3 sayılı Kanun ve 2009 tarihli 50 sayılı kanunla değiştirilen 1989 tarihli 7 sayılı kanunun 49. Maddesinde yer aldığı gibidir; yani dini mahkemeler, müslüman olan kişiler arasında evlilik, miras, vasiyet ve İslam hukukuna göre yapılan bağışlar, vakıf, zekat, infak, sadaka ve İslam ekonomisi alanlarındaki davaları ilk düzeyde incelemek, karara bağlamak ve çözmekle görevli ve yetkilidir.

Madde 49'un açıklamasında belirtildiği üzere, 1974 tarihli ve 1 sayılı kanunda düzenlenen evlilik alanından kastedilen, diğerlerinin yanı sıra, 22 maddelik dava türüdür; 1) Birden fazla eşe sahip olma izni (Çok eşlilik), 2) 21 yaşını doldurmamış kişilerin evlenmesine izin verilmesi, 3) Evliliğin feshi, 4) Evlenmenin önlenmesi, 5) Evlendirme memuru tarafından evlenmenin reddedilmesi, 6) Evlenmenin iptali, 7) Karı ve kocanın ihmali/görevi için dava, 8) Boşanma, 9) Boşama, 10) Ortak mal uyuşmazlıkları, 11) Nafaka uyuşmazlıkları, 12) Babanın sorumlu olmaması halinde annenin nafaka masraflarını karşılama yükümlülüğü, 13) İddet nafakası ve diğer yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar, 14) Çocuk tescili uyuşmazlıkları, 15) Ebeveynlik yetkisinin iptali, 16) Vasiliğin iptali, 17) Başka bir kişinin vasi olarak belirlenmesi, 18) 18 yaşını doldurmamış bir çocuk için vasi atanması, 19) Velayet altındaki bir çocuğun kaybı için vasiye tazminat yükümlülüğü getirilmesi, 20) İslam hukukuna dayalı olarak bir çocuğun kökeninin belirlenmesi/bir çocuğun evlat edinilmesi, 21) Karma bir evliliğin gerçekleştirilmesi için bir sertifika verilmesinin reddedilmesi ve 22) Evliliğin geçerliliğinin tespiti.

Evlilik alanında dini mahkemelere gelen en baskın davalar boşama davaları, boşama talakı, isbat nikahı, çok eşliliğe izin, ortak mülkiyet, hadhonah, nafaka davaları,

evliliğin feshi, evliliğin iptali, evlat edinme, miras alanında ise miras davaları ve mirasçıların belirlenmesidir. Bu arada, İslami ekonomik alanındaki davalarla kastedilen, İslami bankalar, İslami mikrofinans kurumları, İslami sigorta, İslami reasürans, İslami yatırım fonları, İslami tahviller ve İslami orta vadeli menkul kıymetler, İslami menkul kıymetler, İslami finansman, İslami rehin dükkanları, İslami emeklilik fonları ve İslami ticaret içerir.

Tüm İslami ekonomik faaliyetler arasında İslami bankacılık, diğer İslami ekonomik faaliyetlere kıyasla nispeten eksiksiz bir yasal şemsiyeye sahip olmuştur. İslami bankacılık, 2008 tarihli 21 sayılı İslami bankacılık kanununda düzenlenmiştir. İslami bankacılık kanununun 50. maddesinin 2. fıkrasının açıklamasında şer'i ihtilafların çözümünün şer'i ilkelere uygun olması gerektiği belirtilmektedir. Dini mahkemenin şer'i ekonomik uyuşmazlıkların çözümü konusundaki yetkisi sadece dini mahkemeler kanununun 49. maddesiyle belirlenmemiş, aynı zamanda 2008 tarihli 21 sayılı İslami Bankacılık kanununun 55. maddesinin (1). fıkrasıyla da tanınmıştır. Şer'i bankacılık kanununun 55. Maddesinde belirtildiği üzere, şer'i ekonomik uyuşmazlıkların çözümü şer'i ilkelere uygun olmalıdır.¹⁵³

2006 tarihli 3 sayılı kanundan önce, şer'i ekonomik ihtilafların dava yoluyla çözümü genel mahkeme çevresinin yetkisindeydi. Bu tartışmaya dayanarak, şer'i ekonomik ihtilafları hukuki açıdan resmi olarak çözme yetkisinin dini mahkemeye devredildiği görülmektedir. Bu yetki genişlemesiyle birlikte din mahkemeleri sadece evlilik, miras, vasiyet, hibe, vakıf ve sadaka alanlarındaki ihtilafları çözmekle kalmamakta, aynı zamanda evlat edinme başvuruları, zekat ihtilafları, infak, mülkiyet hakları ihtilafları ve diğer medeni hakların yanı sıra şeriat ekonomisine de bakma yetkisine sahip olmaktadır. Başlangıçta sadece aile hukuku alanındaki ihtilaflara bakan din mahkemelerinin yetkisi, şimdi, din mahkemelerinin yetkisinde olmayıp bölge mahkemelerinin yetkisinde olan müslüman kişiler arasındaki ihtilafların yanı sıra, mülkiyet ihtilaflarının karara bağlanması da dahil olmak üzere, şeriat ekonomisini de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Dini mahkemeler kanununun 49. maddesi açıkça şer'i ekonomik ihtilafların dini mahkemelerin mutlak yetkisi haline geldiğini, böylece dini mahkemeler dışındaki diğer mahkemelerin artık şer'i ekonomik ihtilafları inceleme ve karara bağlama yetkisi olmadığını belirtmektedir.

Dini mahkemelerin mutlak yetkisinin eklenmesinin bir sonucu olarak, dini mahkemelerin yetkisi, kendilerine sunulan ticari uyuşmazlıkların incelenmesinde bölge

¹⁵³ Otoritas Jasa Keuangan, “Undang-Undang Nomor 21 Tahun 2008 Tentang Perbankan Syariah”, erişim: 1 Temmuz 2024. <https://ojk.go.id/waspada-investasi/id/regulasi/Pages/Undang-Undang-Nomor-21-Tahun-2008-Tentang-Perbankan-Syariah.aspx>

mahkemelerinin yetkisine eşdeğerdir. İş uyuşmazlıklarının incelenmesinde dini mahkemeleri bölge mahkemelerinden temel olarak ayıran şey, uyuşmazlığın temeli, yani şer'i ekonomik kurumlardır. Bu arada, uyuşmazlık mülkiyet hakları veya diğer medeni haklarla ilgili olarak ortaya çıkarsa, 3 Yıl 2006 sayılı kanunun 49. maddesinde atıfta bulunulduğu gibi, o zaman özellikle uyuşmazlığın konusuyla ilgili olarak genel mahkeme bünyesindeki bölge mahkemesi tarafından ilk önce karar verilmelidir.

Din mahkemelerindeki evlenme, barışma, boşanma ve diğer davalara ilişkin prosedürler ve usul kuralları kısaca şu şekilde tanımlanabilir: ilk olarak, resmi hukuki rol. Dini mahkeme, İslami şahsiyet ilkesine uygun olarak Endonezyalı müslümanlar için adaletle kanunların uygulanmasının yürütücüsü olarak hareket eder. İslam hukuku, İslam öğretilerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Endonezya'daki müslümanlar için İslam hukukunun istikrarını sağlamak ve aynı zamanda Endonezya halkı için dini inançları genişletmek ve karar ürünleri yoluyla eğitim sağlamak. Dini mahkemenin ikinci rolü, boşanma ve miras davaları da dahil olmak üzere hane içi anlaşmazlıkların adalet göz önünde bulundurularak çözülmesinde çok baskın bir role ve işleve sahiptir.

2.3. Dini Mahkemelerde İslam Hukuku Kavramı

Endonezya'daki dini mahkemeler, İslam hukuku kavramı, İslami öğretilere dayalı adaletin ve kanunların uygulanmasının desteklenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. İslam hukuku aile meseleleri, miras ve İslam ekonomisi de dahil olmak üzere hayatın çeşitli yönlerini kapsayan dini mahkemelerdeki karar alma sürecinin ana temeli konumundadır. Dini mahkemelerdeki İslam hukuku kavramının önemli bir yönü, İslam hukukunu zamanın bağlamına ve ihtiyaçlarına uygun olarak yorumlama ve yorumlama çabası olan icthad meselesidir. İslam hukuku alanında bilimsel yeterliliğe sahip olan dinî hâkimler, klasik İslam hukuku metinlerinde açıkça düzenlenmemiş olan karmaşık davalar hakkında karar verirken icthada başvururlar.¹⁵⁴

Dini mahkemelerdeki İslam hukuku kavramı adalet, hakkaniyet ve denge gibi genel ilkeleri de içerir. Dini hâkimlerin görevlerini yerine getirirken bu ilkeleri gözetmeleri, taraflardan herhangi birini kayırmadan, adil ve açık delillere dayanarak karar vermeleri beklenir. İslam hukuku bağlamında adalet sadece maddi adaleti değil, aynı zamanda her bireyin kanun önünde eşit haklara sahip olmasını sağlayan usuli adaleti de ifade eder. Ayrıca, dini mahkemelerdeki İslam hukuku kavramı, İslami ahlaki ve etik değerlerin anlaşılmasına ilişkin hususları da içerir. Dini hakimlerin verdikleri her

¹⁵⁴ İ. İdri, "Scientific Analysis Methods of Islamic Law in Contemporary Studies", *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*, Cilt 29, Sayı 1, 2021, s. 236.

kararda bu değerleri göz önünde bulundurmaları, kamu yararını ve şeriatın adalet ve medeniyeti koruma hedeflerini dikkate almaları beklenir.

Endonezya'daki dini mahkemeler bağlamında, İslam hukuku ulusal hukukun daha geniş çerçevesi içinde anlaşılmalıdır. Her ne kadar dini mahkemeler İslam hukuku ile ilgili konulara bakma yetkisine sahip olsalar da, yine de ulusal hukukun genel kabul görmüş ilkelerine bağlı kalmak zorundadırlar. Buna 1945 Endonezya Cumhuriyeti Anayasası ve diğer ulusal yasa ve yönetmeliklere uygunluk da dahildir. Ayrıca, dini mahkemelerde İslam hukukunun uygulanmasında sosyal, kültürel ve siyasi bağlamın göz önünde bulundurulması da önemlidir. Endonezya zengin etnik, dini ve kültürel çeşitliliğe sahip bir ülkedir. Bu nedenle, dini mahkemeler görevlerini yerine getirirken adalet ve kanun önünde eşitlik ilkelerinden ödün vermeden bu çeşitliliğe uyum sağlayabilmelidir.

İslam hukuku dinamik ve bağlamsal olarak yorumlanmalıdır. Bu, dini hakimlerin karar verirken zamanı, evrensel değerleri ve İslam hukukunun soyut ve değişmez ilkelerini göz önünde bulundurmaları gerektiği anlamına gelir. İslam hukukunun yorumlanmasındaki esneklik, dini mahkemelerin toplumdaki değişimlere uygun ve duyarlı kalmasını sağlayacaktır. Bununla birlikte, İslam hukukunun uygulanmasında, hukukun kötüye kullanılmasına ve insan haklarının ihlaline yol açabilecek aşırılık ve literalizmden kaçınmak önemlidir. Dini hakimler, İslam'ın evrensel değerleri ile bağlamsal olan ve zaman ve mekana göre değişebilen yönleri arasında ayırım yapabilmelidir.¹⁵⁵

Dini mahkemelerde İslam hukuku insanlık ve adalet ilkelerine karşı sorumluluk bilinciyle uygulanmalıdır. Dini hakimler ve diğer dini mahkeme aktörleri görevlerini yerine getirirken her zaman kamu yararını ve daha geniş çıkarları ön planda tutmalıdır. Ayrıca verdikleri her kararın sağlam kanıtlara ve dikkatli bir değerlendirmeye dayandığından emin olmalıdırlar. Öte yandan, dini mahkemelerin demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerine de dikkat etmeleri gerekir. İslam hukukuna dayalı olsa da, dini mahkemeler demokratik devlet kurumları ve insan haklarına saygı çerçevesinde faaliyet göstermelidir. Bu da her dini mahkeme kararının hukukun denetimi altında, savunmaya, temyize ve sağlıklı bir kamu denetimine açık olması gerektiği anlamına gelir.

¹⁵⁵ Y. T. N. Dewi vd., "Indonesia's Human Rights Court: Need for Reform", *Asia-Pacific Journal on Human Rights and the Law*, Cilt 18, Sayı 1, 2017, s. 34.

2.3.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukuku İlkeleri

Endonezya'daki dini mahkemelerde, İslam Hukuku ilkeleri adil ve hakkaniyetli bir yargı sürecinin temelini oluşturmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilkeler sadece dini hakimlere davaları karara bağlarken rehberlik etmekle kalmaz, aynı zamanda İslam öğretilerinin ayrılmaz bir parçası olan etik ve ahlak değerlerini de yansıtır. İslam hukukunun temelini oluşturan ana ilkelerden biri adalet ilkesidir. Adalet, İslami öğretinin özünde yer alır ve hukukun herhangi bir tarafı kayırmadan uygulanmasını gerektirir. Bu ilke, bireyin haklarının kamu yararı ile dengelenmesinin ve alınan kararların mutlak adaleti yansıtmasının önemini vurgular.

Denge ve fayda ilkeleri de İslam hukukunun ayrılmaz bir parçasıdır. Denge, hak ve yükümlülüklerin yanı sıra bireysel menfaatler ile kamu menfaati arasındaki dengeyi ifade eder. Fayda ilkesi ise bir bütün olarak toplum için iyilik ve fayda sağlamanın önemini vurgular. Dini mahkemelerde bu ilke, hakimlerin herhangi bir kararın toplumun geneli üzerindeki etkilerini göz önünde bulundurmalarına ve alınan kararın kamu yararı için azami faydayı sağlamasına olanak tanır. Ayrıca ictihad ilkesi de dini mahkemelerdeki İslam hukukunun önemli bir parçasıdır. İctihad, dini hakimlerin İslam hukukunu zamanın bağlamına ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak yorumlama kabiliyetini ifade eder. Bu, dini mahkemelerin toplumda meydana gelen değişikliklere karşı ilgili ve duyarlı kalmasını sağlar. Böylece ictihad ilkesi, İslam hukukunun temel ilkelerini ihmal etmeden gelişmeye ve zamana uyum sağlamaya devam etmesine olanak tanır.

Ayrıca, tevhid ya da Allah'ın birliği ilkesi de İslam hukukunun temelini oluşturur. Bu ilke, hayatın tüm yönlerinin Allah'ın otoritesi altında olması gerektiğini ve yapılan yasaların dini öğretilere uygun olması gerektiğini ileri sürer. Dini mahkemeler bağlamında tevhid ilkesi, hakimlere görevlerini her zaman Allah'a karşı ahlaki ve manevi sorumluluklarının bilinciyle yerine getirmelerini hatırlatır. Basitlik, kayırmacılık ve cinsiyet adaleti ilkeleri de Endonezya'daki dini mahkemelerde İslam hukuku ilkelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu ilkeler, sadelikle hareket etmenin, iyiyi tercih etmenin ve cinsiyete bakılmaksızın tüm taraflar için adil muamele sağlamanın önemini vurgulamaktadır.

Dini adalet bağlamında, onarıcı adalet yaklaşımları da önemlidir. Bu yaklaşım, sadece ceza uygulamak yerine, çatışmaya dahil olan taraflar arasındaki ilişkinin yeniden tesis edilmesini vurgular. Dolayısıyla, İslam hukukunun merhamet, müzakere ve nezaket gibi ilkeleri bu onarıcı yaklaşımla daha iyi hayata geçirilebilir. Dini mahkemelerdeki denetim ve hesap verebilirlik mekanizmalarının güçlendirilmesi de

aynı derecede önemlidir. Her kararın ve yargı sürecinin İslam hukuku ilkelerine ve yürürlükteki pozitif hukuka uygun olmasının yanı sıra yüksek etik ve profesyonellik standartlarına uygun olmasının sağlanmasıyla halkın dini adalet kurumlarına olan güveni artacaktır.

2.3.2. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Yorumlanması ve Uygulanması

Dini mahkemeler Endonezya'da ilk önce bir aile mahkemesi olarak kurulmuştur. Böylece yetkisi sadece aile içinde meydana gelen uyuşmazlıkların çözümü alanıyla sınırlıdır. Bu nedenle, yargı kurumlarının sadece yasal kurumlar olarak değil, aynı zamanda sosyal kurumlar olarak da işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

HIR 118.¹⁵⁶ ve RBg 142.¹⁵⁷ maddelerine göre, kişisel haklarının başka bir kişi tarafından kendi aleyhine ihlal edildiğini düşünen ve sorunu kendi başına çözemeyen herkes, yürürlükteki yasalara uygun olarak sorunun çözülmesini mahkemeden talep edebilir. Mahkemenin müdahil olmasını istiyorsa, kendisi veya avukatı tarafından imzalanmış bir dilekçeyi hasmının veya davalının ikamet ettiği yerdeki yargı yetkisine sahip mahkeme başkanına sunmalıdır. Dilekçenin mahkemeye ulaşması halinde, mahkeme uyuşmazlık konusunu yasal dayanağı olan bir iddia temelinde incelemek üzere uyuşmazlığın taraflarını çağırmalıdır. Dini mahkemeye gelen tüm davaların çözümü, dini mahkemede geçerli olan usul hukuku mekanizması aracılığıyla gerçekleştirilir.

Endonezya'daki dini mahkemeler İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında çok önemli bir role sahiptir. İslami hukuki yorumlama, dini mahkemelerdeki somut davalarda uygulanmak üzere kuran, hadîs ve fikhî ilkeler gibi İslami hukuki metinlerin anlaşılması ve yorumlanması sürecini ifade eder.¹⁵⁸ Hakimlerin analitik becerileri, İslami hukuki yorum metodolojileri bilgisini ve toplumun sosyal ve kültürel bağlamının derinlemesine anlaşılmasını içerir. İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanması, İslam hukuku ilkelerinin derinlemesine anlaşılmasını ve

¹⁵⁶ Herziene Indonesisch Reglement (HIR), Hollanda Doğu Hindistan döneminde uygulanmaya başlayan ve halen Endonezya'da bazı alanlarda geçerliliğini koruyan bir hukuk prosedürü düzenlemesidir. HIR, özellikle medeni ve ticari davalarda usul hukuku kurallarını belirler ve mahkemelerin işleyişiyle ilgili genel prensipleri içerir. Bu düzenleme, dava açma, delil sunma ve yargılama süreçlerine ilişkin ayrıntılı kurallar getirir, böylece adil ve düzenli bir yargılama sürecinin temin edilmesini amaçlar.

¹⁵⁷ Rechtsreglement voor de Buitengewesten (RBg), Hollanda Doğu Hindistan döneminde özellikle dış bölgelerde uygulanan bir hukuk düzenlemesidir. RBg, Endonezya'da Batı Yasa Düzeni olarak bilinir ve Hollanda'nın sömürge döneminde yerel hukukun yerine geçmek üzere oluşturulmuştur. Bu düzenleme, medeni ve ticari davaların yanı sıra, ceza davalarında da usul kurallarını belirler. RBg, mahkemelerin yetki alanlarını, dava açma süreçlerini, delil sunma ve yargılama kurallarını detaylı bir şekilde düzenleyerek, adil ve düzenli bir yargılama sürecini sağlamayı amaçlar.

¹⁵⁸ Syaifuddin Zuhdi ve Rizki Widyawati, "The Islamic Legal Maxims in Consideration of Religious Court Judge", *International Conference on Community Empowerment and Engagement (ICCEE 2021)*, Atlantis Press, 2022, s. 283.

bunların adli bağlamda uygulanabilmesini de gerektirir. Bu, adil kararlar verme, uygun cezaları seçme ve adaleti ve toplumun genel yararını göz önünde bulundurma sürecini içerir. İslam hukukunun dini mahkemelerde doğru ve orantılı bir şekilde uygulanmasının önemi, dini hakimlerin İslam hukuku hakkında geniş bir bilgiye sahip olmalarının yanı sıra bu hukuku tutarlı ve adil bir şekilde uygulama becerisine sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Dini hakimler, İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasını üstlenirken *maslahat* (yarar), *makâsidü'-şerî'a* (İslam hukukunun amaçları) ve *istihsân* (hukuki kıyas) gibi fikhî ilkelere dikkat etmelidir. Bu ilkeler, hâkimlerin yerleşik yasal çerçeveden ayrılmadan İslam hukukunun amaçlarına ve genel olarak toplumun çıkarlarına uygun çözümler bulmalarına yardımcı olur. Buna ek olarak, İslam hukukunu uygularken, dini hakimler dağıtıcı adalet, usuli adalet gibi adalet ilkelerine de dikkat etmelidir. Bu ilkeler, dini mahkemeler tarafından alınan kararların adil ve orantılı olmasını ve bireylerin haklarını ve bir bütün olarak toplumun çıkarlarını dikkate almasını sağlamaya yardımcı olur.

Uygulamada, dini mahkemelerde İslam hukukunu yorumlama ve uygulama süreci genellikle karmaşıktır ve İslam hukuku ve toplumun sosyal bağlamı hakkında büyük beceri ve derinlemesine bilgi gerektirir. Bu nedenle, dini hakimlerin kaliteli eğitim ve öğretimin yanı sıra İslam alimleri ve hukukçularla istişare yoluyla İslam hukukunu yorumlama ve uygulama becerilerini sürekli olarak geliştirmeleri önemlidir. İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasının her zaman statik olmadığını, zamana ve toplumun ihtiyaçlarına uyum sağlayabileceğini anlamak önemlidir. Bu nedenle, dini hakimlerin İslam hukukunu toplumun mevcut sosyal, kültürel ve gelişimsel bağlamına uygun olarak yorumlama konusunda esnekliğe sahip olmaları gerekir.

Bununla birlikte, dini hakimler icthad yaparken icthad metodolojisinde belirlenen sınırları da gözetmeli ve ürettikleri yorumların İslam hukukunun temel ilkelerine uygun kalmasını sağlamalıdır. Bu, dini adalet sisteminde tutarlılığı ve istikrarı korumanın yanı sıra İslami öğretilerin topluma zarar verebilecek şekilde kötüye kullanılmasını veya çarpıtılmasını önlemek için de önemlidir.

2.3.3. İslam Hukukunun Pozitif Hukuk ile Uyumlaştırılması

İslam hukuku ile pozitif hukuk arasındaki uyum, Endonezya'daki hukuk sistemi bağlamında önemli bir kavramdır. İslam hukuku ilkelerini ülkede genel olarak geçerli yasal düzenlemelerle birleştirme veya uyumlaştırma çabasını ifade eder. Uyumlaştırma kavramı, İslam hukukunun yanı sıra örfi hukuk, ulusal pozitif hukuk ve uygulanabilir

uluslararası hukukun da içinde yer aldığı Endonezya'da var olan hukuki çoğulculuk gerçeğine bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. İslam hukukunun pozitif hukukla uyumlaştırılmasındaki temel zorluklardan biri, İslami dini değerlere dayanan İslam hukuku ilkeleri ile evrensel değerlerden, devlet anayasasından ve ulusal çıkarlardan türetilen pozitif hukuk ilkeleri arasında ortak bir zemin bulmaktır. Her ne kadar iki hukuk sisteminin arkasındaki yaklaşım ve felsefelerde farklılıklar olsa da, toplumda istikrar ve adaleti korumak için bir uyum bulmak önemlidir.

Endonezya'da İslam hukuku ile pozitif hukuk arasındaki uyum, dini adalet sistemi de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. Örneğin, dini mahkeme işlemlerinde, dini hakimlerin sadece İslam hukukuna dayalı değil, aynı zamanda ulusal pozitif hukukta yansıtılan adalet, yasal kesinlik ve genel kamu çıkarları ilkelerini de dikkate alan kararlar vermeleri beklenmektedir. İslam hukuku ile pozitif hukuk arasında uyum sağlamak için kullanılan yaklaşımlardan biri, her iki hukuk sisteminde de yer alan evrensel ilkelere atıfta bulunmaktır. Örneğin, adalet, insanlık ve hukuki kesinlik ilkeleri hem İslam hukukunda hem de pozitif hukukta yaygın olarak tanınan değerlerdir. Bu ilkeler hakkında ortak bir anlayış oluşturarak, hukuk sisteminin işleyişinde daha tutarlı ve uyumlu bir çerçeve yaratılabileceği umulmaktadır.

Ancak uyumlaştırmada, her ikisi de farklı felsefi temellere ve değerlere sahip olduğundan, İslam hukukunu pozitif hukukla tamamen uyumlu hale getirme girişimlerinden de kaçınmak gerekir. Uyumlaştırma, adil, müreffeh ve eşitlikçi bir toplum yaratma hedefine ulaşmak için her iki hukuk sistemine de saygı göstererek ve her ikisinden de en iyisini alarak yapılmalıdır. Daha geniş bir bağlamda, İslam hukukunun pozitif hukukla uyumlaştırılması, toplumdaki farklılıklara ve çoğulculuğa uyum sağlama çabalarını da içerir.¹⁵⁹ Toplumun çeşitliliğine saygı göstererek ve dikkat ederek, bu uyumlaştırmanın kapsayıcı bir yasal çerçeve oluşturabileceği ve dini, etnik veya kültürel geçmişleri ne olursa olsun tüm vatandaşlar için koruma ve adalet sağlayabileceği umulmaktadır.

Dini hakimlerin kapasitesinin güçlendirilmesi İslam hukuku ve pozitif hukukun uyumlaştırılmasının uygulanmasında kilit öneme sahiptir. Sürekli eğitim yoluyla, dini hakimlerin karmaşık davalarla daha iyi başa çıkabilecekleri ve geçerli yasal ilkelere uygun olarak akılcıca karar verebilecekleri umulmaktadır. İslam hukuku ile pozitif hukukun uyumlaştırılmasında sadece mahkemelerin değil, diğer kolluk kuvvetlerinin rolü de önemlidir. Polis, savcılar ve diğer kolluk kuvvetlerinin görevlerini adil ve şeffaf

¹⁵⁹ Ensari Yücel, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasağı Hukuku", *Adam Academy Journal of Social Sciences*, Cilt 6, Sayı 1, 2016, s. 61-62.

bir şekilde yerine getirebilmeleri için bu uyumlaştırma ilkelerini iyi anlamaları gerekmektedir.

İslam hukukunun pozitif hukukla uyumlaştırılması bağlamında, kolluk kuvvetlerinin önleyici ve onarıcı yönlerine de dikkat etmek gerekir. Önleyici kolluk, hukuk ihlallerini önlemeye yönelik çabalarla yürütülürken, onarıcı kolluk, bir hukuk ihlalden sonra failer, mağdurlar ve toplum arasındaki ilişkileri onarmayı amaçlar. Önleyici kolluk açısından hükümet, toplum arasında eğitim, yasal farkındalık ve dini anlayışı güçlendirmek için çeşitli politika ve programlar yürütebilir. Buna İslam hukuku ve pozitif hukuk konularında danışmanlık ve çatışmaları ve yasa ihlallerini önlemek için toplumu güçlendirme programlarının geliştirilmesi de dahildir.¹⁶⁰

Kanun uygulama sürecinin temelinde yatan bir ilke olarak insan haklarının korunmasına dikkat edilmesi de önemlidir. İki hukuk sisteminin uyumlaştırılmasına dayanan kanun uygulaması, uluslararası toplum tarafından tanınan evrensel ilkelere uygun olarak insan haklarına saygı göstermeli ve korumalıdır. Bu durumda, İslam hukukunun bireysel hakları koruyan ilkeleri ile insan haklarına ilişkin uluslararası standartlar arasında uyum olması gerekir. İslam hukuku ilkelerinin kendine özgü dini yönleri olsa da, evrensel olarak tanınan insan hakları ilkeleriyle çatışmamalıdır.¹⁶¹

2.4. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Uygulanması

İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanması karmaşık bir süreçtir ve İslam hukuku ilkelerinin derinlemesine anlaşılmasını ve Endonezya'da geçerli olan pozitif hukukla uygun şekilde bütünleştirilmesini gerektirir. Dini mahkemenin kendisi, toplumdaki dini meselelerle ilgili davaların çözümünde İslam hukukunu uygulamayı amaçlayan yasal bir kurumdur. İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanmasında, yargı sürecinin düzenlenmesinden, İslami yasal metinlerin anlaşılmasına ve bireysel hakların korunmasına kadar dikkate alınması gereken çeşitli hususlar vardır. Dini mahkeme süreci, bu değerlere öncelik veren İslami öğretiler doğrultusunda adalet, hukuki kesinlik ve insan haklarının korunması ilkelerinin muhafaza edilmesi sağlanarak yürütülmelidir.

Dini mahkemelerdeki davaların çözümünde İslami hukuki argümanların kullanılması, farklı toplulukların sosyal bağlamı, kültürü ve ihtiyaçları göz önünde

¹⁶⁰ Y. S. Barlinti, "Harmonization of Islamic Law in National Legal System: A Comparative Study Between Indonesian Law and Malaysian Law", *Indon. L. Rev.*, Cilt 1, 2011, s. 35.

¹⁶¹ Mustafa Ünverdi, "Din ve Fitrat İlişkisi Bağlamında Dinî İndirgemeciliğin Eleştirisi", *İlahiyat Akademi*, Cilt 14, 2021, s. 253.

bulundurularak yapılmalıdır.¹⁶² Bu da uzmanlık ve İslam hukukunun yorumlanmasına ilişkin derin bir kavrayışın yanı sıra bu değerleri modern yaşam bağlamına entegre edebilme becerisi gerektirir. Buna ek olarak, bireysel hakların korunması da İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanmasının önemli bir yönüdür. İnanç özgürlüğü hakkı, adalet hakkı ve adil muamele hakkı gibi temel haklar, insan onuru ve haklarının korunmasının önemini vurgulayan İslami öğretilere uygun olarak her yargı sürecinde güvence altına alınmalıdır.

İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanması bağlamında, İslam hukukunun ilkeleri ile toplumsal dinamikler ve zaman karşısında esneklik ihtiyacı arasında bir denge kurulması da gereklidir. İslam hukukunun ilkeleri sabit ve değişmez olsa da, bunların uygulanması değişen zaman ve mekan bağlamına göre uyarlanabilir.¹⁶³ İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanmasında esneklik, Endonezya toplumunun farklı kültürlerle, geleneklere ve İslam seviyelerine sahip olduğu düşünüldüğünde önemlidir. Bu nedenle, İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanması, İslam hukukunun temel ilkelerinden ödün vermeden bu çeşitliliğe uyum sağlayabilmelidir.

2.4.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukukunun Uygulanması Süreci

İslam hukukunun dini mahkemeler aracılığıyla uygulanması, sadece hukuki değil aynı zamanda ahlaki yönleri de kapsayan adalet normları için bir temel sağlar. Bu nedenle, dini mahkemelerin varlığı sadece Endonezya'daki kanunların çeşitliliğini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda gelişmeye devam eden hukuki değerlerin ve geleneklerin zenginliğini de gösterir. Dolayısıyla Endonezya'daki dini mahkemeler sadece genel mahkemelerle paralel işleyen bir mahkeme sistemi olarak varlığını sürdürmekle kalmıyor, aynı zamanda devletin hukuki yapısını destekleyen bir sütun haline geliyor. Endonezya'nın hukuk kültürünün ayrılmaz bir parçası olan Dini Mahkemeler, toplumun dinamiklerine cevap vererek ve adalet ve İslam hukuku değerlerinin ulusal hukuk düzeninde geçerliliğini korumasını sağlayarak varlıklarını güçlendirmeye devam etmektedir.

Endonezya'daki dini mahkemeler, Hollanda Doğu Hindistan sömürge döneminden bu yana hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ancak, 1989 tarihli 7 sayılı Jo Kanununun yürürlüğe girmesiyle önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 2006 tarihli

¹⁶² Samia Bano, "In Pursuit of Religious and Legal Diversity: A Response to the Archbishop of Canterbury and the 'Sharia Debate' in Britain", *Ecclesiastical Law Journal*, Cilt 10, Sayı 3, 2008, s. 291; Bryan S Turner ve Berna Zengin Arslan, "Shari'a and Legal Pluralism in the West", *European Journal of Social Theory*, Cilt 14, Sayı 2, 2011, s. 142.

¹⁶³ Ercan Eser, "İslam Hukuku, Uyumluluk Ve Finansal Gelişim", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 14, 2019, s. 421.

ve 3 sayılı dini mahkemeler kanunu ile Endonezya'daki dini mahkemeler bünyesinde yeni bir yapı oluşturulmuş ve mahkemelerin önceden var olan uygulamalarının yerini almıştır. Daha önce, 1970 tarihli 14 sayılı Jo ile 2004 tarihli ve 4 sayılı yargı yetkisine ilişkin kanun, dini mahkemeler için yasal dayanak oluşturmuştu, ancak 1989 tarihli ve 7 sayılı kanun köklü bir değişiklik yarattı. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, daha önce bağımsız olan dini mahkemeler yeniden yapılandırılmış ve daha organize bir yapıya kavuşturulmuştur.

Bu değişikliklerden iki önemli husus ortaya çıkmıştır. Birincisi, dini mahkemeleri modern hukuk sistemlerindeki mahkeme uygulamalarıyla uyumlu hale getirmek için modernleştirme girişiminde bulunulmuştur. Bu sadece mahkeme süreçlerini kapsamakla kalmamış, aynı zamanda uygulanan dini hukuk anlayışının da güncellenmesini içermiştir. İkinci olarak, 1989 tarihli 7 sayılı kanun,¹⁶⁴ dini mahkemeleri Endonezya'daki diğer mahkemelerle aynı seviyeye getirmiş ve ülkedeki genel mahkeme yapısının ayrılmaz bir parçası olarak rollerini kabul etmiştir. Böylece, Endonezya'daki dini mahkemelerin yolculuğu sadece mahkeme hukuku ve uygulamasının gelişimini yansıtmakla kalmamakta, aynı zamanda daha sağlam ve yapılandırılmış bir yasal temel oluşturmaktadır. Bu entegrasyon sadece dini mahkeme uygulamalarında modernleşmeyi sağlamak için değil, aynı zamanda Endonezya'daki ulusal mahkemeler çerçevesindeki rolünü de teyit etmek içindir.

Dini Mahkemeler sadece yasal bir bina veya kurum olarak değil, aynı zamanda çevresiyle yakın ilişkisi olan sosyal bir kurum olarak da düşünülmelidir. Sosyal bir kurum olarak, din mahkemeleri özerk olarak faaliyet gösteren varlıklar olarak anlaşılamaz, ancak her zaman sosyal bağlamlarıyla bir değişim süreci içindedirler. Dini mahkemeler hakkında tartışmalar başlatırken, mahkemelerin kendileri, genel olarak mahkemeler ve toplumda meydana gelen diğer süreçler arasındaki ilişkilerin ve alışverişlerin yönlerini dahil etmek kaçınılmazdır.

Din mahkemelerinin sosyolojik yapısını gözlemlemek, dünyadaki her mahkemenin kendine özgü olduğu gerçeğini kabul etmekle uyumludur. Temel işlevler aynı olsa da, yani inceleme ve hüküm verme, her mahkeme farklı kültürel ve sosyal köklere sahiptir. Bu da Endonezya'daki dini mahkemeler de dahil olmak üzere her yasal kurumun kendisini çevreleyen kültürel değerlerin ve sosyal dinamiklerin bir ürünü olduğu anlayışını doğurmaktadır. Dolayısıyla, dini mahkemeler sadece resmi hukuki yapılar olarak basitleştirilemez. Sosyolojik bakış açısı sayesinde, dini mahkemeler

¹⁶⁴ Regulasip, “Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 7 Tahun 1989 Tentang Peradilan Agama”, erişim: 12 Temmuz 2024, <https://www.regulasip.id/book/11670/read>

toplumun karmaşık ağının yaşayan ve etkileşim halinde olan bir parçasıdır. Bu bütüncül anlayış, değişen sosyal bağlamda dini mahkemelerin rolü ve anlamı hakkında daha zengin bir görüş sağlar.

Dini mahkemelerde İslam hukukunun uygulanması süreci, sürecin başlangıcından kararın uygulanmasına kadar çeşitli aşamaları içeren bir dizi faaliyettir. Bu sürecin ilk aşaması, mağdur tarafın veya yetkili kişilerin İslam hukukuyla ilgili davayla ilgili kanıt ve bilgi toplamak için bir soruşturma yürüttüğü aşamadır. Ayrıca, soruşturma tamamlandıktan sonra, dava yargılanmak üzere dini mahkemeye sunulacaktır.

Duruşma aşamasında, davacı ve davalı da dahil olmak üzere davaya dahil olan çeşitli taraflar, konumlarını desteklemek için tanıklık, kanıt ve argümanlar sunmak üzere hâkim karşısına çıkacaktır. Hâkim, duruşmada sunulan tüm kanıtları ve argümanları değerlendirecek ve ardından İslam hukuku ve adalet ilkelerine dayanarak bir karar verecektir. Kamuoyunun her bir kararın arkasındaki gerekçeyi anlayabilmesi için yargılamalar şeffaf ve açık olmalıdır.

Tüm deliller ve argümanlar değerlendirildikten sonra, hakim bir karar veya hüküm verecek ve bu karar davaya dahil olan taraflara duyurulacaktır. Hâkimin kararı İslam hukukuna ve uygulanabilir adalet ilkelerine dayanmalı ve duruşmada sunulan delil ve argümanlara atıfta bulunmalıdır. Bazı durumlarda hakimin kararı, belirli eylemlerin gerçekleştirilmesi veya mağdur tarafa tazminat ödenmesi yönünde bir emir şeklinde olabilir.

Hâkim karar verdikten sonra, dini mahkemelerde infaz aşamasına geçilir. Bu aşama, verilen hükmün infazını içerir. Bazı durumlarda, hükmün infazı, belirli bir tarafça yerine getirilmesi gereken fiziksel bir eylem şeklinde olabilir, örneğin malın iadesi veya hükmedilen bir cezanın infazı gibi. Ancak bazı durumlarda, özellikle de belirli tarafların işbirliğini gerektiren bir karar söz konusuysa veya kararın uygulanması çeşitli nedenlerle zorsa, kararın infazı karmaşık olabilir. Bu bağlamda, dini mahkemelerin kararların hızlı bir şekilde ve önemli engeller olmaksızın uygulanmasını sağlamak için etkili mekanizmalara sahip olması gerekir.

Buna ek olarak, dini mahkemelerde İslam hukukunun uygulanması sürecinde onarıcı yönle dikkat edilmesi de önemlidir. Onarıcı yaklaşımlar, sadece cezalandırma veya adaletin geleneksel olarak yerine getirilmesinden ziyade, failer ve mağdurlar ile toplum arasındaki ilişkilerin onarılmasını vurgular. Dolayısıyla, dini mahkemelerde İslam hukukunun uygulanmasının amacı yalnızca faili cezalandırmak değil, aynı

zamanda failin eylemlerinin neden olduğu zararı onarmak ve eski haline getirmektir.¹⁶⁵ İslam hukukunun etkili ve adil bir şekilde uygulanmasını sağlarken, denetim ve hesap verebilirlik unsurlarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Dini mahkemeler, kolluk sürecinin her aşamasının yerleşik usullere ve uygulanabilir adalet ilkelerine uygun olarak yürütölmesini sağlamak için güçlü iç ve dış denetim mekanizmalarına sahip olmalıdır.

Karar açıklandıktan sonra, karardan memnun olmayan taraflar bir üst seviyeye, yani Dini Yüksek Mahkeme'ye itiraz edebilirler. Dini yüksek mahkeme, önceki duruşmalarda sunulan kanıt ve argümanları yeniden inceleyecek ve ardından İslam hukuku ve adalet ilkelerine dayalı olarak nihai bir karar verecektir. Dini Yüksek Mahkeme'nin kararı, mağdur taraf hala tatmin olmamışsa ve Yargıtay'a temyiz başvurusunda bulunmaya karar vermezse kesinleşebilir.

2.4.2. İslam Hukukunun Uygulanmasında Hâkimlerin ve Dini Mahkeme Kurumlarının Rolü

Dini adalet sisteminin temel direği olarak hâkimler, İslam hukuku ilkelerine dayalı yargı işlevlerini yerine getirme konusunda büyük bir sorumluluğa sahiptir. Dini mahkemelerdeki hâkimler aile hukuku, miras ve İslam hukukuna dayalı diğer konularla ilgili davalarda karar verme yetkisine sahiptir. Ayrıca hakimler, yargı sürecinin adil, şeffaf ve yürürlükteki yasalara uygun bir şekilde yürütölmesini sağlamakla da sorumludur. İslam hukuku ilkelerini anlayıp uygulayabilmeli ve karar verirken bağımsızlıklarını ve dürüstlüklerini koruyabilmelidirler. Bu, hakimler tarafından verilen kararların geçerli, adil ve ilgili tüm taraflarca kabul edilebilir olarak değerlendirilebilmesi için önemlidir.

Dini mahkeme hakimlerinin İslam hukuku ve bu hukukun modern yaşam bağlamında nasıl uygulanacağı konusunda derin bir anlayışa sahip olmaları gerekir. Devlet hukukunun dayandığı insanlık, adalet ve özgürlük değerlerini yadsımadan İslami ilkeleri ulusal pozitif hukukla bütünleştirebilmelidirler. Toplumun dinamik gelişimini ele alırken, dini mahkeme hâkimlerinin farklı fıkıh ekollerinin ve dini görüşlerin çeşitliliğini de dikkate almaları gerekir. Bu, hakimlerin toplumdaki farklı grupların ihtiyaçlarını ve inançlarını dikkate alan kararlar vermelerini sağlar.

¹⁶⁵ Md. Jahirul Islam, "Challenges of Implementing Restorative Justice for Intimate Partner Violence: An Islamic Perspective", *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, Cilt 37, Sayı 3, 2018, s. 288; Suud Sarım Karınullah, "From Punishment to Healing: The Transformative Power of Restorative Justice," *SASI*, Cilt 29, Sayı 4, 2023, s. 681.

Hakimler İslam hukukunu yorumlarken insan hakları, cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet gibi evrensel değerleri de göz önünde bulundurmalıdır. Dini mahkemeler, İslami öğretilere atıfta bulunurken, kararlarının bu ilkeleri ihlal etmemesini de sağlamalıdır. Hukukun kaynakları, bağlamsal ihtiyaçlar ve evrensel ilkeler arasında bir denge sağlamak için hakimler, kararların yalnızca İslam hukukuna dayanmasını değil, aynı zamanda adil, kapsayıcı ve zamana uygun olmasını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Hâkimlerin ve dini mahkemelerin İslam hukukunun uygulanmasındaki rolü, karşılaştıkları davalara bütüncül bakmasını da içerir. Bu da hâkimlerin karar verirken sosyal, kültürel ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmalarını ve kararlarının toplumun genelinin ihtiyaç ve çıkarlarını yansıtmasını sağlamalarını gerektirir. İslam hukukunun uygulayıcıları olarak hâkimler ve dini mahkemeler, toplumda savunmasız veya ötekileştirilmiş olanlar da dâhil olmak üzere tüm bireyler için koruma ve adalet sağlama sorumluluğuna da sahiptir. Buna, İslam hukuku kapsamındaki haklarını ilgilendiren davalarda kadınların, çocukların ve azınlık gruplarının haklarının korunması da dahildir.

2.4.3. İslam Hukukunun Uygulanmasında Karşılaşılan Zorluklar ve Başarılar

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanması, bir dizi kayda değer başarı ile dengelenen bir dizi karmaşık zorluğu beraberinde getirmektedir. Bu zorluklar doğası gereği çok boyutlu olan sosyal, siyasi ve hukuki boyutları içermektedir. Temel zorluklardan biri Endonezya'daki kültürel ve dini çeşitliliktir ki bu da İslam hukukunun uygulanmasında kapsayıcı bir yaklaşım gerektirmektedir. Ayrıca İslami öğretilerin farklı yorumları da İslam hukukunun uygulanması konusunda geniş bir uzlaş sağlanmasının önünde engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında önemli başarılarla elde edilmiştir. Anayasa mahkemesi ve yüksek mahkeme gibi İslam hukuku kurumlarının kurulması, ülkede İslam hukukunun düzenlenmesi ve uygulanmasında etkili olmuştur.

Kültürel ve yorumsal zorlukların yanı sıra siyasi faktörler de Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Genellikle siyasi partiler arasındaki çıkar çatışmalarını içeren siyasi dinamikler, İslam hukukuyla ilgili yasama sürecini engelleyebilmekte veya hızlandırabilmektedir. Bu durum özellikle İslami ceza hukuku gibi hassas mevzuat bağlamında ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, çeşitli toplum gruplarının ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları, Müslüman vatandaşların

hakları için mücadele etmede ve Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasını desteklemede önemli bir rol oynamaktadır.

İslam hukukunun uygulanmasında önemli etkiye sahip unsurlardan biri de sosyal faktörlerdir. Kültürel değerlerin benimsenmesi ve küreselleşmenin etkisi, topluluklar arasında dini anlayış ve uygulamalarda değişimlere yol açabilmektedir. Bu durum, yerel ve geleneksel değerlerle tutarlı bir İslam hukukunun uygulanmasını zorlaştırabilir. Bununla birlikte, İslam hukukunun doğru anlaşılmasını yaymak için teknoloji ve sosyal medyayı kullanmadaki başarı da bu tür sosyal zorlukların üstesinden gelmede önemli bir faktördür.

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında karşılaşılan zorluklarla yüzleşmede ve başarıya ulaşmada bütüncül ve entegre bir yaklaşımın önemi de vurgulanmalıdır. Bu yaklaşım, destekleyici yasal ve kurumsal altyapının güçlendirilmesi, ilgili paydaşların kapasitelerinin artırılması ve İslam hukukunun değer ve ilkelerinin kamuoyu tarafından daha iyi anlaşılmasına yönelik çabaları içermektedir. Bu şekilde, karşılaşılan zorluklar etkili bir şekilde ele alınabilir ve elde edilen başarılar güçlendirilerek kamu hayatının çeşitli sektörlerine yayılabilir.

İslam hukuku bağlamında kadınların güçlendirilmesine yönelik çabaların da göz ardı edilmemesi gereken bir husus olduğunu belirtmek önemlidir.¹⁶⁶ Eğitim, istihdam ve siyasi hayata erişim açısından kadınlara eşit fırsatlar sağlanması, İslam hukukunun adil ve kapsayıcı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için önemli bir adımdır. Ayrıca İslam'da kadın haklarına ilişkin farkındalığın ve anlayışın artırılması, Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında ortaya çıkabilecek klişelerin ve ayrımcılığın üstesinden gelinmesine de yardımcı olabilir.

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasında ivmeyi korumak için çeşitli ilgili taraflarca atılabilecek somut adımlara ihtiyaç vardır. Bunlardan biri, İslami ilkelere ve ulusal pozitif hukuka uygun olarak adil ve etkili bir kanun uygulaması sağlamak için dini mahkemeler ve diğer İslami hukuk kurumları da dahil olmak üzere İslami hukuk kurumlarının kapasitesini ve kalitesini artırmaktır. Buna ek olarak, İslami hukuk kurumları ile ulusal ve uluslararası hukuk kurumları arasında işbirliğini güçlendirmek ve yasaların uygulanması ve yürütülmesi sürecinde birbirlerini desteklemek için somut çabalara ihtiyaç vardır. Bu işbirliği, İslami hukuk kurumlarının görevlerini yerine getirirken etkinliğini artıracak bilgi, deneyim ve kaynak alışverişini içerebilir.

¹⁶⁶ Yıldırım Sipahi, "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Toplumsal Değişim Karşısında Kadının Dönüşüm Meselesi-1", *Turkish Academic Research Review*, Cilt 8, Sayı 3, 2023, s. 1299.

Hükümet de İslam hukukunun uygulanması için elverişli bir ortam yaratma konusunda çok önemli bir role sahiptir. Bu, İslam hukukunun uygulanmasını destekleyen politikaların oluşturulmasını, İslam hukuku kurumları için yeterli bütçenin ayrılmasını ve İslam hukuku konularının ele alınmasında açık ve tutarlı bir düzenleyici çerçevenin güçlendirilmesini içerir.

3. ENDONEZYA'DA DİNİ MAHKEME SİSTEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Dini Mahkeme Sisteminde İslam Hukukunun Dönüşüm İlkeleri

Endonezya'nın dini mahkeme sisteminin dönüşümü, ülkenin dini mahkemeleri tarafından sağlanan hukuki hizmetlerin etkinliğini, adaletini ve kalitesini iyileştirmeye yönelik süregelen çabaları yansıtmaktadır. Bu dönüşüm süreci, sosyal, siyasi ve hukuki gelişmelerin yanı sıra tüm vatandaşlar için adalete erişimin iyileştirilmesine yönelik talepler de dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu değişikliklerle birlikte Endonezya'daki dini mahkeme sisteminde hem mevzuat hem de mahkeme uygulamaları açısından bir dizi önemli değişiklik meydana gelmiştir.

Endonezya'nın dini mahkeme sistemindeki dönüşümün kilit yönlerinden biri dini mahkemelerin kapasitesinin ve bağımsızlığının artırılması olmuştur.¹⁶⁷ Bu, dini hakimlerin sayısının ve kalitesinin artırılmasını, daha etkin dava yönetim sistemlerinin geliştirilmesini ve dini mahkemelerdeki altyapı ve insan kaynaklarının güçlendirilmesini içermektedir. Bu tedbirler, halkın dini mahkemelere olan güvenini artırmayı ve kararların yürürlükteki hukuka ve evrensel adalet ilkelerine dayanmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma bağlamında, dini mahkeme sisteminin dönüşümü, dini mahkemelerin çevre, insan hakları ve sosyal adalet konularını ele alma kapasitesini güçlendirme çabalarını da içermelidir. Bu, bu tür konulara yönelik anlayış ve duyarlılığın artırılmasının yanı sıra, bu karmaşık kalkınma sorunlarının ele alınmasında ilgili ve etkili yasal çerçevelerin geliştirilmesini de içerir. Bu nedenle, Endonezya'nın dini mahkeme sisteminin dönüşümü, hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi, insan haklarının korunmasının güçlendirilmesi ve adil ve eşitlikçi bir toplum inşa edilmesine yönelik daha geniş çabaların ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir.¹⁶⁸

Dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümüne ilişkin ilkeler, Endonezya'daki dini mahkemelerin etkinliğini, adaletini ve uygunluğunu geliştirme çabasında önemli bir temel oluşturmaktadır. Dönüşüm, kapasite geliştirme, bağımsızlığı güçlendirme, sosyal ve teknolojik değişime uyum sağlama ve insan haklarını koruma dahil bir dizi hususu kapsamaktadır. Kapasite geliştirme, dini

¹⁶⁷ Melissa A. Crouch, "Law and Religion in Indonesia: The Constitutional Court and the Blasphemy Law", *Asian Journal of Comparative Law*, Cilt 7, 2011, s. 56.

¹⁶⁸ Marcus Mietzner, "Political Conflict Resolution and Democratic Consolidation in Indonesia: The Role of the Constitutional Court," *Journal of East Asian Studies*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s. 401.

mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümünde merkezi bir ilkedir. Bu, düzenli eğitim ve eğitim reformu yoluyla hakimlerin, savcılarının ve dini mahkeme görevlilerinin kalitesinin ve sayısının artırılmasını içerir. Bu kapasite geliştirme sadece İslam hukukunun daha iyi anlaşılmasını değil, aynı zamanda yargı görevlerini etkin bir şekilde yerine getirmek için gerekli teknik becerileri ve dava yönetimi uzmanlığını da kapsar.

Dini yargı kurumlarının bağımsızlığının güçlendirilmesi de dönüşümde çok önemli bir ilkedir. Dini mahkemelerin bağımsızlığı, kararların siyasi mülahazalara veya çıkarlara değil hukuka dayanmasını sağlar. Bu da dini mahkemeleri dış müdahalelerden koruyacak güçlü bir düzenleyici çerçevenin yanı sıra görevlerini yerine getirirken dürüstlüğü ve özerkliği teşvik eden iç politikalar gerektirir. Sosyal ve teknolojik değişime uyum, dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümünde de önemli bir ilkedir.¹⁶⁹

İnsan haklarının korunması, dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümünde kaçınılmaz bir ilkedir. Bu, kadınlar, çocuklar ve azınlıklar da dâhil olmak üzere bireylerin haklarının korunmasını ve adli işlemlerin adalet, orantılılık ve ayrımcılık yapmama ilkelerine uygun olarak yürütülmesinin sağlanmasını içerir. İslam hukukunun dönüşümü, dini adalet sisteminin kanun önünde tüm bireyler için adil ve eşit muamele sağlamasını temin etmelidir. Dolayısıyla, dini mahkeme sistemindeki İslami yasal dönüşüm ilkeleri, dini adalet sisteminin kapasitesini, bağımsızlığını, değişime uyum sağlayabilirliğini ve insan haklarının korunmasını güçlendirerek kalitesini, adillğini ve uygunluğunu artırma taahhüdünü yansıtmaktadır.

3.1.1. İslam'da Adalet İlkeleri

Adalet, düzen ve amaca uygunluğun sağlanmasının yanı sıra hukukun üç temel amacından biridir. Bu üç amaç arasında hukuki adalet, hukuk felsefesi tarihinde en sık tartışılan konudur. Bununla birlikte, her ne kadar adaletin en önemli amaç olduğuna dair bir görüş olsa da, hukukta her üç amacın da aynı anda takip edilmesi gerekir. Sokrates'ten Francois Geny'ye kadar doğal hukuk teorisi, adaletin hukukun nihai amacı olduğunu savunmuştur. Bu teori "adalet arayışına" öncelik verir.¹⁷⁰ Hak ve özgürlükleri, güç, gelir ve refah dağılımını ele alan teoriler de dahil olmak üzere çeşitli adalet ve adil toplum teorileri vardır. Bunlara Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik ve John Rawls'un Bir Adalet Teorisi adlı eserleri örnek verilebilir.

¹⁶⁹ Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişme ve Din", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 30, 2009, s. 326.

¹⁷⁰ Theo Huijbers, *Filsafat Hukum Dalam Lintasan Sejarah*, Yogyakarta: Kanisius, 1995, s. 196.

Aristoteles adaletin öznel bir değer görüşü olduğunu ortaya koymuştur.¹⁷¹ Ona göre adalet eşitlik olarak anlaşılmalıdır, ancak sayısal eşitlik ile oransal eşitlik arasında önemli bir ayrım yapmıştır. Sayısal eşitlik her bireyin eşit kabul edildiğini ifade eder ki bu kavram günümüzde genellikle tüm bireylerin kanun önünde eşit olduğu ilkesi olarak yorumlanmaktadır. Oransal eşitlik ise her bireye katkısına, performansına veya hizmetine göre hak ettiğinin verilmesi ilkesini ifade eder. Dolayısıyla bu ilke, aynı şeylere eşit muamele edilmesi gerektiğini, farklı şeylere ise orantısal faktörler dikkate alınarak farklı muamele edilmesi gerektiğini ileri sürer.

Adalet, doğasına bağlı olarak iki türe ayrılabilir: genel adalet ve birincil adalet. Genel adalet, insan faaliyetlerinin çeşitli yönlerini kapsayan tüm hakikatleri, erdemleri ve hukuki görüşleri kapsar.¹⁷² Kapsamı doğrudan ulaşılamayacak kadar geniştir, bu nedenle genel adalet genellikle yürürlükteki kanun kullanılarak uygulanır. Birincil adalet ya da genellikle uzmanlaşmış adalet olarak adlandırılan adalet, dağıtıcı adalet ve değişmeli adalet olmak üzere ikiye ayrılır. Dağıtıcı adalet, onur ya da verilen hizmetler gibi bireysel farklılıklar göz önünde bulundurularak her bireyin hak ettiği payı alması gerektiği ilkesini ifade eder. Aristoteles, iyilik kavramının farklı toplumlarda farklı yorumlanabileceğini ve adalet standartlarının o toplumun bağlamına göre uyarlandığını savunmuştur.

Düzeltilici adalet ya da genellikle düzeltici hakkaniyet olarak adlandırılan adalet, suçlardan kaynaklanan eşitsizlikleri düzeltmeyi amaçlar. Amaç, suçun veya ihlal edilen güvenin bir sonucu olarak uğranılan zararın tazmin edilmesi yoluyla bozulan dengenin yeniden tesis edilmesidir. Hem dağıtıcı hem de düzeltici adalet hakkaniyet konularına duyarlıdır ve ancak eşit başarılarla eşit ödüller verilmesi gerektiği kavramı açısından anlaşılabilirler.

Aristoteles'in dağıtıcı adalet görüşü, toplumdaki onur, servet ve diğer değerli şeylerin dağıtımını vurgular.¹⁷³ Ona göre adil bir dağıtım, toplumda kabul gören iyilik değerlerine uygun bir dağıtımdır. Aristoteles'e göre dağıtıcı adalet, kaynakların ve servetin dağıtımının toplumda tanınan ve saygı duyulan değerlere dayanmasını sağlamaya çalışır. Bu bağlamda, dağıtıcı adalet tüm toplum için iyiye ulaşmaya odaklanır. Düzeltilici adalet ise, meydana gelen suçların veya yanlışların düzeltilmesiyle ilgilidir. Bir suç meydana geldiğinde, düzeltici adalet mağdur tarafın uygun bir şekilde

¹⁷¹ İsmail Safi, "Adalet ve Siyaset İlişkisi Üzerine", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 12, 2018, s. 70.

¹⁷² Sercan Gürler, "Ernest Weinrib'te Özel Hukuk Felsefesi ve Hukuki Formalizm", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1-2, 2009, s. 151.

¹⁷³ Delba Winthrop, "Aristotle and Theories of Justice", *American Political Science Review*, Cilt 72, Sayı 4, 1978, s. 1210.

tazmin edilmesinin yanı sıra suçluya da uygun cezanın verilmesini amaçlar. Amaç, yasayı veya normu ihlal eden eylem nedeniyle bozulan denge ve eşitliği yeniden tesis etmektir. Bu açıdan bakıldığında, düzeltici adalet yargının alanıdır ve yargı kurumları uygun tazminat ve ceza sağlayarak adaleti korumakla görevlidir. Öte yandan, dağıtıcı adalet, kaynakların ve servetin dağılımının toplumda kabul gören iyilik ve adalet değerlerine dayanmasını sağlamak için hükümetin veya kamu otoritesinin sorumluluğudur. Bu durumda hükümet, bu değerlerle uyumlu politikalar ve dağıtım mekanizmaları oluşturmaktan sorumludur.

Aristoteles'in adalet konusundaki düşünceleri, tüm insanlar için geçerli olan genel adalet ilkelerine dayanan kararlar ile yalnızca belirli bir hukuk topluluğunun özel görüşlerinden kaynaklanan kararlar arasında ayırım yapmanın önemini vurgulamaktadır.¹⁷⁴ Aristoteles, bu iki tür yargının, kanunlarda belirtilen pozitif hukuk ile örf ve adet hukuku arasındaki ayrımla karıştırılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Aristoteles'e göre, insan doğası aracılığıyla tanımlanabilen genel adalet ilkelerine dayanan kararlar daha yüksek ve evrensel bir güce sahiptir.¹⁷⁵

John Rawls, adil eşitlik olarak adalet teorisiyle tanınan bir siyaset filozofudur. Ona göre biçimsel adalet, sosyal etkileşimlerin düzenlenmesinde ve toplumdaki bireylerin hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde esastır.¹⁷⁶ Rawls'a göre anayasalar ve yasalar, toplumdaki bireysel hak ve yükümlülüklerin uygulanması için temel teşkil eder. Bu yasal çerçeve sayesinde, bireylerin temel hakları korunur ve garanti altına alınırken, adil yükümlülükler de eşit şekilde uygulanır.¹⁷⁷ Resmi adalet, aynı durumdaki her bireyin eşit muamele göreceğine dair asgari bir garanti sağlar. Bu, kuralların ve yasaların sosyal, ekonomik veya siyasi statülerine bakılmaksızın istisnasız herkese tutarlı bir şekilde uygulanması gerektiği anlamına gelir. Her birey için eşit sonuçları garanti etmese de, biçimsel adalet herkesin temel haklara eşit erişimini ve yasalar çerçevesinde adil muamele görmesini sağlar. Rawls'un biçimsel adalet görüşü, kuralların ve yasaların tüm bireyler için adil ve eşit bir toplum inşa etmedeki önemli rolünü vurgular.¹⁷⁸

John Rawls, ünlü kitabı "Bir Adalet Teorisi"nde, sosyal adalet teorisinin iki ana ilkesini, yani farklılık ilkesi ve adil fırsat eşitliği ilkesini ana hatlarıyla belirtir. Farklılık ilkesi, toplumdaki sosyal ve ekonomik farklılıkların, en dezavantajlı durumda olanlara

¹⁷⁴ Fred D. Miller, "Aristotle's Philosophy of Law", *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence: Volume 6: A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, 2015, s. 81.

¹⁷⁵ Jesús Vega, "Aristotle on Practical Rules, Universality, and the Law", *The Threads of Natural Law: Unravelling a Philosophical Tradition*, Springer, 2012, s. 14.

¹⁷⁶ Michael Lessnoff, "John Rawls' Theory of Justice", *Political Studies*, Cilt 19, Sayı 1, 1971, s. 73.

¹⁷⁷ Charles R. Beitz, "Rawls's Law of Peoples", *Ethics*, Cilt 110, Sayı 4, 2000, s. 25.

¹⁷⁸ John Rawls, *A Theory of Justice*, Cambridge: Massachusetts Harvard University, 1971, s. 58.

en fazla faydayı sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini ileri sürer. Bu ilke, sosyo-ekonomik farklılıkların, kişinin refah, gelir ve otoritenin temel yönlerini elde etme fırsatlarında eşitliğe yol açması gerektiğini belirtir. Buna karşılık, adil fırsat eşitliği ilkesi, en dezavantajlı durumda olanlara refah, gelir ve yetki alanlarında ilerleme kaydetmeleri için eşit fırsatlar sağlanmasının önemini vurgular. Bu ilke, toplumda eşitliğe ulaşmak için sınırlı fırsatlara sahip olanlar için özel koruma talep eder. Dolayısıyla bu iki ilke, toplumdaki tüm bireyler için dengeli ve adil olan sosyal adalete ulaşmanın çerçevesini oluşturur.

Rawls, Hume, Bentham ve Mill tarafından önerilen faydacılığa alternatif olarak bir adalet teorisi önermiştir.¹⁷⁹ Rawls'a göre faydacı ilkelerle yönetilen bir toplumda bireyler saygınlıklarını ve haklarını kaybedecek ve kamu yararına yönelik hizmetler ortadan kalkacaktır. Faydacılık, bireyin özel koşullarını veya ihtiyaçlarını dikkate almadan, ortak fayda için genellikle bireysel fedakarlıklar talep ettiği için çok sert kabul edilir. Rawls, sosyal adaletin iki ana hedefle takip edilmesi gerektiğini savunur. Birincisi, toplumdaki daha zayıf grupların yaşadığı eşitsizlikleri, onları güçlendirecek sosyal, ekonomik ve siyasi kurumlar yaratarak düzeltmektir. İkincisi, herhangi bir kural veya politika, mevcut adaletsizlikleri düzelterek politikaların geliştirilmesine rehberlik etmeyi amaçlamalıdır. Dolayısıyla Rawls'un adalet teorisinin nihai hedefi, tüm bireyler için daha adil ve eşit bir toplum yaratmaktır.

Daha çok adalet ilkeleri olarak bilinen yasa yapma ilkeleri, temelde etik bir boyuta sahiptir. Bu nedenle, yasa doğası gereği içsel itaat talep eder. Bu nedenle, hukukun nihai amacı olan adalete ulaşılması, bir devlet içindeki bağımsız hukuk kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. Bu da hukukun temel yönelimi olarak her vatandaş ya da birey için adaleti gerçekleştirmenin önemini teyit etmektedir. İnsanlığa büyük katkılarda bulunmuş bir din olarak İslam, sosyal adalet ilkesini vurgular ve insan hayatının her alanında uygulanmasını teşvik eder.¹⁸⁰

İslam, tüm inanan bireyler tarafından benimsenebilecek ve uygulanabilecek kuralları onaylar. Toplumun her üyesi, şekil, soy veya cinsiyet açısından farklılıklara bakılmaksızın, toplumun maddi koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunmaya teşvik edilir. İslami görüşe göre, her birey kendi potansiyelini geliştirmek ve hayatta başarılı olmak için eşit fırsata sahiptir. Dolayısıyla, İslam'daki adalet ilkeleri toplumun tüm üyeleri için eşitlik, fırsat ve güçlenmeyi vurgular.

¹⁷⁹ Turgay Kahveci, "Rawls'a Karşı Badiou: 'Hakkaniyet Olarak Adalet'ten 'Olay'da Somutlaşan Adalete'", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 47, Sayı 2, 2023, s. 677.

¹⁸⁰ Mustafa Kelebek, "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2000, s. 329.

Kur'an'ın hem bireysel hem de kolektif olarak insan hayatında adalet değerlerine büyük önem verdiği inkar edilemez.¹⁸¹ Bunun adalet kavramına ilişkin anlayışımızı zenginleştirmede önemli bir etkisi olmuştur. Sonuç olarak, Kur'an'ın adalet konusunda sağladığı açıklık ve anlayış derinliği bizi çoğu zaman tatmin etmekte ve etkilemektedir. Bu bağlamda, Kur'an'ın adalet hakkındaki fikirlerin nihai ve mükemmel kaynağı olduğuna dair bir ideal vardır.¹⁸² Böyle bir düşünce, İslam'da Allah'ın en adil olduğuna dair temel inançla uyumludur.

Eğer Allah adaletin kaynağı ise, o zaman O'nun keliması olan Kur'an'ın adaletle ilgili düşüncelerin nihai kaynağı olarak görülmesi uygun olur. Bu nedenle Kur'an sadece dini öğretileri içeren kutsal bir kitap olarak değil, aynı zamanda insan hayatının tüm yönlerinde adalet ilkelerini anlamada kapsamlı ve ilahi bir rehber olarak görülür.¹⁸³ Kur'an'ın rehberliğine dikkat ederek, Müslümanların hem bireysel bağlamda hem de adil ve eşitlikçi bir toplumsal yapının oluşturulmasında eylemlerinde ve karar verme süreçlerinde adalet değerlerini uygulamaları beklenir.

Kur'an'da adalet kavramını ifade etmek için sıklıkla kullanılan diğer terimler *el-kıst* ve *el-misl* (eşit parçalar veya eşit) terimleridir. Terminolojik olarak 'adl', bir şeye hem değer hem de boyut açısından dengeli davranmak anlamına gelir, böylece hiçbir tarafgirlik veya dengesizlik meydana gelmez. 'Adl' aynı zamanda doğruyu tercih eden bir tutum veya eylemi de yansıtır. Bu kategoride, Kur'an'da 'adl' kökünden türetilen adalet kavramıyla ilgili hakikat, tarafsızlık, bireysel hakların korunması ve adil karar alma süreçleri gibi çeşitli kavramlar vardır.

Genel olarak, Kur'an'da 'adl' teriminin içerdiği çeşitli anlamlar doğrudan adalet kavramıyla ilgilidir.¹⁸⁴ Bu terimler, günlük hayatta uygulanması gereken çeşitli adalet biçimlerinin bir tanımını sağlar. Buradan, adalet kavramının Kur'an'da önemli bir yere sahip olduğu ve İslami öğretilerin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılır.

İslam'da adil olma emri, statü veya konumdan bağımsız olarak her bireye yöneliktir. İslam, kişinin kendi yakınlarına zarar verme potansiyeli olsa bile, doğruyu dürüstçe söylemenin önemini vurgular. Adalet ilkesi, Müslüman aile ve toplum içinde olduğu kadar gayrimüslim bireylere karşı da olmak üzere hayatın her alanında

¹⁸¹ Ahmet Selim Kadioğlu, "Türk-İslam Sentezcilerinde Hukuk, Ahlak ve Din İlişkisi", *OPUS International Journal of Society Researches*, Cilt 17, Sayı 34, 2021, s. 1553.

¹⁸² Hüseyin Karayaka, "Kur'an'da Adalet Kavramı ve İslam Muhakeme Hukukuna Göre Adil Yargılama", *Uludağ İlahiyat Dergisi*, Cilt 32, Sayı 1, 2023, s. 177.

¹⁸³ Müfit Saruhan, "Erdemlerin Erdemi: Adalet", *Adam Academy Journal of Social Sciences*, Cilt 5, Sayı 1, 2015, s. 8.

¹⁸⁴ Mustafa Kara, "Kur'an'da 'Adalet Kavramı ve Güncel Değeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 34, 2013, s. 152.

gözetilmelidir.¹⁸⁵ İslam'da sosyal adalet ilkesi, sosyal statü, ekonomi, cinsiyet veya diğer arka plan faktörlerine dayalı herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın desteklenmektedir.

İslam, verilen sözlerin yerine getirilmesinin, güvenin korunmasının ve zayıf ve acı çekenlere koruma sağlanmasının önemini vurgular. Toplumun diğer üyeleriyle dayanışma da İslami öğretilerde son derece önem verilen bir değerdir. Müslümanların dürüst ve empatik olmaları, adil ve eşitlikçi bir toplum inşa edilmesine olumlu katkıda bulunmaları gerekmektedir. Ayrıca İslam, gayrimüslim bireylerin dini inanç ve uygulamalarını baskı veya ayrımcılık olmaksızın yerine getirme hakları da dâhil olmak üzere bireylerin haklarına saygı göstermenin önemini öğretir. İslam'daki adil tutum sadece müslümanların iç işlerinde değil, aynı zamanda toplumdaki diğer birey ve gruplara saygı ve adaletle muamele edilmesinde de geçerlidir.

Endonezya'daki dini mahkeme sisteminin İslam hukuku ilkelerine dayalı olarak dönüştürülmesinin toplum ve adalet üzerinde geniş kapsamlı etkileri vardır. Bu değişiklikler sadece hukuki süreçle sınırlı olmayıp, aynı zamanda değerler, kültür ve günlük yaşamda dini inançlarla ilişkili dinamikleri de içermektedir. Bu değişim, dini hukuk ilkeleri ile toplumun giderek karmaşıklaşan ihtiyaçları arasındaki uyumun önemini vurgulamakta ve İslam hukukunun müslümanların öğretilerindeki ayrılmaz rolünün altını çizmektedir. Pancasila ilkeleri ve 1945 Endonezya Cumhuriyeti Üniter Devlet Anayasası temelinde, İslam hukukunun maddi hukukun bir parçası olarak meşrulaştırılması anayasal ve hukuki bir zorunluluk olmuştur. Bu durum, İslam hukukunun bazı kısımlarını açıkça ya da zımnen mevzuata dahil eden çeşitli yasama unsurlarına da yansımıştır.

Esasen, din mahkemeleri Endonezya'daki müslümanları ilgilendiren davalarda, her zaman doğrudan Kur'an metni, hadîs veya icma, kıyâs, istihsân, istishâb gibi diğer İslam hukuku kaynakları veya İslam hukukuna referans olan bazı fıkıh kitapları ile ilgili olmayan bir hukuki temel kullanarak karar verme yetkisine sahiptir. Bununla birlikte, anlayış farklılığının olduğu durumlarda, Kuran ve İslam hukukunun diğer standartları doğrudan referans alınmaktadır. Bu yaklaşım, dini mahkeme sisteminin toplumun karmaşık bağlamını dikkate alarak hukuki işlevlerini yerine getirme çabasını ve Endonezya'da adaletin uygulanmasında İslami hukuk ilkelerinin esnek ancak sağlam bir temel olarak kullanılmasını yansıtmaktadır. Bu doğrultuda, Kur'an ve Sünnet'in yazılı veya zımni hukuki içeriği, 1989 tarihli ve 7 sayılı Endonezya Cumhuriyeti dini

¹⁸⁵ Hüseyin Yılmaz, "Medine Sözleşmesi Bağlamında Birlikte Yaşama Kültürü", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 2021, s. 243.

mahkemeler kanununda yapılan ikinci değişikliğe ilişkin 2009 tarihli ve 50 sayılı kanunda yer almıştır. Ancak, maddi hukuk hala 1974 tarihli evliliğe ilişkin 1 sayılı Kanun, 1974 tarihli evliliğe ilişkin 1 sayılı kanunun uygulama yönetmeliğine ilişkin 1975 tarihli 9 sayılı hükümet yönetmeliği, sahip olunan arazilerin vakfına ilişkin 1977 tarihli 28 sayılı hükümet yönetmeliği ve kısmen din mahkemeleri kanununda yer alan vakıflara ilişkin 2004 tarihli 41 sayılı kanun, 1977 tarihli 28 sayılı hükümet yönetmeliğinin uygulama yönetmeliğine ilişkin 1978 tarihli 1 sayılı din bakanı yönetmeliği, vasi hakimlere ilişkin 1987 tarihli 2 sayılı din bakanı yönetmeliği, zekat yönetimine ilişkin 1999 tarihli 38 sayılı kanun, İslami bankacılığa ilişkin 2008 tarihli 21 sayılı kanun ile bağlıdır.

İslam hukukunun temsili olarak bir sonraki mevzuat ürünü İslam hukuku derlemesidir. Endonezya'daki İslam hukuku derlemesi, İslam hukukunun önemli bir temsili olan bir mevzuat ürünü olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, İslam hukuku derlemesinin konumu sadece resmi bir hukuki belge olmayıp, hukuki alanın ötesine geçen bir önemi yansıtmaktadır. Endonezya'daki İslam toplumunun yaşamının bir tezahürü olarak İslam hukuku derlemesi, dini ve medeni yaşamın temelini oluşturan hukuki normları içermektedir. İslam hukuku derlemesi birden bire ortaya çıkmamış, Endonezyalı alimlerin ittifakı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum, İslam hukuku derlemesinin sadece hükümetin veya yasama organının isteklerini yansıtmadığını, aynı zamanda dini liderlerin katılımını da içerdini vurgulamaktadır. Bu süreçte İslam hukuku derlemesi, 1991 tarihli 1 numaralı başkanlık talimatı ile Endonezya hukuk sisteminin bir parçası olarak resmen tanınmıştır.

Meşruiyet bağlamında, İslam hukuku derlemesi maddi hukukun tek aracı değildir. Şeriat İktisat Hukuku Derlemesi¹⁸⁶ ve Endonezya Ulema Konseyi Şeriat Konseyi Fetvası¹⁸⁷ da ulusal hukuk sisteminin ayrılmaz parçaları olarak kabul edilmektedir. Bu sınıflandırma, İslam Hukuku Derlemesi'nin güçlü bir meşruiyete sahip olduğunu ve dini mahkemelerdeki davaların çözümünde önemli bir rehber olarak kabul edildiğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla, İslam hukuku derlemesi sadece resmi kurallardan oluşan bir derleme olmayıp, Endonezya'daki İslam toplumunun yaşamında kültürel, normatif ve dini yönleri de içermektedir. Ulemanın mutabakatının, başkanlık talimatnamesinde resmi olarak tanınması ve dini mahkemelerdeki davaların

¹⁸⁶ Mahkamah Agung Republik Indonesia, “Kompilasi Hukum Ekonomi Syari’ah”, erişim: 12 Temmuz 2024, <https://perpustakaan.mahkamahagung.go.id/assets/resource/ebook/02.pdf>

¹⁸⁷ Majelis Ulama Indonesia”, Fatwa Dewan Syariah Nasional Majelis Ulama Indonesia (DSN-MUI)”, erişim: 12 Temmuz 2024, <https://dsnmu.or.id/kategori/fatwa/>

çözümündeki rolü, İslam hukuku derlemesini Endonezya'nın çoğulcu hukuki yapısının ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir.

Dini mahkemeler, Endonezyalı müslümanlar için İslam hukukunun eşitlikçi ilkeler, birliktelik ve İslami kimlik temelinde adaletle uygulanması işlevini yerine getirmede önemli bir role sahiptir. İslam hukuku sadece İslam öğretilerinin önemli bir parçası olmakla kalmaz, aynı zamanda Endonezya halkının dini inançlarını güçlendirir ve kararlarıyla eğitim sağlar. Boşanma davaları ve miras mallarının paylaşımı da dahil olmak üzere aile içi çatışmaların kamu yararı gözetilerek çözüme kavuşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Din mahkemeleri, toplumun ihtiyaçlarını dini bağlamda karşılayan çözümler sunmak ve adalet ve denge duygusu yaratmak için vardır.

İslam'da adalet ilkesi, Endonezya'daki dini mahkemeler bağlamı da dahil olmak üzere her yargı sisteminin ana temelidir. İslam'da adalet sadece yasaların adil bir şekilde uygulanmasını içermez, aynı zamanda sosyal, ekonomik veya dini statüleri ne olursa olsun tüm bireylere eşit ve adil muamele edilmesine de önem verir.¹⁸⁸ Bu ilke, dini uygulamaların ayrılmaz bir parçası olarak adaleti korumanın önemini vurgulayan Kur'an-ı Kerim ve Peygamber Muhammed'in hadislerinde teyit edilmiştir. İslam'da adalet, hem maddi hem de usuli adaleti kapsayan geniş boyutlara sahiptir.¹⁸⁹ Maddi adalet tüm bireyler için eşit haklar ve adil muamele anlamına gelirken, usuli adalet kanunların uygulanmasında adil ve şeffaf süreçlerin önemini vurgular.

Dini mahkemeler bağlamında, maddi adalet her bireyin adil muamele görme hakkını içerirken, usuli adalet mahkemelere erişim, uygun bir savunma hakkı ve gerektiğinde temyize gitme veya tazminat alma hakkı gibi hususları içerir. İslam'da adalet ilkeleri aynı zamanda onarıcı yönler de içerir; burada temel amaç sadece suçları cezalandırmak değil, aynı zamanda toplumda barış ve adaleti yeniden tesis etmektir. Bu, yaptırımın işlenen yanlışla orantılı olması gereken kısas ilkesinin yanı sıra, yaptırımların rehabilitasyon ve caydırıcılık hedeflerine ulaşmak için hakimın takdirine göre belirlendiği tâzir ilkesini de içerir.

Adalet, hukukun oluşturulması ve uygulanması sürecinde her zaman öne çıkan bir ideal değer olmuştur. Bununla birlikte, soyut bir kavram olarak adalet genellikle kesin sınırlar olmaksızın algılanır. İslam hukuk düşüncesi de adalet kavramının bu anlayışından ayrılamaz. Adalet, insanların algılarını şekillendirmede önemli bir etkiye sahip olan soyut bir kavramdır. Adaletin önemi ekonomi, siyaset, hukuk ve kelam da dahil olmak üzere hayatın çeşitli alanlarına yayılır ve nüfuz eder. İslam adalet

¹⁸⁸ Sabri Çiftçi, "İslam, Social Justice, and Democracy", *Politics and Religion*, Cilt 12, Sayı 4, 2019, s. 554.

¹⁸⁹ Suud Sarım Karımullah vd., "Da'wah for Social Justice: Creating Awareness of Social Issues Through a Religious Approach," *Jurnal Dakwah Risalah*, Cilt 34, Sayı 2, 2023, s. 115.

meselerine derin bir ilgi gösterir ve bu kavram toplumsal değişime paralel olarak gelişmeye devam eder. Adalet anlayışı, kültürel ve sosyal dinamiklerin ayrılmaz bir parçası haline gelmekte, bu da yorumunun zaman içinde başkalaşmaya devam etmesine neden olurken, önceki nesillerden gelen düşünce mirasını da tanımaya devam etmektedir. İslam'da hukuk ve adaletin inşası, ahlak ve aşkın inanç boyutlarından ayrı tutulamaz, çünkü her ikisi de birbirleriyle ilişkilidir ve el ele gider.

3.1.2. Yasal Açıklık ve Erişilebilirlik İlkeleri

Yasal açıklık ve erişilebilirlik ilkeleri Endonezya'nın dini adalet sisteminin adil ve sürdürülebilir olmasının sağlanmasında kilit unsurlardır. Hukuki açıklık, halkın adalet sistemini daha iyi anlamasını ve izlemesini sağlayan hukuki bilgilerin, yargı süreçlerinin ve hukuki kararların sağlanmasında şeffaflığı ifade eder. Dini adalet kurumlarında hesap verebilirlik ve kamu güveni için güçlü bir temel oluşturur. Hukuki erişilebilirlik, tüm bireylerin dini adalet sistemine kolayca ve herhangi bir engelle karşılaşmadan erişebilmesi ve bu sistemi kullanabilmesi anlamına gelir. Bu, mahkemelere fiziksel erişimi, yani ihtiyacı olan bireyler için yeterli tesis ve hizmetlerin mevcudiyetini ve mahkeme masraflarının yasal korumaya ihtiyacı olanlar için bir engel teşkil etmemesi gereken mali erişimi içerir.¹⁹⁰

Hukuki açıklık ve erişilebilirlik ilkeleri, dini adalet sisteminin sosyal, ekonomik veya dini statülerine bakılmaksızın tüm bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmesini sağlama taahhüdünü yansıtır. Bu, dini adalet kurumlarının yargı süreci, bireysel haklar ve mevcut hizmetler hakkında anlaşılması kolay bilgileri aktif bir şekilde teşvik etmeleri ve ihtiyaç duyanların adalet sistemine erişimleri için yardım sağlamaları gerektiği anlamına gelir.

Endonezya'daki dini mahkemeler bağlamında, hukuki açıklık ve erişilebilirlik ilkesi, uzak veya düşük gelirli bölgelerde hukuki hizmetlere erişimi iyileştirme çabalarını da içerir.¹⁹¹ Bu, yeterli hukuki altyapının geliştirilmesini, hukuk görevlilerinin eğitilmesini ve yerel ve kültürel ihtiyaçlara duyarlı hukuki hizmetlerin sunulmasını içerir. Ayrıca bu ilke, hukuki erişilebilirliği artırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasının önemini de vurgulamaktadır. Çevrimiçi platformların ve mobil uygulamaların kullanımı, bireylerin hukuki bilgilere erişmelerine, başvuru

¹⁹⁰ A. Pratiwi, "Providing Legal Aid in Facing Cases for Underprivileged Communities at the Religious Courts of Semarang City", *The Indonesian Journal of International Clinical Legal Education*, Cilt 3, Sayı 3, 2021, s. 330.

¹⁹¹ Jayne Curnow, "Legal Support Structures and the Realisation of Muslim Women's Rights in Indonesia", *Asian Studies Review*, Cilt 39, Sayı 2, 2015, s. 214.

yapmalarına ve davalarının gidişatını daha verimli ve kolay bir şekilde takip etmelerine yardımcı olabilir.

Hukuki açıklık ve erişilebilirlik ilkeleri aynı zamanda insanların dini adalet sistemine olan güvenini de güçlendirir; çünkü şeffaflık ve bilgiye erişilebilirlik, yargı sürecini daha iyi anlamalarını ve izlemelerini sağlar. Dini adalet sisteminin açık ve erişilebilir olduğunu düşünen kişilerin yasal sürece dahil olma, gerektiğinde dava açma veya temyize gitme ve yasal kararlara uyma olasılığı daha yüksek olacaktır. Ayrıca bu ilke, bireylerin, özellikle de savunmasız veya ötekileştirilmiş kişilerin haklarının korunmasını sağlamak açısından da önemlidir. Dini adalet sistemine kolay erişim, bireylerin şiddete karşı korunma, mülkiyet hakları ve aile hakları gibi hakları da dahil olmak üzere hakları için mücadele etmelerini sağlar. Böylece, hukukun açıklığı ve erişilebilirliği ilkesi, toplumda eşitlik ve sosyal adaletin teşvik edilmesinde önemli bir araç haline gelir.

Aynı zamanda adaletin ve insan onurunun temeli olan insan haklarının yerine getirilmesine de katkıda bulunur. Dini adalet sistemine erişim, bireylerin ifade özgürlüğü, din özgürlüğü ve kanun önünde adil ve eşit yargılanma hakkı da dahil olmak üzere haklarını korumalarını sağlar. Bu nedenle, hukukun açıklığı ve erişilebilirliği ilkesi sadece İslam hukuku bağlamında değil, aynı zamanda evrensel olarak tanınan insan hakları standartlarının karşılanması açısından da önemlidir. Endonezya bağlamında bu ilke aynı zamanda devletin modern, kapsayıcı ve eşitlikçi bir dini adalet sistemi kurma taahhüdünü de yansıtmaktadır.¹⁹² Yeterli hukuki altyapının geliştirilmesi, hukuk görevlilerinin eğitilmesi ve uzak bölgelerde hukuki hizmetlere erişimin teşvik edilmesi gibi hukuki açıklık ve erişilebilirliği iyileştirmeye yönelik tedbirler, hükümetin hukukun üstünlüğünü ve tüm vatandaşlar için hukuki korumayı güçlendirme çabalarının ayrılmaz bir parçasıdır.

Hukuki açıklık ve erişilebilirlik ilkeleri iyi yönetişimin güçlendirilmesi ve kamusal hesap verebilirliğin teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilke, yargı süreçleri ve hukuki kararlara ilgili bilgilerin kamuoyu tarafından geniş ölçüde erişilebilir olmasını sağlayarak, adalet sistemi içinde meydana gelebilecek yolsuzluk, yetkinin kötüye kullanılması ve etik ihlallerin önlenmesine yardımcı olur. Hukuki açıklık, kamunun dini adalet kurumlarının performansını izleyip değerlendirmesine ve gerektiğinde şikayet ve eleştirilerde bulunmasına imkan tanır. Hukuki açıklık ve erişilebilirlik ilkeleri aynı zamanda kapsayıcı ve sürdürülebilir toplumsal kalkınma için

¹⁹² Robert W. Hefner, "Islam and Covenantal Pluralism in Indonesia: A Critical Juncture Analysis," *The Review of Faith & International Affairs*, Cilt 18, Sayı 2, 2020, s. 5-6.

de güçlü bir temel oluşturur. Bu ilke, tüm bireylerin dini adalet sistemine eşit erişimini sağlayarak sosyal adaletin güçlendirilmesine, bireysel hakların korunmasına ve toplum içinde barış ve uzlaşmanın teşvik edilmesine yardımcı olur. Başka bir deyişle, hukukun açıklığı ve erişilebilirliği, tüm vatandaşlar için adil, medeni ve eşitlikçi bir toplumun gelişmesine elverişli bir ortam yaratır.

3.1.3. Dini Mahkemelerin Özerkliği ve Bağımsızlığı İlkeleri

Dini mahkemelerin özerkliği ve bağımsızlığı ilkeleri, dini mahkemelerin görevlerini etkili ve adil bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Dini mahkemelerin özerkliği, dini mahkemelerin siyasi güçlerin veya diğer dış çıkarların müdahalesi olmaksızın görevlerini yerine getirebilmelerini ifade eder. Bu, hukuki kararların siyasi baskı veya çıkarlardan ziyade yürürlükteki hukuka ve adalet ilkelerine dayanmasını sağlamak açısından önemlidir. Bu özerklik, hukuki karar verme özgürlüğü, yargı gündemini belirleme özgürlüğü ve hakimlere veya dini mahkeme görevlilerine yöneltilebilecek tehdit veya gözdağına karşı korunma gibi hususları içerir.

Dini mahkemeler kanununun 6. maddesi dini yargı sisteminin iki kademededen oluştuğunu belirtmektedir:¹⁹³ ilk kademe olarak belediye/ilçe düzeyinde yer alan dini mahkemeler ve temyiz kademesi olarak il düzeyinde yer alan dini yüksek mahkemeler. Her iki kurum da en yüksek devlet mahkemesi olan Yargıtay'ın denetimi altındadır. Yüksek mahkeme, kendisine bağlı yargı yetkisinin kullanılmasının bir parçası olarak dini mahkemelere teknik rehberlik sağlama yetkisine sahiptir. Ancak, hakimlerin davalara bakma ve karar verme özgürlüğünün korunması için yüksek mahkemenin dini mahkeme hakimlerinin davalarına ve kararlarına müdahale etmesine izin verilmediğini belirtmek önemlidir.

Dini mahkemeler kanununda öngörüldüğü üzere, İslami medeni konularda adalet arayanlar, davalarını ilk aşamada dini mahkemelere götürme hakkına sahiptir.¹⁹⁴ Dini Mahkemenin kararından memnun kalmazlarsa, temyiz düzeyi olarak Dini Yüksek Mahkemeye itiraz edebilirler. Temyiz aşamasından sonra da memnuniyetsizlik devam ederse, dava temyiz için Yargıtay'a sunulabilir. Her bir dini mahkemenin ve dini yüksek mahkemenin iç organizasyon yapısı din mahkemeleri kanununun 9. maddesi ile düzenlenmiştir. Maddenin (1). fıkrasında, bir dini mahkeme kurumunun başkan, üye

¹⁹³ Database Peraturan, “Undang-undang (UU) Nomor 7 Tahun 1989 tentang Peradilan Agama”, erişim: 12 Temmuz 2024, <https://peraturan.bpk.go.id/Details/46804/uu-no-7-tahun-1989>

¹⁹⁴ Euis Nurlaelawati, “Muslim Women in Indonesian Religious Courts: Reform, Strategies, and Pronouncement of Divorce”, *Islamic L. & Soc'y*, Cilt 20, 2013, s. 242.

hakimler, yazı işleri müdürü, sekreter ve mübaşir dahil olmak üzere çeşitli personelden oluştuğu teyit edilmektedir.

Dini mahkemelerin özerkliği ve bağımsızlığı ilkeleri demokratik ve adil bir adalet sisteminin temel ilkelerini yansıtmaktadır. Yeterli özerklik ve bağımsızlık olmadan dini mahkemeler işlevlerini etkili bir şekilde yerine getiremeyecek ve sonuçta ortaya çıkan hukuki kararlar adaleti veya gerçeği yansıtmayabilecektir. Endonezya bağlamında, dini mahkemelerin özerkliği ve bağımsızlığı ilkeleri aynı zamanda hukukun üstünlüğü ve yürütme, yasama ve yargı arasındaki güçler ayrılığı ilkelerinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Bu ilkenin korunması, dini yargı kurumlarının bağımsız olarak çalışabilmesini ve siyasi müdahale veya dış baskı olmaksızın tüm bireyler için adil hukuki koruma sağlayabilmesini temin eder.

Dini mahkemelerin özerkliği ve bağımsızlığı ilkeleri sadece dini adalet sisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak için değil, aynı zamanda halkın yargıya olan güvenini korumak için de önemlidir. Kamuoyunun dini adalet sisteminin adillğine olan güveni büyük ölçüde hakimlerin ve dini adalet görevlilerinin bağımsız hareket edebileceklerine ve siyasi baskıdan ya da yargı sürecinin bütünlüğüne zarar verebilecek diğer çıkarlardan etkilenmeyeceklerine olan inançlarına bağlıdır.

Endonezya'daki dini mahkemeler bağlamında, dini mahkemelerin özerkliği ve bağımsızlığı ilkeleri, hükümetin çeşitli organları arasındaki güç dengesinin korunmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu ilke, dini mahkemelerin yürütme ve yasamadan bağımsız olarak çalışabilmesini sağlayarak, demokratik sistemlerin temel bir ilkesi olan kuvvetler ayrılığının korunmasına yardımcı olur. Ayrıca, bu ilke Endonezya'daki hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi ilkelerine bağlılığının da bir parçasıdır.¹⁹⁵

3.1.4. Eşitlik İlkesi ve İnsan Haklarının Korunması

Eşitlik ve insan haklarının korunması ilkeleri adil, kapsayıcı ve hakkaniyetli bir dini adalet sisteminin inşasında çok önemli temellerdir. Kanun önünde eşitlik, sosyal, ekonomik, dini veya diğer arka plan durumlarına bakılmaksızın tüm bireylerin kanun tarafından tanınmak ve korunmak için aynı haklara sahip olmasını garanti eder. Bu, herkesin yargı sürecine ve kanun tarafından korunan temel haklara eşit erişimi olduğu anlamına gelir. Dini adalet sistemi bağlamında insan haklarının korunması, uluslararası hukuk ve ulusal anayasalar tarafından tanınan hakların yargı tarafından etkin bir şekilde

¹⁹⁵ Herlambang P. Wiratraman ve Dian A. H. Shah, "Indonesia's Constitutional Responses to Plurality", *Pluralist Constitutions in Southeast Asia*, 2019, s. 124.

korunmasını sağlar. Bu haklar arasında din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, kanun önünde eşitlik hakkı ve kanun önünde adil ve eşit muamele görme hakkı gibi haklar yer alır.

Dini adalet sistemi içinde insan haklarının korunması, bireylerin haklarının hükümetin veya diğer tarafların eylemleri tarafından ihlal edilmemesini sağlayan yasaların uygulanmasını da içerir. Eşitlik ve insan haklarının korunması ilkeleri, dini adalet sistemi içinde her bireyin adalete eşit erişiminin sağlanmasında önemli bir temel oluşturur. Bu, dini adalet kurumlarının ayrımcılık yapmadan faaliyet göstermesi ve tüm bireylerin temel haklarının korunmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlaması gerektiği anlamına gelir. Dolayısıyla bu ilke, her bireyin yasal koruma ve adalet elde etmek için eşit fırsata sahip olduğu kapsayıcı, adil ve eşitlikçi bir toplumun oluşturulmasına katkıda bulunur.

Endonezya bağlamında, eşitlik ve insan haklarının korunması ilkesi aynı zamanda devletin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve sosyal adalet ilkelerine olan bağlılığını da yansıtmaktadır. Endonezya, Pancasila ve 1945 Anayasası'na dayanan bir devlet olarak, insan haklarının korunmasının ve her bireyin dini adalet sisteminde adalete eşit erişiminin sağlanmasının önemini kabul etmektedir.¹⁹⁶ Bu ilke, toplum hayatının her alanında insan haklarına saygı gösterilmesi ve korunmasının önemini vurgulayan çeşitli yasal düzenlemeler ve politikalarda yansıtılmaktadır. Ayrıca, eşitlik ilkesi ve insan haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişimin güçlendirilmesinde de rol oynamaktadır. Bu ilke, bireylerin haklarının dini mahkemeler tarafından etkin bir şekilde korunmasını sağlayarak, hükümetlerin ve kamu kurumlarının hukuka tabi olmalarını ve eylemlerinden dolayı hesap verebilir olmalarını temin etmeye yardımcı olur. Bu, hükümetin hesap verebilirliğini sağlamak ve gücün kötüye kullanılmasını ve insan hakları ihlallerini önlemek için önemlidir.

Dini adalet sistemi bağlamında eşitlik ve insan haklarının korunması ilkesi, yargı sürecinin adil ve tarafsız olmasını da garanti altına alır. Yargılama sürecinin her aşamasında, hakimler ve dini adalet görevlileri, her bireyin argümanlarını ve kanıtlarını sunmak için eşit fırsata sahip olmasını ve ayrımcılık yapılmaksızın adil muamele görmesini sağlamalıdır. Buna bir avukat tarafından temsil edilme hakkı, ifade verme hakkı ve ilgili bilgi ve delillere erişim hakkı da dahildir. Eşitlik ve insan haklarının korunması ilkesi, dini mahkemelerin toplumdaki azınlıkların ve hassas grupların haklarını koruma sorumluluğunu da pekiştirir. Bu ilke, tüm bireylerin adalete eşit erişimini sağlayarak, kadınlar, çocuklar, engelliler ve azınlık dini topluluklar dahil

¹⁹⁶ Robiatul Adawiyah ve Umi Rozah, "Indonesia's Criminal Justice System with Pancasila Perspective as an Open Justice System", *Law Reform*, Cilt 16, Sayı 2, 2020, s. 151.

olmak üzere azınlık veya savunmasız gruplara karşı ayrımcılık ve baskının önlenmesine yardımcı olur. Bu, uluslararası kabul görmüş eşitlik ve ayrımcılık yapmama ilkeleriyle uyumludur.

Eşitlik ve insan haklarının korunması ilkeleri aynı zamanda toplumda barış ve uzlaşmanın tesis edilmesinde de rol oynar. Bu ilkeler, tüm bireylerin adalete ve hukukun korumasına eşit erişimini sağlayarak, toplum üyeleri arasındaki güveni güçlendirmeye ve karşılıklı saygı ve hoşgörüyü teşvik etmeye yardımcı olur. Bu nedenle, dini adalet kurumları sadece yasaların uygulayıcısı olarak değil, aynı zamanda toplumda sosyal uyum ve istikrarın sağlanmasında aracı olarak da hizmet ederler.

3.2. Dini Mahkeme Sisteminde İslam Hukukunun Dönüşümünün Analizi

Endonezya bağlamında, dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümüne ilişkin analizler, son birkaç on yılda meydana gelen önemli gelişmeleri vurgulamaktadır. Bu dönüşümler, hukuki yapı ve usullerden İslam hukukunun yorumlanmasına ve dini mahkemelerin rol ve işlevlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. En dikkat çekici hususlardan biri, İslam hukukunu devlet anayasasının ilkeleri ve uluslararası kabul görmüş insan hakları standartları ile uyumlu hale getirme çabasıdır. Bu durum, din veya inancı ne olursa olsun tüm bireylerin adalete adil ve eşit erişiminin sağlanmasının önemini vurgulayan 7/1989 sayılı Din mahkemeleri kanununda değişiklik yapılmasına dair 3/2006 sayılı kanun gibi İslam hukuku ile ilgili çeşitli kanunların revize edilmesine de yansımıştır.

İslam hukukunun dönüşümü, dini mahkemelerin profesyonelliğini ve bağımsızlığını geliştirme çabalarını da içermektedir.¹⁹⁷ Bu, dini hakimlerin niteliklerinin ve eğitimlerinin iyileştirilmesi, insan ve teknik kaynakların mevcudiyetinin artırılması ve yargı sürecinde şeffaflık ve hesap verebilirliğin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere alınan çeşitli reform tedbirlerinde yansıtılmaktadır. Amaç, dini mahkemelerin etkin bir şekilde çalışabilmesini ve dürüstlüğüne sahip bağımsız kanun uygulayıcıları olarak güvenilir olmalarını sağlamaktır. İslam hukukunun dini mahkeme sistemindeki dönüşümüne ilişkin analizler, İslam hukukunun dini hakimler tarafından yorumlanması ve uygulanmasındaki değişikliklere de dikkat çekmektedir. Her ne kadar İslam hukuku dini mahkemelerde birincil hukuk kaynağı olmaya devam etse de, toplumda meydana gelen sosyal, kültürel ve siyasi gelişmelere uyum sağlamak için İslam hukukunun yorum kapsamı genişletilmeye çalışılmıştır. Bu durum, İslam hukuku davalarının karara

¹⁹⁷ Yudian Wahyudi, "The Position of Islamic Law in the Indonesian Legal System (1900-2003)", *Asia-Pacific Journal on Religion and Society*, Cilt 5, Sayı 1, 2015, s. 13.

bağlanmasında daha kapsayıcı ve bağlamsal bir yaklaşım sergileyen çeşitli dini mahkeme kararlarına da yansımıştır.

Endonezya'nın dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun dönüşümüne ilişkin analizler, İslam hukuku kapsamında adalet ihtiyacı ile evrensel insan hakları ilkeleri arasında bir denge sağlamanın karmaşıklığını da göstermektedir.¹⁹⁸ İslam hukukunu insan hakları ilkeleriyle uyumlu hale getirme çabalarına rağmen, İslami öğretilerin zamanın bağlamına ve toplumun gelişimine uygun olarak yorumlanmasında zorluklar yaşanmaya devam etmektedir. Bu durum, ceza, evlilik ve miras gibi tartışmalı konularla ilgili davaların karara bağlanmasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3.2.1. Dini Mahkemelerde İslam Hukukuna İlişkin Mevzuat ve Politika

Endonezya'nın ulusal hukuk politikası bağlamında, İslam hukukunun konumu, İslam hukukunun yalnızca halihazırda yürürlükte olan değil, aynı zamanda yasal reform çabalarının odağı olan bir hukuk düzeni olarak görüldüğü uzun vadeli gelişim yönüyle dolaylı olarak yorumlanabilir. İslam hukukunun Endonezya'da hâlihazırda yürürlükte olan hukuk düzeninin ayrılmaz bir parçası olduğunu teyit eden iki temel gösterge vardır.¹⁹⁹ Birincisi, resmi hukuki yönü, 1989 tarihli 7 sayılı kanun gibi çeşitli kanun ve yönetmeliklerde kendini göstermektedir. Dini mahkemelere ilişkin 2006 tarihli 3 sayılı Kanun, İslam hukukunun derlenmesine ilişkin 1991 tarihli 1 sayılı başkanlık talimatı, vakıflara ilişkin 2004 tarihli 41 sayılı kanun ve şeriat bankacılığına ilişkin 2008 tarihli 21 sayılı kanun. İkinci olarak, İslam hukuku 1960 tarihli 5 sayılı temel tarımsal düzenlemeler kanunu, 1974 tarihli 1 sayılı evlilik kanunu, 2003 tarihli 20 sayılı milli eğitim sistemi kanunu ve 2008 tarihli 44 sayılı pornografi kanunu gibi birçok düzenlemeyi de dönüştürücü bir şekilde etkilemiştir. Bu iki göstergeye bakıldığında Endonezya'daki İslam hukukunun hem biçimsel hem de dönüştürücü geçerliliğe sahip olduğu görülmektedir. Biçimsel yön, Tanrı ile dikey ilişkiyi ilgilendiren ibadet mahdhah boyutunda görülmektedir. Bu arada, muamelat alanında ve diğer yönlerde, İslam hukuku dönüşümsel olarak uygulanmakta ve ulusal pozitif hukuk bağlamında rasyonelliğini göstermektedir. Diğer gelişmeler, İslam hukukunun biçimsel boyutta uygulanma şeklinin de ilerlediğini göstermektedir. Bu, toplumsal değişimlere ve gelişen hukuki ihtiyaçlara dinamik bir yanıtı yansıtmaktadır. Dolayısıyla Endonezya'daki İslam

¹⁹⁸ Muannif Ridwan ve A. M. Suhar, "Ideal Formulation of Human Rights Regulation in Indonesia", *Ilomata International Journal of Social Science*, Cilt 4, Sayı 4, 2023, s. 139.

¹⁹⁹ Franz von Benda-Beckmann ve Keebet von Benda-Beckmann, "The Dynamics of Change and Continuity in Plural Legal Orders", *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, Cilt 38, Sayı 53-54, 2006, s. 24.

hukuku sadece resmi bir miras değil, aynı zamanda ulusal hukuk sisteminin evriminde dinamik ve uyarlanabilir bir parçadır.

Dini mahkeme sistemindeki değişiklikler yasal kurumların yönetimini de etkilemektedir. Bu kurumların yeterli kapasiteye sahip olmalarının, bağımsız olmalarının ve kararlarının kalitesini ve adillliğini sağlamak için etkili gözetim mekanizmalarına sahip olmalarının sağlanması önemlidir. Endonezya'nın dini mahkeme sisteminin İslam hukukuna dayalı bir sisteme dönüştürülmesinin sonuçları arasında hakimlerin görevlerini yerine getirirken bağımsızlıklarını ve dürüstlüklerini korumadaki kritik rolü de yer almaktadır.²⁰⁰ Bu, dış baskı olmaksızın adil ve sorumlu kararlar vermelerini sağlayacak İslam hukuku, etik ve politikalarının derinlemesine anlaşılmasını içerir. Sosyal bağlamda bu dönüşüm, halkın adalet imajını ve algısını da etkileyebilir. Halkın adil ve şeffaf bir dini mahkeme sistemine duyduğu güven, sosyal istikrarın ve toplumsal barışın korunması açısından hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle, Mahkeme sistemi reformunda iletişimi ve halkın katılımını güçlendirmeye devam etmek önemlidir.

Normatif olarak, Endonezya'nın İslam hukukuna dayalı dini mahkeme sisteminin dönüşümü Endonezya Anayasası'nda yer alan ilkelerle uyum içinde olmalıdır.²⁰¹ Bu, dini hukuk dini mahkemelerin temelini oluştururken, anayasanın üstünlüğü, insan haklarının korunması, adalet ve eşitlik ilkeleri gibi temel ilkelerin de korunması gerektiği anlamına gelmektedir. Hukuki açıdan bakıldığında, İslam hukukunun dini mahkemeler sisteminde uygulanması Endonezya'daki genel yasal çerçeve ile tutarlı olmalıdır. Dini hukukun düzenlenmesinde özerklik söz konusu olsa da, bu durum insan hakları, azınlıkların korunması ve evrensel adaleti düzenleyen hükümler de dahil olmak üzere mevcut ulusal hukuk ilkeleriyle çatışmamalıdır. Hukuk alanında, dini mahkeme sisteminin dönüşümünün açıklık ve yasal kesinlik sağlaması gerektiğini de belirtmek önemlidir. İslam hukukunun yorumlanması, İslam'ın hukuki metinleri ve ilkelerinin derinlemesine incelenmesine dayanmalıdır. Böylece dini mahkemeler tarafından verilen kararlar açık ve öngörülebilir olacak ve toplum için yasal kesinlik sağlanacaktır. Buna ek olarak, uluslararası hukukun unsurları da bu dönüşüm bağlamında önemlidir. Dini mahkemeler sisteminde İslam hukukunun uygulanmasının Endonezya'nın uluslararası hukuka, özellikle de insan hakları ve küresel adalet ilkelerine olan bağlılığıyla çelişmemesini sağlamak.

²⁰⁰ Siti Marwiyah, "Implications of the Constitutional Court's Decision on Corruption Management Politics in Indonesia", *Baltic Journal of Law & Politics*, Cilt 15, Sayı 3, 2022, s. 126.

²⁰¹ Karimullah, a.g.e., s. 231.

Felsefi açıdan, Endonezya'da İslam hukukuna dayalı dini mahkeme sisteminin dönüşümü, sosyal yaşam bağlamında din, adalet ve insan arasındaki karmaşık ilişkiyi göstermektedir. Mahkemelerde İslam hukukunun uygulanmasının ardındaki felsefe, dini normları evrensel adalet ilkeleriyle ilişkilendirmektedir. İslam hukuku kavramı, dini kuralları adil ve hakkaniyetli bir yaşam sürme konusunda rehberlik sağlayan bir kaynak olarak görmektedir. Bu bağlamda, İslam hukuku temelli dini mahkemeler, dini değerleri tüm bireyler için eşitlikçi olan adalet ilkeleriyle birleştirmeye çalışır. Felsefi bir perspektiften bakıldığında bu durum, dini hukukun ahlaki ve etik rehberlik sağlama ihtiyacı ile evrensel standartları karşılayan adalet ilkeleri arasındaki uyumu korumanın önemini vurgulamaktadır. Bu, adaletin yaygın olarak kabul gören yönlerini gözden kaçırmadan güçlü etik ve ahlaki değerlere dayalı bir toplum yaratma arzusunu yansıtmaktadır.

Dini mahkemelerde İslam hukukuna ilişkin mevzuat ve politika, Endonezya'daki dini adalet sisteminin dönüşümünün ayrılmaz bir parçasıdır. Bu yasama ve politika tedbirleri, hükümetin ve ilgili kurumların dini adalet sistemini İslam hukuku ilkeleri ve evrensel adalet ilkeleriyle daha uyumlu olacak şekilde güçlendirme çabalarını yansıtmaktadır. Endonezya'daki İslam hukuku mevzuatı son yıllarda önemli değişikliklere uğramıştır.²⁰² Dini mahkemelerle ilgili kanunlarda yapılan değişiklikler, örneğin 7/1989 sayılı Dini mahkemeler kanununda değişiklik yapılmasına dair 3/2006 sayılı kanun, İslam hukukunu ülke anayasasının ilkeleri ve uluslararası kabul görmüş insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirme taahhüdünü yansıtmaktadır. Bu, din veya inanca dayalı ayrımcılık olmaksızın her bireyin adalete adil ve eşit erişiminin sağlanmasının önemini göstermektedir.

Dini mahkemelerde İslam hukukuna ilişkin mevzuat ve politika geliştirilirken, İslam hukuku ile ulusal pozitif hukuk arasındaki uyuma dikkat edilmesi önemlidir. Endonezya'nın Pancasila ve anayasaya dayalı bir yasal temeli olmasına rağmen, bu uyumlaştırma İslam hukukunun mevcut ulusal yasal çerçeveye uygun olarak uygulanmasına izin vermektedir. Bu, İslam hukuku ile pozitif hukuk arasındaki çatışma potansiyelini en aza indirmenin yanı sıra dini mahkemeler tarafından verilen hukuki kararların toplumda yaygın olarak tanınmasını ve kabul görmesini sağlar. Ayrıca, bireylerin ve azınlık gruplarının haklarının korunması hususuna da dikkat etmek önemlidir. Bunlar arasında din ve inanç özgürlüğü hakkı, kanun önünde adil ve eşit muamele görme hakkı ve din veya inanç temelinde ayrımcılığa uğramama hakkı yer

²⁰² Ilda Hayati ve Busman Edyar, "Analysis of Islamic Law Accommodation In National Law during the Era of Democratic Transition Government 2001-2004", *Al-Istinbath: Jurnal Hukum Islam*, Cilt 8, Sayı 1, 2023, s. 183.

almaktadır. Bu hakların yeterli düzeyde korunmasını sağlayarak Endonezya, toplumdaki din ve inanç çeşitliliğine saygılı ve kapsayıcı bir dini adalet sistemi inşa edebilir.

3.2.2. Dini Mahkeme Kararlarında İslam Hukukunun Yorumlanması ve Uygulanması

Endonezya'da İslam hukukunun uygulanması sadece İslam hukukunun mevzuata dayalı pozitif hukuk olarak kabul edildiği resmi hukuki boyutla sınırlı olmayıp, aynı zamanda toplumda kök salmış normatif bir boyutu da içermektedir. Bu iki boyut, Endonezya toplumunun ortasında yasal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. İlginç bir şekilde, bu olgu yalnızca İslam'ın Endonezya'da çoğunluk dini olmasından değil, İslam hukuku uygulamalarının özellikle Endonezya'nın bazı bölgelerinde kutsal kabul edilen bir gelenek ya da örf haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. İslam hukukunun yaşayan bir hukuk olduğu ve çok sayıda Endonezyalı tarafından benimsendiği gerçeği yadsınamaz. Bu sadece yaygın bir görüş değil, aynı zamanda hukuk bilginleri tarafından da kabul edilmekte ve hatta İslam dini hukukunun örfi hukuku doğruduğunu kabul eden kanunlarda da yer almaktadır. Bu gerçek, İslam hukukunun sadece resmi bir norm olmadığını, aynı zamanda Endonezya halkının hukuk kültürüne de nüfuz ettiğini ve kök saldığını doğrulamaktadır.

Endonezya'da hangi İslam hukukunun gerçekten yaşadığı ve uygulandığı sorusunun ortaya çıkması, fıkıh kavramının anlaşılmasına yol açmaktadır. Fıkıh, dünyada hemen herkes tarafından İslam hukuku ile eşanlamli olarak kabul edilen bir terimdir.²⁰³ İslam hukukunu kaynaklarından anlayan ve türeten bir bilim olarak fıkıh, insanların İslam hukukunu günlük hayat bağlamında anlamaları ve uygulamaları için ana temel haline gelmektedir.²⁰⁴ Dolayısıyla, Endonezya'da İslam hukukunun uygulanmasının karmaşıklığı sadece resmi hukuki boyutları içermez, aynı zamanda toplumun İslami öğretileri tanımasını ve kabul etmesini yansıtan normatif ve kültürel boyutları da içerir.

İslam hukukunun bir kaynağı olarak fikhin anlaşılması, Endonezya toplumunda yaşayan ve tanınan İslam hukuku hakkındaki soruları cevaplamanın yanı sıra İslam hukukunun ülkenin yasal kültüründeki ayrılmaz rolünü teyit etmenin anahtarıdır. Endonezya'da İslam hukukunun konumu Müslüman toplumun günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası haline geldiğine göre, İslam hukuku var olmaya devam edecek ve din mahkemesinin otoritesi Endonezya müslüman toplumunun sosyal gelişiminden ayrı

²⁰³ Asım Cüneyd Köksal, "İnsan Haklarının Felsefi Krizi: İslâmî Bir Perspektif", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 58, Sayı 58, 2020, s. 27-29.

²⁰⁴ Köksal, a.g.e., s. 44.

tutulamayacak ve her zaman Müslümanların karşılaştığı sorunların gelişimiyle birlikte dinamikler yaşayacaktır. Bu durum, özellikle Endonezya'daki müslüman toplumların yaşamlarında adalet değerlerinin hayata geçirilmesinde dini mahkemelerin rolüyle ilgili olarak önemli ölçüde değişen reformdan bu yana ortaya çıkan anayasa ve yönetmelikler ya da mevzuattan açıkça anlaşılmaktadır.

Endonezya'daki dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun önemli bir rolü vardır ve bu rol daha çok aile hukuku davaları ile İslami öğretilere dayanan davaların çözümüyle ilgilidir. Bu etki, dini mahkemelerin yapısından hakimlerin karar verme sürecine kadar çeşitli yönlerde yansımaktadır. Endonezya'daki dini mahkeme sistemi, İslami öğretiler ve fıkıh ekolleri hakkında derinlemesine bilgi sahibi olan hakimlerle İslam hukuku ilkelerine dayalı bir yapıya sahiptir. Hukukun ana kaynağı olarak *el-Hidâye*, *el-Muhallâ*, *el-Mebsût* gibi fıkıh kitaplarına ve İslam hukukunun çeşitli düşünce ekollerinden görüş ve yorumlarını içeren diğer kitaplara atıfta bulunurlar.

İslam hukukunun dini mahkemelerdeki etkisi karar alma sürecine de yansımaktadır.²⁰⁵ Dini mahkeme hakimleri İslam hukuku ilkelerini Endonezya'da geçerli olan pozitif hukuk ile bütünleştirmektedir. İslam hukukunu yorumlarken ve uygularken insan hakları, cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet gibi evrensel değerleri göz önünde bulundururlar.

Aile hukuku davalarına bakarken, dini mahkeme hakimlerinin kararlarının evrensel olarak tanınan insan haklarını ihlal etmediğinden emin olmaları gerekir. Bu haklar arasında toplumsal cinsiyet eşitliği, çocukların korunması, din özgürlüğü ve ayrımcılığın reddedilmesi yer almaktadır. İslam hukuku bağlamında insan haklarının korunmasının önemi, insani değerlerin giderek daha fazla farkına varan bir toplumda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu nedenle Endonezya'daki dini mahkemeler de kararlarının insan hakları değerleriyle uyumlu olabilmesi için İslami ilkelerin daha kapsayıcı bir şekilde yorumlanmasına dikkat etmelidir. Eğitim de kilit öneme sahiptir. İslam hukuku bağlamında insan hakları konusunda eğitim ve sosyalleşmenin sadece hakimler ve dini mahkeme görevlileri için değil, aynı zamanda genel halk için de artırılması gerekmektedir. Bu, İslam hukukunun insan haklarının korunması ile nasıl örtüştüğüne dair doğru bir anlayışın pekiştirilmesine yardımcı olur. Dini mahkeme sisteminde insan haklarının korunması sadece çağın bir gereği değil, aynı zamanda İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında olumlu bir evrimi temsil etmektedir. Bu evrensel değerleri İslam hukuku çerçevesine entegre ederek, dini

²⁰⁵ Ahmad Rofii, "Whither Islamic Legal Reasoning? The Law and Judicial Reasoning of the Religious Courts", *Journal of Indonesian Islam*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, s. 238.

mahkeme sistemi daha kapsayıcı, adil ve toplumdaki her bireyin onuruna ve haklarına saygılı bir yöne doğru evrilmeye devam edebilir.

İslam hukukunun dini mahkeme kararlarında yorumlanması ve uygulanması, Endonezya'daki dini adalet sürecinde çok önemli bir aşamadır.²⁰⁶ İslam hukukunun doğru yorumlanması ve düzgün bir şekilde uygulanmasının önemi sadece davaların adil bir şekilde çözülmesini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda dini adalet kurumlarının hukukun uygulayıcıları olarak işlevlerini yerine getirirken sahip oldukları kalite ve dürüstlüğe de yansır. Bu bağlamda, dinî hâkimlerin evrensel adalet değerleri ve ulusal pozitif hukuk ilkeleri doğrultusunda İslam hukuku ilkelerini anlama ve doğru bir şekilde uygulama konusunda büyük sorumlulukları vardır.

Yorumlama düzeyinde, dini hakimlerin İslami öğretiler ve ilgili İslami hukuki yorumlama metodolojileri hakkında derin bir anlayışa sahip olmaları gerekir. Bu, Kur'an, hadîs, ictihâd ve çeşitli fıkıh yaklaşımları hakkında bilgi sahibi olmayı da içerir. İslam hukukunun bu kaynakları hakkında güçlü bir anlayışa sahip olan hakimler, İslam'da var olan adalet, insanlık ve hakkaniyet ilkelerini terk etmeden İslam hukukunu eldeki davaya uygun bağlamda yorumlayabilirler. Uygulama aşamasında, dini hâkimlerin kararlarını iyi niyetle ve adil bir şekilde icra etmeleri önemlidir. Doğru uygulama, dini mahkemenin kararının, davada yer alan tarafları kayırmadan veya onlara haksız muamele yapmadan, sorunsuz ve adil bir şekilde yerine getirilmesini sağlar. Bu, mahkemenin kararına uygun yaptırımların veya tedbirlerin uygulanmasının yanı sıra hem İslam hukuku hem de ulusal pozitif hukuk tarafından tanınan hakların gerektiği gibi yerine getirilmesini sağlamayı içerir.

Dini mahkeme kararlarında İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanması bağlamında, sürecin Endonezya'da var olan sosyal, kültürel ve siyasi bağlamı da dikkate alması gerektiği unutulmamalıdır. Dini mahkemelere getirilen her davanın kendine özgü bir arka planı vardır ve bu nedenle İslam hukukunun yorumlanması yerel gerçeklere ve ilgili bireylerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmalıdır. Bu durum, İslam hukukunun dini mahkemelerde uygulanmasında esneklik ve kişiselleştirmenin önemini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, dini mahkeme kararlarında İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasının açıklık ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde yapılması gerektiği de unutulmamalıdır.

²⁰⁶ Rahman, "Hadith Interpretation of Law and Justice and Its Implementation as an Alternative Solution Rule of Law Enforcement In Indonesian", *Muslim Heritage*, Cilt 8, Sayı 2, 2023, s. 294.

3.2.3. İslam Hukukunda Dönüşümün Gerçekleştirilmesinde Dini Mahkemelerdeki Hakimlerin Rolü

Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümünün gerçekleştirilmesinde dini mahkemelerdeki hâkimlerin rolü çok önemlidir. Mahkeme kararlarında İslam hukukunu yorumlama ve uygulama yetkisine sahip kanun uygulayıcılar olarak hâkimlerin, kararlarının toplumda var olan adalet, insanlık ve çeşitlilik değerlerini yansıtmalarını sağlama konusunda büyük sorumlulukları vardır. Hâkimler görevlerini yerine getirirken İslam hukuku ilkelerini ulusal pozitif hukukla bütünleştirebilmeli ve Endonezya'da var olan sosyal, kültürel ve siyasi bağlamı göz önünde bulundurmalıdır.

İslam hukukunun dönüşümünün gerçekleştirilmesi bağlamında, hakimler de toplumda değişimin araçları olarak hareket edebilmelidir. İlerici bir tutuma sahip olmalı, değişime açık olmalı ve toplumda ortaya çıkan yeni zorluklara cevap vermek için ictihad veya derinlemesine hukuki araştırma yapmaya hazır olmalıdırlar. Böylece hâkimler, İslam hukukunun zamanın ihtiyaç ve taleplerine uygun olarak güncellenmesi ve modernleştirilmesinde itici güç olabilirler. Buna ek olarak, dini mahkemelerdeki hakimlerin rolünün sadece mahkemelerin kapsamıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda eğitim ve kapasite geliştirme yönlerini de içerdiğini belirtmek önemlidir. Hâkimler, sürekli eğitim ve öğretim yoluyla bilgi ve becerilerini sürekli olarak geliştirme ve bilgi ve deneyimlerini diğer hâkimler ve İslam hukuku uygulayıcıları ile paylaşma sorumluluğuna sahiptir. Bunu yaparak Endonezya'da ilerici ve kapsayıcı İslam hukukunun dönüşümünü gerçekleştirmede etkili değişim araçları olabilirler.

İslam hukukunun dönüşümünün gerçekleştirilmesi bağlamında, dini mahkemelerdeki hakimlerin hükümet, sivil toplum kuruluşları, akademi ve sivil toplum da dahil olmak üzere çeşitli paydaşlarla işbirliği yapabilmeleri gerektiğini de belirtmek gerekir. Bu işbirliği dini mahkemelerin kapasitesinin güçlendirilmesine, adalete erişimin iyileştirilmesine ve toplumda İslam hukukunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Böylece İslam hukukunun dönüşümü, ilgili tüm tarafları kapsayan ortak bir çaba olabilir. Buna ek olarak, dini mahkemelerdeki hakimlerin rolünün toplumda barış, uyum ve dinler arası hoşgörüyü teşvik etme çabalarını da içerdiği unutulmamalıdır. Hâkimler, hem hoşgörü değerlerini teşvik eden kararlar yoluyla hem de dinler arası çatışmaların çözümünde uzlaşma yaklaşımları yoluyla dinler arası uyumun güçlendirilmesinde değişim ajanları olma potansiyeline sahiptir.²⁰⁷ Bu şekilde, toplumda istikrar ve çeşitliliğin korunmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilirler.

²⁰⁷ Asma T. Uddin, "Religious Freedom Implications of Sharia Implementation in Aceh, Indonesia", *U. St. Thomas LJ*, Cilt 7, 2009, s. 603; Syed Mohammed Ad'ha Aljunied, "Countering Terrorism in Maritime Southeast Asia: Soft and Hard Power Approaches", *Journal of Asian and African Studies*, Cilt 47, Sayı 6, 2012, s. 657.

İslam hukukunun dönüşümünün gerçekleştirilmesi bağlamında, dini mahkemelerdeki hâkimlerin rolü, İslam hukukuna karşı var olabilecek klişelerin ve önyargıların üstesinden gelme çabalarını da içerir.²⁰⁸ Yargıçlar, İslam hukukundaki evrensel değerlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamanın yanı sıra İslam hukukunun çağdaş zorlukların ele alınmasına olumlu katkıda bulunabileceğini gösterebilen gelişim ajanları olarak hareket etmelidir. Bu şekilde dini mahkemeler, kapsayıcı ve ilerici İslam hukukunun dönüşümü için bir model teşkil edebilir.

3.3. İslam Hukukunun Dönüşümünde Karşılaşılan Zorluklar ve Kısıtlamalar

Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümü, bu ülkedeki sosyal, siyasi ve kültürel dinamikleri etkileyen çeşitli iç ve dış faktörlerden etkilenen karmaşık bir yolculuktur. İslam hukuk sistemini çağın gereklerine ve evrensel adalet ilkelerine daha uygun hale getirmek için sarf edilen önemli çabalara rağmen, bu dönüşüm sürecini engelleyen bir dizi zorluk ve engel hala mevcuttur. Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümünde karşılaşılan temel zorluklardan biri, düşünce ekollerinin çokluğu ve farklı hukuki yorumlardır. Endonezya kültürel ve dini çeşitlilik açısından zengin bir ülke olarak uzun bir geçmişe sahiptir, bu nedenle toplum tarafından benimsenen çeşitli İslam hukuku yorumları vardır. Bu durum, her bir düşünce ekolünün İslami öğretilere ilişkin farklı bir anlayışa sahip olması nedeniyle, İslam hukukunu ulusal düzeyde uyumlu hale getirme ve standartlaştırma çabalarını zorlaştırabilir.

İslam hukukunun dönüşümünde karşılaşılan bir diğer engel de muhafazakar ve otoriter grupların değişime direnmesidir. İslam hukukunu çağın koşullarına daha uygun hale getirmek için güncelleme ve modernleştirme çabalarına rağmen, dini veya siyasi gerekçelerle bu tür değişikliklere karşı çıkan gruplar hala mevcuttur. Bu durum toplum içinde iç çatışma yaratmakta ve İslam hukukunun dönüşüm sürecini yavaşlatmaktadır. Buna ek olarak, siyaset ve güç meseleleri de Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümünde bir engel teşkil etmektedir. Dinamik ve çoğu zaman çatışmalı bir siyasi bağlamda, siyasi çıkarlar genellikle İslam hukukunun dönüşümüne ilişkin daha geniş bir gündemin önüne geçmektedir. İslam hukukunun politika oluşturma sürecine siyasi müdahale, optimal olmayan ve hatta adalet ve insan hakları ilkeleriyle çelişen kararlarla sonuçlanabilmektedir.

²⁰⁸ Anver M. Emon, "Conceiving Islamic Law in a Pluralist Society: History, Politics and Multicultural Jurisprudence", *Singapore Journal of Legal Studies*, 2006, s. 337; Rebecca Foley, "Muslim Women's Challenges to Islamic Law The Case of Malaysia", *International Feminist Journal of Politics*, Cilt 6, Sayı 1, 2004, s. 69.

Sosyal ve kültürel unsurlar da Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümünü etkilemektedir. Toplumdaki sosyal ve kültürel değerlerdeki değişiklikler genellikle İslam hukukunun altında yatan geleneksel normlarla uyumlu değildir. Bu durum dini ve seküler değerler arasında gerilim yaratmakta ve değişim isteyen gruplar ile statükoyu koruyan gruplar arasında çatışmalara yol açmaktadır.

Ele alınması gereken bir diğer zorluk da İslam hukuku dönüşümünün dini ve liberal yönleri arasındaki dengesizliktir. İslam hukukunun evrensel insani değerlere uyarlanması önemli olmakla birlikte, halkın çıkarlarının ve dini inançlarının da dikkate alınması gerekmektedir. İslam hukukunu modernize etme ihtiyacı ile geleneksel dini kimlik ve değerleri koruma arasında denge kurmak karmaşık bir iştir ve dikkatli bir yaklaşım gerektirir.

Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümünde karşılaşılan zorluklar sadece içsel değil, aynı zamanda küreselleşme, ticaret ve bölgesel güvenlik sorunları gibi dış faktörlerden de etkilenmektedir. Küresel ortamdaki değişiklikler, İslam hukukunun dönüşümü bağlamı da dahil olmak üzere Endonezya'daki sosyal ve siyasi dinamikleri etkileyebilir. Bu nedenle, küreselleşmenin Endonezya'daki İslam hukuku üzerindeki etkilerinin derinlemesine anlaşılmasına ve ortaya çıkan zorlukların üstesinden gelmek için uygun stratejilere ihtiyaç vardır. Tüm bu zorluklar ve kısıtlamalar göz önünde bulundurulduğunda, Endonezya'da İslam hukukunun dönüşümü kapsamlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu zorlukların etkili bir şekilde ele alınması için hükümet, yargı, dini kurumlar, sivil toplum ve diğer toplumsal gruplar arasında yakın işbirliği gerekmektedir. Endonezya ancak bu zorlukları ele alarak İslam hukukunun adalet, insanlık ve demokrasi ilkelerine uygun ve tüm vatandaşlar için koruma ve adalet sağlayabilecek şekilde dönüşümünü başarabilir.

3.3.1. İslam Hukuku Bağlamında İnsan Haklarının Korunması

Endonezya'daki dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisiyle birlikte, dini hukuk ilkeleri, ulusal pozitif hukuk ve evrensel insan hakları ilkeleri arasında bir denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu, İslam hukukunun yorumlanmasında sürekli ilerleme ve adaptasyonun bir yansımasıdır. Değişen zaman ve toplum dinamikleri, İslam hukuku ilkelerinin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasına yol açmaktadır. Dini mahkeme hakimleri, bu gelişmelerin bilincinde olarak, kararlarının sadece İslami öğretilerin gereklerini yerine getirmesini değil, aynı zamanda her birey için koruma ve adalet sağlamasını da temin etmeye çalışmaktadır. İslam hukuku bağlamında insan hakları ilkelerinin benimsenmesi, bu dengenin korunmasında önemli bir köşe taşıdır. İnsan

haklarının korunması İslami değerlerle çelişmez. Aksine, dini hukuk ile eşitlik, özgürlük ve adaleti teşvik eden evrensel değerler arasındaki uyumluluğu güçlendirir.

Endonezya'daki dini mahkemeler, İslam hukuku değerlerinin bağlamsal olarak ve zamana uygun şekilde yorumlandığı daha kapsayıcı bir yaklaşıma doğru ilerlemeye devam etmektedir. Bu süreçte, dini mahkeme hakimleri, kararların yalnızca İslam hukuku ilkelerine uygun olmasını değil, aynı zamanda bireysel haklara saygıyı da yansıtmalarını sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Endonezya'daki dini mahkemeler, İslam hukuku, evrensel insan hakları değerleri ve toplumun bağlamsal talepleri arasında ihtiyatlı bir denge kurarak bütüncül adalet sağlayan, çeşitliliği kucaklayan ve İslam hukukunun yaygın olarak tanınan değerlerine uygun olarak bireysel hakların korunmasını sağlayan kurumlar olmak için çaba göstermeye devam etmektedir.

Endonezya'nın dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisi, kapsayıcılığın ve toplumun çeşitliliğinin farkında olmanın önemini de vurgulamaktadır. Endonezya'nın çoğulcu yapısı, çeşitli inançları ve fıkıh ekollerini içeren davaların ele alınmasında dini mahkemeler için kendi zorluklarını ve sorumluluklarını ortaya koymaktadır. Farklı dini inanç ve uygulamalara sahip insanların varlığı, dini mahkemelerin bu çoğulculuğa karşı hassas bir yaklaşım sergilemesini gerektirmektedir. Dini mahkeme hakimleri, İslam hukukunun farklı düşünce ekollerinden gelen çeşitli yorumlarını dikkate alan davalarla karşı karşıyadır, bu nedenle hukukun yorumlanması ve uygulanmasında bilgeliğe ihtiyaç vardır.

İslam hukuku bağlamında insan haklarının korunması, İslam hukukunu daha kapsayıcı, adil ve çağın gereklerine uygun bir sisteme dönüştürme çabalarının önemli bir boyutudur. Endonezya'da hukuk normlarının önemli bir kaynağı olan İslam hukuku, ayrımcılık ve istisnalar olmaksızın tüm bireyler için insan haklarının korunmasını sağlama konusunda büyük bir potansiyele sahiptir.²⁰⁹ İslam'da adalet, eşitlik ve insanlık gibi evrensel ilkeler, İslam hukukunun yorumlanması ve uygulanmasında insan haklarının korunmasının temelini oluşturmaktadır.

İslam hukukunda insan hakları yüksek bir statüye sahiptir ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak insan onuruna saygı gösterilmesinin önemini vurgular.²¹⁰ İslam'daki insanlık (rahmet) ilkesi din, ırk veya sosyal statü gözetmeksizin tüm bireylere karşı adil muameleyi, şefkati ve merhameti teşvik eder. Bu, adalet ve eşitliği

²⁰⁹ Zainal Abidin Bagir ve Renata Arianingtyas, "Limitations to Freedom of Religion or Belief in Indonesia: Norms and Practices", *Religion & Human Rights*, Cilt 15, Sayı 1-2, 2020, s. 46; Abdullahi Ahmed An-Na'im, "Islam, Islamic Law and the Dilemma of Cultural Legitimacy for Universal Human Rights 1", *Asian Perspectives on Human Rights*, Routledge, 2021, s. 38.

²¹⁰ Abdullah Acar ve Nurullah Güngör, "İslam Toplumsal Sözleşmesi Üzerine Diyalektik Bir Yaklaşım", *İslam Medeniyeti Dergisi*, Cilt 6, Sayı 46, 2020, s. 110; Nurten Zeliha Şahin, "İslam Hukuku Ve İnsan Hakları Bağlamında Eşcinsellik Sorunu", *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt 62, 2015, s. 511.

her türlü yasal işlemde temel ilkeler olarak belirleyerek İslam hukuku bağlamında insan haklarının korunması için güçlü bir temel oluşturur. Bununla birlikte, insan hakları ilkeleri İslami öğretilerin doğasında mevcut olsa da, bunların yasal uygulamada hayata geçirilmesi çoğu zaman zorluklar ve engellerle karşılaşmaktadır. İslam toplumunda ve hukuk kurumlarında insan hakları konusunda farkındalığın ve anlayışın sürekli olarak artırılmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, İslam hukukunun bireysel hakların, özellikle de azınlıkların ve savunmasız grupların haklarının korunmasını engelleyebilecek dar ve muhafazakâr yorumlarının ele alınması da önemlidir.

Endonezya'daki İslam hukuku bağlamında, insan haklarının korunması aynı zamanda demokrasi, dini özgürlük ve çoğulculuk ilkelerini de dikkate almalıdır. İslam hukukunun azınlık gruplarına karşı ayrımcılık yapmak veya onları istismar etmek için bir araç olarak değil, bunun yerine toplumda birlik, uyum ve sosyal adaleti güçlendirmek için bir araç olarak kullanılmasını sağlamak önemlidir. Bu nedenle, İslam hukukunun dönüşümünü sürdürürken, insan hakları ilkelerini İslam hukuk sistemine entegre etmek için hem yasal reform, hem yasal yorum hem de yasal uygulama alanlarında sürekli bir çaba gösterilmelidir. İnsan haklarına toplum ve devlet hayatının her alanında saygı gösterilmesini ve bu hakların korunmasını sağlamak için hükümet, dini kurumlar, sivil toplum ve insan hakları savunucusu gruplar arasında işbirliğine ihtiyaç vardır. Böylece İslam hukukunun dönüşümü Endonezya toplumunda adalet, insanlık ve çeşitliliğin güçlendirilmesi için etkili bir araç olabilir.

3.3.2. Hukuki Çoğulculuk ve İslam Hukukunun Pozitif Hukuk ile Uyumlaştırılması

Ulusal hukukun gelişimi ve oluşumu bağlamında, Batı ülkeleri de dahil olmak üzere diğer ülkelerde olduğu gibi, çeşitli hukuk kaynakları önemlidir. Bu nedenle, Endonezya'da mevcut olan hukuk kaynaklarının belirlenmesi ve izinin sürülmesi esastır. Aslında, bazı durumlarda, yabancı veya uluslararası hukuktan türetilen materyallerin kullanımı önemli hale gelmektedir. Endonezya'da mevcut olan hukuk kaynakları arasında Kıta Avrupası geleneğinden türeyen Batı hukuku, zengin çeşitlilikteki örf ve adet hukuku ve Endonezya'da geçerli olan dini hukuk yer almaktadır.

Ulusal yasal gelişim bir süredir sürekli ilgi odağı olmuştur. Devlet politikası ilkeleri döneminden başlayarak 1973'ten 1998'e kadar, yasal bir temel oluşturmak ve sağlam bir ulusal hukukun oluşturulmasını teşvik etmek için çaba gösterilmiştir. Aslında, reform döneminin bir sonucu olan 1999 devlet politikası rehberi, ulusal hukuk politikasının yönünü teyit etmiştir. Belgede, ulusal hukuk sisteminin, dini ve örfi

hukukun rolünü tanıyıp saygı göstererek ve aynı zamanda sömürge döneminden kalma yasal çerçeveyi yeniden canlandırarak kapsamlı ve entegre bir şekilde yapılandırılmasının önemi vurgulanmıştır. Devlet politikası kılavuzunda yer alan bu ifade, ulusal hukukun genel gelişiminin üç ana kaynağa dayandığını yansıtmaktadır: 1) dini hukuk, 2) örfi hukuk ve 3) yabancı kaynaklı hukuk, özellikle de Batı hukuku.

İslam hukukunun, Batı hukuku ve örfi hukukun yanı sıra ulusal hukukun çeşitli kaynaklarından biri olarak konumlandırılmasının, İslam hukukunun münhasır bir resmi varlık olarak durduğu anlamına gelmediğini belirtmek önemlidir. Aksine İslam hukukunun rolü, günlük yaşamda bilincin bir parçası olarak zaten yürürlükte olan kuralları empoze etmekten ziyade bunlara hizmet etmektir. Bu bağlamda, İslam hukuku maddi hukukun bir kaynağı olarak anlaşılmalıdır, yani resmi hukukun oluşumunda kullanılabilecek bir içerik veya malzeme haline gelir. Bu ayrımı daha iyi açıklamak için, hukuk kaynaklarının maddi hukuk kaynakları ve şekli hukuk kaynakları olmak üzere ikiye ayrıldığından bahsedilebilir. Maddi hukuk kaynakları, henüz net bir biçime sahip olmayan ve bağlayıcılığı bulunmayan, ancak bağlayıcı hukuki güce sahip olabilmek için belirli bir biçimde düzenlenebilen hukuki materyalleri ifade eder. Şekli hukuk kaynakları ise halihazırda belirli bir şekle sahip olan ve uygulanabilir hukuk kuralları olarak bağlayıcı olan hukuk kaynaklarıdır. Şekli hukuk kaynaklarına örnek olarak, hiyerarşik olarak düzenlenmiş çeşitli kanun ve yönetmeliklerden oluşan maddi anlamda bir kanun verilebilir. Buna ek olarak, halihazırda belirli bir biçime sahip olan ve maddi anlamdaki yasaların bir parçası olan biçimsel anlamda yasalar da vardır. Başka bir deyişle, bu resmi yasa, her biri net bir biçime ve hiyerarşik konuma sahip olan yasa ve yönetmeliklerin bir parçası haline gelir.²¹¹

Endonezya'daki ulusal ceza hukuku sistemi, devletin Endonezya'da benimsenen dinlere ulusal hukuk ürünleri için bir kaynak veya yasal malzeme olarak verdiği yerle birlikte, esasen toplumda benimsenen ve hakim olan dini normlara dayanmaktadır.²¹² Bu nedenle, İslam hukuku, hukukun oluşumunda malzeme veya materyal olarak hareket eden maddi hukuk kaynaklarından biri olarak kabul edilir ve mevzuatta belirtilen biçimde resmi bir hukuk kaynağı olmak zorunda değildir.

Hukuki çoğulculuk ve İslam hukuku ile pozitif hukuk arasındaki uyum, Endonezya gibi çok kültürlü ve çok dinli bir toplum bağlamında önemli konulardır. Hukuki çoğulculuk, bir ülkede İslam hukuku ve laik veya dini olmayan ilkelere dayalı

²¹¹ M. Muslihun, "Legal Positivism, Positive Law, and the Positivisation of Islamic Law in Indonesia", *Ulumuna*, Cilt 22, Sayı 1, 2018, s. 85.

²¹² Dedy Sumardi, "Legal Pluralism within the Space of Sharia: Interlegality of Criminal Law Traditions in Aceh, Indonesia", *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, Cilt 5, Sayı 1, 2021, s. 432.

pozitif hukuk da dahil olmak üzere çeşitli hukuk sistemlerinin varlığını ifade eder. Farklı dini ve kültürel geçmişlere sahip Endonezya bağlamında, halkının ihtiyaç ve isteklerini karşılamada çeşitli hukuk sistemlerinin varlığını ve katkılarını anlamak ve takdir etmek önemlidir.

Endonezya, hukuki çoğulculuğu hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı bir devlettir. Bu, İslam hukukunun hayatın çeşitli alanlarında önemli bir konuma sahip olmasına rağmen, pozitif hukukun da tüm vatandaşlar için sosyal adalet ve barışın korunmasında eşit meşruiyete sahip olduğu anlamına gelir. İki hukuk sisteminin kökenleri, ilkeleri ve hedeflerindeki farklılıklar göz önüne alındığında, İslam hukuku ile pozitif hukuk arasında uyum sağlanması karmaşık bir zorluktur. Bununla birlikte, adalet, eşitlik ve insanlık gibi evrensel değerleri ortak zemin olarak kabul ederek ikisi arasında ortak zemin ve uyum aramak önemlidir.

İslam hukuku ve pozitif hukuk arasındaki uyum bağlamında, devlet kurumlarının, özellikle de yargı kurumlarının rolü çok önemlidir. Yargı kurumları, İslam hukuku ile pozitif hukuk arasında ortaya çıkan hukuki ihtilafları adalet, eşitlik ve insanlık ilkeleri temelinde çözme sorumluluğuna sahiptir. Bu durumda hâkimlerin her iki hukuk sistemini de adil ve dengeli bir şekilde göz önünde bulundurarak hukuku yorumlama ve uygulama görevi vardır. Buna ek olarak, yasal çoğulculuğun yönetilmesinde merkezi ve yerel yönetimler arasında politika uyumunun teşvik edilmesi de önemlidir.

Merkezi olmayan bir yönetim sistemine sahip bir ülke olarak Endonezya'da ulusal hukukun yanı sıra örfi hukuk veya yerel hukukun uygulandığı birçok bölge bulunmaktadır. Bu nedenle, evrensel insan hakları değerlerinin hem merkezi hem de bölgesel düzeydeki tüm hukuk politikalarına entegre edilmesi önemlidir. Ayrıca, yasa ve politikaların geliştirilmesinde kapsayıcı bir yaklaşımın vurgulanması gerekmektedir. Bu da dini liderler, akademisyenler, hukukçular ve sivil toplum da dahil olmak üzere çeşitli tarafların politika oluşturma sürecine dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Çeşitli paydaşların sürece dahil edilmesiyle, ortaya çıkan politikalar tüm toplumun ihtiyaç ve isteklerini daha iyi yansıtacak ve halkın hukuk sistemine olan güvenini güçlendirecektir.

3.3.3. Dini Adalet Sisteminde Toplumsal Katılım ve Yargıcın Güçlendirilmesi

Endonezya'nın dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisi, kapsayıcılığın ve toplumun çeşitliliğinin farkında olmanın önemini vurgulamaktadır. Endonezya'nın çoğulcu yapısı, çeşitli inançları ve fıkıh ekollerini içeren davaların ele alınmasında dini

mahkemeler için kendi zorluklarını ve sorumluluklarını ortaya koymaktadır.²¹³ Farklı dini inanç ve uygulamalara sahip insanların varlığı, dini mahkemelerin bu çoğulculuğa karşı hassas bir yaklaşım sergilemesini gerektirmektedir. Dini mahkeme hâkimleri, İslam hukukunun farklı düşünce ekollerinden gelen çeşitli yorumlarını dikkate alan davalarla karşı karşıya kalmaktadır, dolayısıyla hukukun yorumlanması ve uygulanmasında takdir yetkisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Dini mahkeme hakimlerinin, sadece dini çeşitliliği değil, aynı zamanda toplumun kültürel ve sosyal çeşitliliğini de dikkate alan kararların alınmasını sağlamada oynayacakları bir rol de vardır. Buna, insanların kimliklerinin ve yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturan çeşitli örfi gelenekleri içeren davalar da dahildir. Çeşitliliğe ilişkin bu farkındalığın önemi, dini mahkemeler için dini veya kültürel inançlara dayalı ayrımcılık olmaksızın tüm bireyleri kapsayıcı alanlar yaratma konusunda bir zorluk teşkil etmektedir. Aldıkları her kararın, dini veya kültürel geçmişleri ne olursa olsun tüm bireyler için eşit koruma ve adalet sağladığından emin olmalıdırlar. Bu çeşitlilik gerçeği karşısında dini mahkemeler, İslam hukuku ile Endonezya'nın farklı sosyal bağlamı arasındaki entegrasyonun güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dini mahkeme hakimleri bu çeşitliliğe dikkat ederek ve saygı göstererek kararlarının sadece İslami öğretilere uygun olmasını değil, aynı zamanda Endonezya toplumunun çeşitliliğini barındıran adalet değerlerini de dikkate almasını sağlayabilir.

Endonezya'daki dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisini araştırmanın önemli bir yönü de gelenek ve modernite arasında bir denge sağlama çabasıdır. İslam hukuku öğretilerini dini metinlere dayandırırken, dini mahkemeler de sosyal değişim, teknoloji ve toplumda gelişen değerleri beraberinde getiren zamana uyum sağlamalıdır. Dini mahkeme hâkimlerinin İslam hukuku ilkelerini bağlamsal olarak yorumlama sorumluluğu vardır, böylece değişen sosyal ve kültürel gerçeklerle ilgili ve uygulanabilir kalırlar. Bu, toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılayabilecek uyarlanabilir yaklaşımlara ve çözümlere açık olmayı gerektirir.

Ulusal pozitif hukukun varlığı da dini mahkemelerin düzenlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Dini mahkeme hâkimleri, yürürlükteki ulusal yasal çerçeveyi ve dengeli bir adaletin sağlanması için İslam hukukunun bu pozitif hukukla nasıl bir arada var olabileceği konusunda güçlü bir anlayışa sahip olmalıdır. Bu bağlamda, İslam hukuku ile ulusal pozitif hukuk arasında uyumlaştırma ihtiyacı vurgulanmaktadır. Bu iki hukuk sisteminin derinlemesine anlaşılması, dini mahkeme hakimlerinin sadece İslam'ın

²¹³ Jamila Hussain, "More than One Law for All: Legal Pluralism in Southeast Asia", *Democracy and Security*, Cilt 7, Sayı 4, 2011, s. 379; Geoffrey Swenson, "Legal Pluralism in Theory and Practice", *International Studies Review*, Cilt 20, Sayı 3, 2018, s. 442.

öğretilerini yansıtan değil, aynı zamanda ulusal olarak tanınan normları da dikkate alan kararlar vermelerini sağlar, böylece kararları toplumun geneli tarafından kabul edilebilir ve saygı duyulabilir.

Endonezya'daki dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisi, sosyal istikrarın korunması ve çatışmaların önlenmesinde de rol oynamaktadır.²¹⁴ İslam hukuku sadece yasal bir çerçeve olarak değil, aynı zamanda toplumda barış, birlik ve sosyal istikrarın korunması için bir araç olarak da hizmet etmektedir. Dini mahkemeler, çatışmaların önlenmesinde ve toplumdaki bireyler veya gruplar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde stratejik bir role sahiptir. Arabuluculuk yaklaşımları ve diğer alternatif çözümler, barışın korunması ve ortaya çıkabilecek çatışmaların tırmanmasının azaltılmasında önemli araçlardır. Dini mahkeme hakimleri, görevlerini yerine getirirken toplumsal gerilimleri yatıştırma ve ihtilafli taraflar arasında uzlaşmayı teşvik etme fırsatına sahiptir. Bu da bilgelik, empati ve toplumun ihtiyaçları ile İslam'ın adalet değerlerine ilişkin derin bir anlayış gerektirir.

Sosyal istikrarın korunmasındaki rolüne ek olarak, Endonezya'nın dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisi, toplumdaki azınlıkların ve savunmasız grupların haklarının korunmasını da içerir. İslam hukuku kadınlar, çocuklar, yoksullar ve özel korumaya ihtiyaç duyan kişiler gibi azınlık ve savunmasız grupların korunmasıyla ilgilenir. Dini mahkemeler, bu grupların haklarının yasal işlemlerde göz ardı edilmemesini sağlama sorumluluğuna sahiptir. Dini mahkeme hakimlerinin, kararların azınlıkların ve savunmasız kişilerin haklarına saygı göstermesini ve İslami öğretilere uygun olarak korunmalarını sağlamada oynayacakları özel bir rolü bulunmaktadır. Bu, hassas bir yaklaşım ve sosyal gerçeklerin yanı sıra bu grupların ihtiyaç duyduğu yasal korumaların derinlemesine anlaşılmasını gerektirir.

Azınlıkların ve savunmasız grupların haklarının korunması, bu tür konularla ilgilenen çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliğini de gerektirir. Dini mahkemeler ile insan hakları, savunuculuk ve toplumun güçlendirilmesi konularına odaklanan kurumlar arasındaki işbirliği, hassas gruplara daha fazla koruma sağlanması açısından elzemdir.

Dini adalet sistemi bağlamında, toplumun katılımı ve hakimlerin güçlendirilmesi, adalet ve hesap verebilirliğin sağlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Toplum katılımı, hukuk politikalarının oluşturulmasında girdi sağlamaktan, tanık veya taraf olarak yargı sürecinde yer almaya kadar pek çok şekilde gerçekleşebilir. Toplumun

²¹⁴ Rosa Ristawati ve Radian Salman, "The Role of The Indonesian Constitutional Court in Preventing Social Conflict in A Diverse Society", *Constitutional Review*, Cilt 9, Sayı 2, 2023, s. 338; Fajri M. Kasim ve Abidin Nurdin, "Study of Sociological Law on Conflict Resolution Through Adat in Aceh Community According to Islamic Law", *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, Cilt 4, Sayı 2, 2020, s. 379.

yargı sürecine aktif olarak dahil edilmesiyle, sistem toplumun ihtiyaç ve isteklerine daha duyarlı hale gelebilir ve adil kararlar verme konusunda daha güvenilir olabilir.

Hâkimlerin güçlendirilmesi, yargı işlevlerini yerine getirirken bağımsızlıklarının, dürüstlüklerinin ve yetkinliklerinin sağlanmasında çok önemli bir unsurdur. Yetkilendirilmiş hâkimler, siyasi veya diğer dış çıkarlardan etkilenmeksizin hukuka dayalı olarak karar verme kapasitesine sahiptir. Buna ek olarak, hâkimlerin güçlendirilmesi, eğitim, ileri eğitim ve görevlerini düzgün bir şekilde yerine getirmeleri için gerekli diğer kaynaklar da dâhil olmak üzere, yetkinlik ve profesyonelliğin geliştirilmesine ilişkin hususları da içerir.

Öte yandan, hâkimlerin güçlendirilmesi, yargının bağımsızlığı ve bütünlüğünün sağlanmasının da önemli bir parçasıdır. Kendilerini güçlendirilmiş ve desteklenmiş hisseden hakimlerin görevlerini gereksiz dış etkiler olmaksızın yerine getirme olasılıkları daha yüksektir. Bu da siyasi baskılardan veya karar alma sürecinde tarafsızlık ve adaleti engelleyebilecek diğer çıkarlardan arınmış bir yargı ortamının yaratılmasına katkıda bulunur. Hâkimlerin güçlendirilmesi aynı zamanda yargı kararlarının kalitesini ve bir bütün olarak adalet sistemine olan kamu güvenini artırabilir.

3.3.4. Tartışmalı Vakaların Ele Alınması ve Kanun Uygulamada Karşılaşılan Zorluklar

Kolluk kuvvetleri bağlamında, ihtilaflı davaların ele alınması genellikle adalet sisteminin adilliği ve bütünlüğü açısından bir test niteliğindedir. Bu davalar genellikle yargı sürecini zorlaştıran siyasi, dini veya sosyal açıdan hassas konuları içerir. İhtilaflı davaların ele alınmasındaki temel zorluklardan biri, kararların dış baskılardan veya gayrimeşru mülahazalardan etkilenmeden adil ve objektif hukuki ilkelere dayanmasını sağlamaktır.

Tartışmalı davalar aynı zamanda hakimlerin bağımsızlığı ve dürüstlüğüne ilişkin soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Siyasi baskı ya da güçlü kamuoyu karşısında yargıçlar bağımsızlıklarını koruyabilmeli ve kanıtlara ve hukuka dayanarak karar verebilmelidir.

Çekişmeli davaların ele alınması, yargı sürecinin sorunsuz ve kesintisiz bir şekilde işlemesini sağlamada zorluklar yaratmaktadır. Bu davalar genellikle kitle iletişim araçlarının ve kamuoyunun dikkatini çeker ve bu da yargı sürecini sekteye uğratabilir ve davaya müdahil olan tarafların güvenliğini veya refahını tehdit edebilir. Bu nedenle, hakimler, savcılar ve avukatlar da dahil olmak üzere hukuki aktörlerin korunması,

görevlerini korku veya gereksiz dış baskı olmaksızın yerine getirebilmelerini sağlamak açısından hayati önem taşımaktadır.

İslam hukuku bağlamında, ihtilaflı davaların ele alınması, hukukun yorumlanması ve değişen sosyal bağlamlarda uygulanmasına ilişkin soruları gündeme getirmektedir.²¹⁵ Hâkimler, karar verme sürecinde ilgili kültürel, sosyal ve siyasi hususları dikkate alarak İslam hukukunu mantıklı bir şekilde anlayabilmeli ve yorumlayabilmelidir. Bu da İslam hukuku hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmayı ve bu hukuku karmaşık ve ihtilaflı durumlarda uygun bir şekilde uygulayabilmeyi gerektirir.

İhtilaflı davaları ele alırken, alınan kararların uzun vadeli sonuçlarını da göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu davalar genellikle siyasi, sosyal veya ekonomik olarak geniş kapsamlı etkilere sahiptir ve yargı tarafından alınan kararlar ilgili tüm taraflar için önemli sonuçlar doğurabilir. Bu nedenle, yargı ihtilaflı davalarda sunulan delil ve argümanları dikkatle tartmalı ve kararlarının olası sonuçlarını göz önünde bulundurmalıdır.

Tartışmalı davaların ele alınmasındaki zorlukların üstesinden gelmek için yargının bütünlüğünü ve bağımsızlığını güçlendirmesi önemlidir. Bu, hakimlerin ve diğer yargı görevlilerinin siyasi partilerin, iş dünyasının veya diğer çıkar gruplarının dış baskılarından veya izinsiz müdahalelerinden uzak hareket edebilmeleri gerektiği anlamına gelir. Yargının bağımsızlığının sağlanması, adillğin korunması ve kararların hukuka ve kanıtlara dayanmasının sağlanması için bir ön koşuldur. Yargı sürecinde şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artırılması da önemlidir. Bu, hakimler ve diğer yargı görevlileri için yüksek etik standartların uygulanmasının yanı sıra karar alma süreçlerinde açıklık ve kararların arkasındaki nedenlerin net bir şekilde açıklanması yoluyla yapılabilir. Bu şekilde kamuoyu yargının dürüstlüğüne daha fazla güvenebilir ve kararların adil ve hukuka dayalı olduğuna inanabilir.

İslam hukuku bağlamında, ihtilaflı davaların ele alınması, hukukun farklı yorumlarına ve dini öğretilerin anlaşılmasına yönelik farklı yaklaşımlara açık olmanın önemini de vurgulamaktadır. Hakimler, İslam hukuku alimlerinin çeşitli bakış açılarını ve görüşlerini dikkate alabilmeli ve kararlarının dini öğretilerin temelini oluşturan adalet ve insanlık değerlerini yansıtmalarını sağlamalıdır. Dolayısıyla, ihtilaflı davaların ele alınması yargı sistemi ve kolluk kuvvetleri için karmaşık bir zorluktur. Ancak yargının bütünlüğünü güçlendirerek, şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırarak ve kolluk

²¹⁵ Muhammed Masud, “Müftüler, Fetvalar ve İslam Hukukunda Yorum”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, Cilt 64, Sayı 1, 2011, s. 323; Muhammed Merâkibî vd., “Akışkan Bir İslam Hukukuna Doğru: Modernite ve Makasid Söyleminin Dönüşümü”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 2021, s. 312.

kuvvetleri arasındaki işbirliğini geliştirerek Endonezya bu zorlukların üstesinden gelebilir ve tüm vatandaşlar için güçlü, adil ve hakkaniyetli bir adalet sistemi inşa edebilir.

3.3.5. İslam Hukukundaki Dönüşümün Endonezya Hukuk Sistemine Etkileri

Devlet hukuku ile İslam hukuku arasındaki ilişki hem normatif hem de pozitif olarak analiz edilebilir. Formüle edilen ve ulusal hukukun bir parçası haline getirilen İslam hukuku önemli bir eğilim göstermektedir. İslam hukukunun Endonezya ulusal hukukuna dahil edilmesinin somut örnekleri arasında ulusal evlilik yasası, dini mahkemeler yasası, hac uygulama yasası, zekat yönetimi yasası, vakıflar yasası, Açe özel özerklik yasası, şeriat bankacılığı yasası ve diğer çeşitli yasalar yer almaktadır. Pancasila'nın Endonezya hukuk sisteminin temel normu olduğu ve 1945 Anayasası'nın 29. Maddesinin 1. ve 2. Fıkralarında Tek Tanrı'ya inancın ilk ilke olarak belirlendiği göz önünde bulundurulduğunda, İslam hukukunun Endonezya ulusal hukukunun ayrılmaz bir parçası olma konusunda büyük bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu son gelişme Endonezya'da hem kanunlar gibi hukuki ürünlerin oluşturulması hem de çeşitli kurumlar ve bireyler tarafından geliştirilen hukuki düşünce yoluyla da yansıtılmaktadır.

Ulusal hukukun gelişiminde dini mahkemelerin kararlarının ya da icthadlarının dönüşümü çeşitli şekillerde gözlemlenebilir. Öncelikle, İslami öğretiler veya hukuktan kaynaklanan bu tür kararlar veya icthadlar ya da İslami öğretiler veya hukukun uygulanması, hukuki ilke ve prensiplerin keşfedilmesine kaynaklık edebilir. Hukuki ilkeler ve prensipler bir hukuk sisteminin en önemli alt sistemlerinden biridir çünkü hukuki ilkeler olmadan bir hukuk sistemi olamaz. Hukuki ilkeler ve prensipler, hukuk kuralları sisteminden daha yüksek bir konuma sahiptir. Sadece evrensel olmakla kalmazlar, aynı zamanda bir hukuk kuralında yansıtılması gereken değerleri ve kültürel mesajları da yansıtır.

İkinci olarak, dini mahkemelerin kararlarının rolü hukuki kuralların oluşturulmasını içerir. Buradaki rolü, İslami öğretilere ve hukuka dayanan kuralları ulusal hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası haline getirme aracıdır. Dolayısıyla, artık İslam hukuku ve ulusal hukuk arasında bir ikilik yoktur, çünkü her ikisi de icthadda bir bütün olarak yansıtılmaktadır. Üçüncü olarak, dini mahkemelerin icthadlarının, İslami öğretilere göre hukuki öğretileri veya doktrinleri ulusal hukuk sistemindeki doktrinlere dönüştürme, doğurma veya uyarlamadaki rolü daha az önemli değildir.

Mevzuat temelde en etkili iradenin bir tezahürüdür. Başka bir deyişle, mevzuat siyasi iradenin bir sonucudur, çünkü esasen hukuk kuralları şeklinde bir "siyasi üründür". Bu bağlamda yargı kararlarının ya da icthadların rolü de önemlidir. İctihad, mevzuatın "siyasi yüzünü" daha saf bir hukuki yüze dönüştürmede bir role sahiptir. Yargıçlar sadece yasa koyucuların isteklerine değil, aynı zamanda mevzuatta yer alan yasal hedeflere de atıfta bulunurlar. Bu nedenle, iyi ve düzenli icthadların geliştirilmesi yoluyla ulusal hukuk sisteminde dini mahkemelerde alınan kararların veya icthadların rolü az değildir.

Bu dönüşüm sürecinde İslam hukuku her zaman toplumsal gelişmeleri öngörür ve gelecekte İslam hukuku ulusal hukukun gelişimine önemli bir katkı sağlayacaktır. Dini siyasetin İslam hukuku üzerindeki etkisi çok büyüktür; ulema ve hükümetin kendi işlevlerini yerine getirirken yaptıkları işbirliği nedeniyle birçok kanun ve yönetmelik İslami nüanslara sahiptir. Ulema hem bireysel hem de kolektif olarak icthad yürütmede rol oynar ve bu icthadın sonuçları fıkıh olarak bilinir. Bu icthadın sonuçları daha sonra, kanun koyma, bunları uygulama ve kanunları çiğneyenlere yaptırım uygulamak için yasal infaz gerçekleştirme işlevine sahip olan hükümete sunulur. Ulemanın hükümete sunduğu hukuki icthadın sonuçları, halkın çıkarlarını korumak ve düzenlemek için hukuki siyasetin uygulanmasıdır.

İslam hukukunun varlığı, Endonezya halkının ulusal hukuk çerçevesinde açıkça var olan hukuk ve adalet bilincinin ayrılmaz bir parçası olarak uzun zamandır anlaşılmaktadır. Endonezya'daki birçok yasal düzenleme, çeşitli İslami hukuk materyallerini ulusal hukuk kavramına dahil etmiştir. Dolayısıyla Endonezya Cumhuriyeti'nde İslam hukukunun konumu, 1945 Endonezya Cumhuriyeti Anayasası'nın 29. maddesinin 1. fıkrasında da belirtildiği üzere, anayasal olarak çok güçlüdür. Bu madde temel kuralları içermektedir; ilk olarak, Endonezya devletinde Endonezya'daki dini inanlar için geçerli olan dini ilkelerle çatışan yasalara izin verilmez veya bu yasalar uygulanmamalıdır. İkinci olarak, eğer uygulanması devlet gücünün yardımını gerektiriyorsa, devlet Endonezya'da geçerli olan tüm dinlerin şariatını uygulamakla yükümlüdür. Bu, devletin, uygulanması devlet yöneticilerinin yardımını gerektiriyorsa, Endonezya ulusunun yararı için dini öğretilerden türetilen yasaları düzenlemek ve uygulamakla yükümlü olduğu anlamına gelir. Üçüncü olarak, uygulanması için devlet gücü gerektirmeyen şariat, ilgili dinin her bir müntesibi tarafından yerine getirilebileceği için, dinin müntesipleri için kendi dinlerinin hükümlerine uygun olarak yerine getirilmesi gereken kişisel bir yükümlülük haline gelir.

Ulusal hukuk politikasında, Endonezya hukuk sisteminin bir bileşeni ve Endonezya ulusal hukukunun oluşumundaki ana unsurlardan biri olarak İslam hukukunun konumu çok açıktır. İslam hukukunda ibadet ve muamelât olmak üzere iki ana alan vardır. İbadet alanına ilişkin yasal düzenlemeler çok detaylı ve ayrıntılı olma eğilimindeyken, muamelata ilişkin yasal düzenlemeler genellikle sadece temel ilkeleri düzenler. Bu ilkelerin geliştirilmesi ve uygulanması ise tamamen devleti ve hükümeti organize edenlere bırakılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Endonezya'da dini mahkemelerin tarihi çok eski zamanlardan beri yasal çerçevenin ve yargı sisteminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. İslam ile yakın ilişkisi bağlamında Endonezya'da yargı, sosyal, siyasi ve hukuki gelişmelere paralel olarak önemli dönüşümler geçirmiştir. Takımadalarda sultanlıkların kurulmasından bu yana İslam hukuku bölgedeki yargı yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hollandalıların gelişinden önce bile İslam hukuku Endonezya toplumunda meşru hukuk kaynaklarından biri olarak tanınmış ve uygulanmıştır. Bununla birlikte, Endonezya'daki dini mahkemelerin tarihi zorluklarla doludur. Hollandalılar Endonezya'yı sömürgeleştirdiğinde, İslam hukuku sömürgeci çıkarlar tarafından bastırılmaya başlandı. Bunun nedeni, Hollandalı sömürgecilerin kontrol ettikleri bölgelere kendi hukuk sistemlerini ithal etmeye çalışmaları ve bunun da genellikle İslam hukuku ilkeleriyle çelişmesiydi. Buna rağmen, İslam hukuku hayatta kalmayı ve yargı sisteminde tanınmış hukuk kaynaklarından biri olarak konumunu korumayı başardı.

Endonezya'nın 1945 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra da İslam hukuku ülkenin yargı sisteminde önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Dini mahkemelerin kurulması, İslam hukukunun Endonezya yargı çerçevesi içindeki konumunu sağlamlaştırmada önemli bir adım olmuştur. Dini mahkemeler sadece İslam hukukunu yargı sistemine daha resmi bir şekilde entegre etmekle kalmadı, aynı zamanda Müslüman vatandaşların haklarını korumak için bir araç haline geldi. Ancak dini mahkemelerin dönüşüm süreci burada sona ermedi. Değişen zaman ve toplumsal kalkınma talepleriyle birlikte dini mahkemeler de geçerliliklerini korumak için dönüşmeye devam etmektedir. Bu, yargı usullerini İslam hukukunun gelişimine ve Endonezya müslüman toplumunun ihtiyaçlarına uyarlama çabalarını da içermektedir. Ayrıca, çoğulculuk, modernleşme ve küreselleşme gibi zorluklar da Endonezya'daki dini mahkemelerin dönüşüm yönünü etkilemektedir.

Dini mahkemeler sistemindeki dönüşüm süreci sadece resmi bir değişiklik değil, İslam hukukunun Endonezya mahkemelerine entegre edilmesine yönelik derin bir kararlılığa işaret eden bir dönüm noktasıdır. Bu süreç, Endonezya toplumunun bir gerçeği olan sosyal, kültürel ve hukuki çeşitliliğin karmaşıklığını yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda dini mahkemelerin yetkisi bağlamındaki önem ve etkiyi de vurgulamaktadır. Dini mahkemelerin yetkisi bu dönüşüm sürecinin temel merkezinde yer almaktadır. Evlilik, boşanma, miras, aile hukuku ve hatta İslam ekonomisi davaları

gibi İslam hukuku ile ilgili davalara bakmaya odaklanması, bu kuruma çok özel bir boyut kazandırmaktadır. Dolayısıyla bu kurum sadece İslam hukukunun bir yorumcusu değil, aynı zamanda Endonezya'daki müslüman toplum yapısında İslam hukukunu koruma ve uygulama işlevini yerine getiren ana sütundur.

İslam ekonomisi ile ilgili davalara bakarken, din mahkemeleri sadece kanun uygulayıcıları olarak rollerini yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda İslami ilkelere uygun olarak ekonomik faaliyetlerde sürdürülebilirlik ve adaletin sağlanmasında da ön planda yer alırlar. Bu nedenle, İslam hukukunun bu kurumda benimsenmesi ve entegrasyonu sadece evlilik ve aile alanını etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda ekonomi sektörüne de nüfuz ederek bütüncül bir yasal ekosistem oluşturmaktadır. Bu dönüşüm sayesinde, din mahkemeleri sadece biçimsel olarak değişmekle kalmıyor, aynı zamanda İslami değerleri yansıtan bir mahkeme sistemi için sağlam bir temel oluşturuyor. Kurum, toplumun çeşitliliğine ve karmaşıklığına odaklanarak, İslam hukukunun sadece tanınmasına değil, aynı zamanda günlük yaşamda etkin bir şekilde uygulanmasına da önemli bir katkıda bulunmakta, adalet ve sosyal uyum üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.

Endonezya'nın dini mahkeme sisteminde İslam hukukunun etkisinin sadece kavramsal veya teorik bir boyuta sahip olmadığının farkına varmak önemlidir. Bu kurum tarafından üretilen kararlar sadece İslami değerlerin soyut yorumlarını yansıtmamakta, aynı zamanda hukuki ihtilafların çözümünde doğrudan yer alan pratik uygulamaları da temsil etmektedir. Bu nedenle, etkileri toplum tarafından doğrudan hissedilebilir, adaletin yönlerini ve günlük yaşamda dini normların sürdürülmesini etkileyebilir. İslam hukuku ilkelerine dayanan dini mahkeme sisteminin dönüşümü kurumsal sınırları aşmaktadır. Bu sürecin bir bütün olarak toplum üzerinde önemli ve yaygın bir etkisi olmuştur.

Mahkeme sisteminde İslam hukukunun benimsenmesi sadece resmi bir değişiklik olmayıp, müslüman vatandaşların hayatlarını dinlerinin öğretileri doğrultusunda yaşamaları için daha sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bu, müslüman aile hayatının ayrılmaz bir parçası olan evlilik, boşanma ve miras davalarının çözümü gibi hususları da kapsamaktadır. Dahası, bu dönüşüm sosyal adaletin geliştirilmesine olumlu katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. İslam hukuku bağlamında insani değerlerin anlaşılmasını ve uygulanmasını güçlendiren bu değişim, sadece hukuki ihtiyaçlara cevap veren bir mahkeme sistemi yaratmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal uyumu da teşvik etmektedir. Bunun sonuçları toplumun çeşitli katmanlarına nüfuz ederek sadece İslami ilkelere bağlı kalmakla kalmayıp aynı zamanda Endonezya'nın zengin

çeşitliliğini de kapsayan bir yasal ekosistem oluşturmaktadır. Dolayısıyla, dini mahkemeler sistemindeki dönüşüm sadece yapısal bir değişim sağlamakla kalmayıp, İslami ilkelere dayanan adalet için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu değişiklikler sadece resmi yasal düzeyde değil, aynı zamanda insani değerlere dayalı adil bir toplumun şekillendirilmesinde gerçek ve olumlu bir etkiye sahiptir.

Bu sonuçlara ilişkin bir değerlendirme, araştırmanın İslam hukukunun Endonezya yargı sistemindeki geçmişini ve önemli rolünü derinlemesine ortaya koymadaki başarısını vurgulamaktadır. Geçmişten günümüze dini mahkemelerin dönüşümünün sürekliliğini vurgulayan bir yaklaşım, Endonezya yargı bağlamında İslam hukukunun dinamiklerinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır. Buna ek olarak, gelecekteki araştırmalar, günümüzde dini mahkemelerin karşılaştığı zorlukların ve fırsatların daha derinlemesine bir analizini eklemeyi düşünebilir. Sosyal, teknolojik veya politika değişiklikleri gibi zorlukların yanı sıra toplumsal anlaşmazlıkların çözümünde dini mahkemelerin rolünün güçlendirilmesi gibi fırsatların belirlenmesi, İslam hukukunun Endonezya toplumundaki rolü ve etkisi hakkında daha geniş bir bakış açısı kazanmak için sosyoloji, antropoloji veya siyaset bilimi gibi disiplinler arası perspektifleri de dahil ederek mevcut durum ve dini mahkemelerin gelecekte alabileceği yön hakkında daha kapsamlı bir fikir verebilir. Buna ek olarak, yargı sistemlerinde İslam hukukunu uygulayan diğer ülkelerle karşılaştırmalı bir yaklaşım, dini mahkemelerin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini etkileyen faktörlerin daha geniş bir bağlamda daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayabilir. Böylece, gelecekteki araştırmalar Endonezya yargı sisteminde İslam hukukunun rolünün ve bunu etkileyen dinamiklerin anlaşılmasına daha önemli bir katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

- Abbas, I. (2017). Islamic law in the legal political system: (descriptive study of the islamic law histories in indonesia). *Al-Mizan*, 13(2), 156-184.
- Abbas, S., ve Murziqin, R. (2021). Sharia-based regional regulations in the indonesian national law system. *Jurnal Ilmiah Peuradeun*, 9(3), 529-548. <https://doi.org/10.26811/peuradeun.v9i3.673>
- Abdullah, A., ve Güngör, N. (2020). İslam toplumsal sözleşmesi üzerine diyalektik bir yaklaşım. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 6(46), 107-145.
- Abdullah, İ., ve Yuliana, E. (2018). İslam hukukunda dini özgürlük uygulaması endonezya'nın ace (aceh) eyaleti örneği. *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 286-294. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8385.2018.4.3.01>
- Haris, A. (2006). The role of muslims in the struggle against violent extremist ideology in indonesia. *Connections*, 5(4), 157-166.
- Abou El Fadl, K. (1994). Islamic law and muslim minorities: the juristic discourse on muslim minorities from the second/eighth to the eleventh/seventeenth centuries. *Islamic Law and Society*, 1(2), 141-187. <https://doi.org/10.1163/156851994X00011>
- Azzahra, R., ve Shuaib, F. S. (2022). Religious courts in indonesia and malaysia: history, structure, and jurisdiction. *Indonesian Comparative Law Review*, 4(2), 115-130.
- Ad'ha Aljunied, S. M. (2012). Countering terrorism in maritime southeast asia: soft and hard power approaches. *Journal of Asian and African Studies*, 47(6), 652-665. <https://doi.org/10.1177/0021909611427252>
- Adawiyah, R., ve Rozah, U. (2020). Indonesia's criminal justice system with pancasila perspective as an open justice system. *Law Reform*, 16(2), 149-162. <https://doi.org/10.14710/lr.v16i2.33783>
- Adil, M., ve Harun, M. (2020). Penyebaran fikih mazhab syafi'i di nusantara: studi sosio-historis masa kesultanan Palembang darussalam. *Al-Manahij: Jurnal Kajian Hukum Islam*, 14(2), 281-294.
- Aizid, U. R. (2016). *Sejarah islam nusantara: dari analisis historis hingga arkeologis tentang penyebaran islam di nusantara*. Yogyakarta: Diva Press.

- Akramullah, A. H. (2023). I mangadacinna daeng sitaba karaeng pattingalloang sultan mahmud (kondisi kerajaan islam makassar menjelang pemerintahannya). *Rihlah: Jurnal Sejarah dan Kebudayaan*, 11(01), 74-95.
- Alaidin Koto. (2011). *Sejarah peradiban islam*. Jakarta: Raja Grafindo Persada.
- Al Amruzi, M. F., Umar, M., ve Hafidzi, A. (2024). Sultan adam law in the progressive law perspective in banjar communities in the 18th century ad. *Jurnal Ilmiah Mizani: Wacana Hukum, Ekonomi Dan Keagamaan*, 7(1), 11-22.
- Ali, Z. (2002). *Signifikansi penyusunan ruu hukum kewarisan di indonesia (filosofis, yuridis, sosiologis dan historis) dalam problematik hukum kewarisan islam kontemporer di indonesia*. Jakarta: Badan Litbang dan Diklat Puslitbang Kehidupan Keagamaan.
- Anafah, N. (2011). Legislasi hukum islam di kerajaan demak (studi naskah serat angger-angger suryngalam dan serat suryngalam). *Al-Manahij: Jurnal Kajian Hukum Islam*, 5(1), 97-108.
- An-Na'im, A. A. (2021). Islam, islamic law and the dilemma of cultural legitimacy for universal human rights 1. *Asian Perspectives on human rights*, 31-54.
- Amru, M. Y., Alnizar, F., ve Madjied, M. D. (2024). Strategies of the ulama in the process of islamization during colonial period in nusantara. *Islam Nusantara: Journal for the Study of Islamic History and Culture*, 5(1), 23-42.
- Apriani, N. (2022). Actualization of the position of islamic law in the perspective of indonesian national law. *Jurnal Hukum Lex Generalis*, 3(2), 133-147.
- Asiah, N., ve Subakti, G. E. (2024). Upaya nahdlatul ulama dalam melawan kolonialisme dan imperialisme pada masa pergerakan nasional indonesia 1926–1942. *Misykat al-Anwar Jurnal Kajian Islam dan Masyarakat*, 7(2), 135-148.
- Azhary, T. (2003). *Negara hukum suatu studi tentang prinsip-prinsipnya dilihat dari segi hukum islam, implementasinya pada periode negara madinah dan masa kini*. Bogor: Kencana.
- Azra, A. (1994). *Jaringan ulama timur tengah dan kepulauan nusantara abad xvii-xviii*. Bandung: Mizan Publishing.
- Azra, A. (2006). *Islam in the indonesian world: an account of institutional formation*. Bandung: Mizan Pustaka.
- Azzahra, R., ve Shuaib, F. S. (2022). Religious courts in indonesia and malaysia: history, structure, and jurisdiction. *Indonesian Comparative Law Review*, 4(2), 115-130.

- Badri, K. N. B. Z. (2021). Administrative law and intellectual movement in the reign of sultan alauddin mansur shah of the 16th century in aceh. *Rihlah: Jurnal Sejarah dan Kebudayaan*, 9(2), 52-63.
- Bagir, Z. A., ve Arianingtyas, R. (2020). Limitations to freedom of religion or belief in indonesia: norms and practices. *Religion & Human Rights*, 15(1-2), 39-56. <https://doi.org/10.1163/18710328-BJA10003>
- Bakry, K., ve Gunawan, E. (2018). The implementation of islamic law at the early spread of islam in indonesian archipelago. *Jurnal Ilmiah Al-Syir'ah*, 16(2), 113-125. <https://doi.org/10.30984/jis.v16i2.685>
- Bano, S. (2008). In pursuit of religious and legal diversity: a response to the archbishop of canterbury and the 'sharia debate' in britain. *Ecclesiastical Law Journal*, 10(3), 283-309. <https://doi.org/10.1017/S0956618X08001415>
- Barlinti, Y. S. (2011). Harmonization of islamic law in national legal system: a comparative study between indonesian law and malaysian law. *Indon. L. Rev.*, 1, 35.
- Beitz, C. R. (2000). Rawls's law of peoples. *Ethics*, 110(4), 669-696. <https://doi.org/10.1086/233369>
- Bilalu, N., Jamal, R., Harun, N., ve Subeitan, S. M. (2022). Compilation of islamic law as judge's consideration at a religious court in north sulawesi, indonesia. *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, 6(2), 514-536.
- Bourchier, D. M. (2019). Two decades of ideological contestation in indonesia: from democratic cosmopolitanism to religious nationalism. *Journal of Contemporary Asia*, 49(5), 713-733.
- Bowen, J. R. (2010). Religious discrimination and religious governance across secular and islamic countries: france and indonesia as limiting cases. *American Behavioral Scientist*, 53(12), 1749-1762. <https://doi.org/10.1177/0002764210368095>
- Buehler, M., ve Muhtada, D. (2016). Democratization and the diffusion of shari'a law: comparative insights from indonesia. *South East Asia Research*, 24(2), 261-282. <https://doi.org/10.1177/0967828X16649311>
- Cammack, M. (1989). Islamic law in indonesia's new order. *International & Comparative Law Quarterly*, 38(1), 53-73.
- Crouch, M. A. (2011). Law and religion in indonesia: the constitutional court and the blasphemy law. *Asian Journal of Comparative Law*, 7, 1-46. <https://doi.org/10.1017/S2194607800000582>

- Curnow, J. (2015). Legal support structures and the realisation of muslim women's rights in indonesia. *Asian Studies Review*, 39(2), 213-228. <https://doi.org/10.1080/10357823.2015.1025695>
- Çakır, S. (2021). İslam hukuku ve siyasî adalet ilişkisine betimsel bir bakış. *Marifetname*, 8(1), 205-224. <https://doi.org/10.47425/marifetname.915499>
- Carey, P., ve Noor, F. A. (2022). *Ras, kuasa, dan kekerasan kolonial di hindia belanda*. Jakarta: Kepustakaan Populer Gramedia.
- Çiftçi, S. (2019). Islam, social justice, and democracy. *politics and religion*, 12(4), 549-576. <https://doi.org/10.1017/S1755048318000810>
- Database Peraturan. "Peraturan mahkamah agung nomor 1 tahun 2016 tentang prosedur mediasi di pengadilan". Erişim: 10 Temmuz 2024. <https://peraturan.bpk.go.id/Details/209641/perma-no-1-tahun-2016>
- Dalgın, N. (2004). Değişim stratejisi açısından hukuk ve islam hukuku. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 111-128. <https://doi.org/10.17120/omuifd.59406>
- Darwin, R. L. (2018). After shari'ah: islamism and electoral dynamics at local level in indonesia. *Global Journal Al-Thaqafah*, 8(2), 17-29.
- Dewi, Y. T. N., Niemann, G. R., ve Triatmodjo, M. (2017). Indonesia's human rights court: need for reform. *asia-pacific journal on human rights and the law*, 18(1), 28-47.
- Direktorat Putusan Mahkamah Agung Republik Indonesia. "Undang-undang republik indonesia nomor 3 tahun 2006 tentang perubahan atas undang-undang nomor 7 tahun 1989 tentang peradilan agama". Erişim: 10 Temmuz 2024. <https://putusan3.mahkamahagung.go.id/peraturan/detail/11e9d9369a23a18c9a0e313733333334.html>
- Djokosutono, S. (1955). *Sejarah politik hukum adat*. Jakarta: Djambatan.
- Drakeley, S. (2005). *The history of indonesia*. London: Bloomsbury Publishing USA.
- Dungga, W. A., Muhtar, M. H., ve Djaafar, L. (2023). The assessment of indonesia's religious courts in resolving shari'ah banking disputes according to the principles of justice. *Manchester Journal of Transnational Islamic Law & Practice*, 19(3).
- Düşgün, F. Ş. (2006). İslam hukuku açısından sosyal realite-vahiy ilişkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 105-129.
- Elihami, E. (2019). Configuring the politics of the development of the religious courts. *Al-Mirah: Jurnal Pendidikan Islam*, 1(1), 12-19.

- Emon, A. M. (2006). Conceiving islamic law in a pluralist society: history, politics and multicultural jurisprudence. *Singapore Journal of Legal Studies*, 331-355.
- Ercan, E. (2019). İslam hukuku, uyumluluk ve finansal gelişim. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14), 415-444.
- Ertuç, H. (2009). İslam'da yetimlerin hukuki statüsü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (31), 127-150.
- Evirianti, L. (2018). Religious freedom in indonesia: an islamic human right perspective. *ESENSIA: Jurnal Ilmu-Ilmu Ushuluddin*, 18(1), 71-80.
- Fadel, M. (2008). The true, the good and the reasonable: the theological and ethical roots of public reason in islamic law. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 21(1), 5-69. <https://doi.org/10.1017/S084182090000432X>
- Fadhilah, N. (2020). Jejak peradaban dan hukum islam kerajaan demak. *al-Mawarid Jurnal Syariah dan Hukum (JSYH)*, 2(1), 33-46.
- Fadhilah, N., ve Muhlisah, S. N. (2022). Islamic law civilisation and the thought of ulama indonesia in the colonial period (19th century). *al-Qanadir: International Journal of Islamic Studies*, 26(2), 127-134.
- Fahrudin, A. D. İ. (2021). İslami sosyal hizmet uygulamaları: endonezya örneğinde müslüman faaliyetleri. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 106-126. <https://doi.org/10.52115/apjir.861563>
- Faisal, A. (2023). The intersection of islamic law and nationhood in contemporary indonesia. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(2), 141-147. <https://doi.org/10.24018/ejsocial.2023.3.2.441>
- Fatimi, S. Q. (1963). First muslim invasions of the nw frontier of the indo-pakistan subcontinent 44 ah 664-5 ad. *Journal of the Asiatic Society of Pakistan*, 8, 37-45.
- Feener, R. M. (2004). *Islam in world cultures: comparative perspectives*. London: Bloomsbury Publishing USA.
- Foley, R. (2004). Muslim women's challenges to islamic law the case of malaysia. *International Feminist Journal of Politics*, 6(1), 53-84.
- Gunaryo, Ahmad. (2006). *Pergumulan politik dan hukum islam*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar kerjasama pasca sarjana IAIN Walisongo.
- Gündüzöz, G. (2021). Endonezyalı âlim hamka'ya göre insanın maneviyatının tasavvufi yeniden ihyası. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 21(1), 43-69. <https://doi.org/10.33415/daad.840293>
- Gürler, S. (2009). Ernest weinrib'te özel hukuk felsefesi ve hukuki formalizm. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(2), 117-164.

- Güzel, B., ve Gül, R. E. (2020). Justice from the ummah to the organization: the analysis of the qur'an and sunnah. *Bilimname*, (43), 95-128. <https://doi.org/10.28949/bilimname.754487>
- Harun, M. Y. (1995). *Kerajaan islam nusantara abad xvi dan abad xvii*. Yogyakarta: Karunia Kalam Sejahtera.
- Hayati, I., ve Edyar, B. (2023). Analysis of islamic law accommodation in national law during the era of democratic transition government 2001-2004. *Al-Istinbath: Jurnal Hukum Islam*, 8(1), 173-194. <https://doi.org/10.29240/jhi.v8i1.5657>
- Hefner, R. W. (2020). Islam and covenantal pluralism in indonesia: a critical juncture analysis. *The Review of Faith & International Affairs*, 18(2), 1-17.
- Hefner, R. W. (2021). Islam and institutional religious freedom in indonesia. *Religions*, 12(6), 415. <https://doi.org/10.3390/rel12060415>
- Herawati, A. (2018). Dinamika perkembangan hukum islam. *Ash-Shahabah: Jurnal Pendidikan dan Studi Islam*, 4(1), 1-8.
- Heryana, A. (2014). Jejak kepemimpinan orang sunda: pemaknaan ajaran dalam naskah carita parahyangan (1580). *Patanjala: Journal of Historical and Cultural Research*, 6(2), 163-178.
- Hidayati, T., ve Hidayatullah, M. S. (2021). Legal politics in the establishment of the sultan adam law (positivization of islamic law in the kingdom). *Al-Istinbath: Jurnal Hukum Islam*, 6(2), 367-382.
- Huda, M. C. (2018). Strengthening pancasila as national ideology to implementate the balancing values to improve law's application in indonesia. *Jurnal Pembaharuan Hukum*, 5(1), 1-12.
- Huijbers, T. (1995). *Filsafat hukum dalam lintasan sejarah*. Yogyakarta: Kanisius.
- Husain, S. B. (2017). *Sejarah masyarakat islam indonesia*. Surabaya: Airlangga University Press.
- Hussain, J. (2011). More than one law for all: legal pluralism in southeast asia. *Democracy and Security*, 7(4), 374-389.
- Ikhsan, M. (2018). Sejarah mazhab fikih di asia tenggara. *Nukhbatul'ulum: Jurnal Bidang Kajian Islam*, 4(2), 120-134.
- Imaduddin, S. M. (2003). İslam hukukunun prensipleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 239-247.
- Islam, M. J., Suzuki, M., Mazumder, N., ve Ibrahim, N. (2018). Challenges of implementing restorative justice for intimate partner violence: an islamic

- perspective. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 37(3), 277-301. <https://doi.org/10.1080/15426432.2018.1440277>
- Isra, S., ve Tegnán, H. (2021). Legal syncretism or the theory of unity in diversity as an alternative to legal pluralism in Indonesia. *International Journal of Law and Management*, 63(6), 553-568.
- İdri, İ. (2009). Religious court in Indonesia: history and prospect. *Journal of Indonesian Islam*, 3(2), 297-313. <https://doi.org/10.15642/JIIS.2009.3.2.297-313>
- İdri, İ. (2021). Scientific analysis methods of islamic law in contemporary studies. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*, 29(1), 231–241.
- İsmail, S. (2018). Adalet ve siyaset ilişkisi üzerine. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (12), 63-74.
- Jamaluddin, S., Djakat, M., Hidayatussalam, H., ve Samin, S. (2023). Opportunities and challenges of the implementation of islamic law in indonesia. *International Journal of Social Science*, 2(5), 2177-2186.
- Jaringan Dokumentasi dan Informasi Mahkamah Agung RI. “Kitab undang-undang hukum perdata”. Erişim: 10 Temmuz 2024. <https://jdih.mahkamahagung.go.id/legal-product/kitab-undang-undang-hukum-perdata/detail>
- Kadioğlu, A. S. (2021). Türk-islam sentezcilerinde hukuk, ahlak ve din ilişkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1549-1569. <https://doi.org/10.51177/kayusosder.926167>
- Kahveci, T. (2023). Rawls’a karşı badiou: ‘hakkaniyet olarak adalet’ten, ‘olay’da somutlaşan adalet. *Mülkiye Dergisi*, 47(2), 675-712.
- Kamsi, K. (2018). Politics of islamic law in indonesia: indonesianization of islamic law. *Aşy-Syir’ah: Jurnal Ilmu Syari’ah dan Hukum*, 52(1), 1-29.
- Karayaka, H. (2023). Kur’an’da adalet kavramı ve islam muhakeme hukukuna göre adil yargılama. *Uludağ İlahiyat Dergisi*, 32(1), 175-204. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1166365>
- Karımullah, S. S. (2022). Pursuing legal harmony: indonesianization of islamic law concept and its impact on national law. *Mazahib*, 21(2), 213-244. <https://doi.org/10.21093/mj.v21i2.4800>
- Karımullah, S. S. (2023). From punishment to healing: the transformative power of restorative justice. *SASI*, 29(4), 678-690. <https://doi.org/10.47268/sasi.v29i4.1688>

- Karımullah, S. S., Said, N. M., Wasalmi, W., ve Syafi'i, A. G. (2023). Da'wah for social justice: creating awareness of social issues through a religious approach. *Jurnal Dakwah Risalah*, 34(2), 110-128. <https://doi.org/10.24014/jdr.v34i2.25373>
- Kasım, F. M., ve Nurdin, A. (2020). Study of sociological law on conflict resolution through adat in aceh community according to islamic law. *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, 4(2), 375-397. <https://doi.org/10.22373/sjkh.v4i2.8231>
- Kelebek, M. (2000). İslam hukuk felsefesi açısından medine vesikası. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 325-374.
- Kersten, C. (2015). *Islam in indonesia: the contest for society, ideas and values*. Oxford: Oxford University Press.
- Kersten, C. (2024). Arrival, adoption, and adaptation: integrating islam in maritime southeast asia. *Southeast Asian Islam*. London: Routledge India.
- Kızılkaya, N. (2013). Hanefi mezhebi bağlamında islam hukukunda külli kaideler. *İstanbul: İz Yayıncılık*, 148-149.
- Köksal, A. C. (2020). İnsan haklarının felsefî Krizi: islâmî bir perspektif. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58(58), 25-67. <https://doi.org/10.15370/maruifd.758383>
- Köksoy, F. (2020). Uyuşmazlıktan çözüme giden yol: endonezya'nın açe eyaletindeki barış süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 209-221.
- Khalid, H. (2023). Absolute and relative competence in religious jurisdiction in indonesia. *Unes Law Review*, 7(1), 131-142.
- Lahilote, H. S. (2020). Legal transplant in the substance of the authority of religious courts in indonesia. *JL Pol'y & Globalization*, 93, 135.
- Lessnoff, M. (1971). John rawls' theory of justice. *Political Studies*, 19(1), 63-80.
- Lombardi, C. B., Cammack, M., Feener, M., Whiting, A., Nuraelawati, E., Rahim, A., ve Alhabsi, S. T. (2012). Islamic law and islamic legal professionals in southeast asia. *SSRN Electronic Journal*, 21. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2758825>
- Lukito. Ratno, (2012). *Hukum sakral dan hukum sekuler: studi tentang konflik dan resolusi dalam sistem hukum indonesia*. Jakarta: Alvabet.
- Mahkamah Agung Republik Indonesia. "Kompilasi hukum ekonomi syari'ah". Erişim: 12 Temmuz 2024. <https://perpustakaan.mahkamahagung.go.id/assets/resource/ebook/02.pdf>
- Majelis Ulama Indonesia. "Fatwa dewan syariah nasional majelis ulama indonesia (dsn-mui)". Erişim: 12 Temmuz 2024. <https://dsnmu.or.id/kategori/fatwa/>

- Madjid, M. D., Burhanudin, J., Darmadi, D., Subchi, I., Wahyudi, J., Masruroh, S. U., ve Helmi, M. I. (2022). *Ensiklopedia kesultanan di nusantara*. Jakarta: Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama Republik Indonesia.
- Marlina, R., Juliana, J. J., Adila, N. A., ve Robbani, M. B. (2019). Islamic political economy: critical review of economic policy in indonesia. *Review of Islamic Economics and Finance*, 2(1), 47-55.
- Marwiyah, S., Borman, M. S., Rubaie, A., ve Amiq, B. (2022). Implications of the constitutional court's decision on corruption management politics in indonesia. *Baltic Journal of Law & Politics*, 15(3), 324-342.
- Marwing, A. (2021). Indonesian political kleptocracy and oligarchy: a critical review from the perspective of islamic law. *Justicia Islamica*, 18(1), 79-96.
- Masud, M., Messick, B., Powers, D. S., Çataloluk, G., ve Gürler, S. (2011). Müftüler, fetvalar ve islam hukukunda yorum. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 64(1), 309-358.
- Mietzner, M. (2010). Political conflict resolution and democratic consolidation in indonesia: the role of the constitutional court. *Journal of East Asian Studies*, 10(3), 397-424. <https://doi.org/10.1017/S1598240800003672>
- Mihara, S. (2018). Pendidikan islam masa kerajaan islam di nusantara. *Rihlah: Jurnal Sejarah dan Kebudayaan*, 6(1), 13-32.
- Miller, F. D. (2015). Aristotle's philosophy of law. *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence: Volume 6: A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, 79-110. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9885-3_4
- Morrissey, F. (2021). *A short history of islamic thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Muhazir, M. (2021). Islamic law politics in the contemporary era (revealing the struggle for the positivization of islamic law in indonesia). *Al Hurriyah: Jurnal Hukum Islam*, 6(1), 12-24.
- Mundzir, C., Arif, M., ve Syatar, A. (2021). The integration of islam with the local culture of tanete kingdom (a cultural approach to the historical study). *Kuriositas: Media Komunikasi Sosial dan Keagamaan*, 14(2), 137-160.
- Mustaghfirin, H. (2011). Sistem hukum barat, sistem hukum adat, dan sistem hukum islam, menuju sebagai sistem hukum nasional sebuah ide yang harmoni. *Jurnal Dinamika Hukum*, 11, 89-95.

- Muslihun, M. (2018). Legal positivism, positive law, and the positivisation of islamic law in indonesia. *Ulumuna*, 22(1), 77-95.
- Muslimin, J. M. (2015). Shari'a, indigenous wisdom and human rights: a brief review of human rights enforcement in the context of indonesian history. *Journal of Indonesian Islam*, 9(2), 123-150.
- Mustafa, K. (2013). Kur'ân'da 'adalet kavramı ve güncel değeri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(34), 137-172.
- Nabilah, W., ve Rizal, D. (2024). Basic analysis of the exercise of judicial power (integration of islamic law and positive law). *Jurnal Independent*, 12(1), 1-11. <https://doi.org/10.30736/ji.v12i1.279>
- Nasikin, N., Faridi, F., Hakim, N., ve Matsubir, A. (2023). Teori kedatangan islam hingga proses islamisasi di nusantara: theory of the arrival of islam to the process of islamization in the archipelago. *Experimental Student Experiences*, 1(1), 58-66. <https://doi.org/10.58330/ese.v1i1.123>
- Nelmawarni, ve Djohar, I. (2013). *Laporan penelitian tiga tokoh minangkabau pembawa islam ke sulawesi selatan*. Padang: Institut Agama Islam Negeri Imam Bonjol Padang.
- Noer, D. (1985). *Gerakan modern islam di indonesia 1900-1942*. Jakarta: LP3ES.
- Nurlaelawati, E. (2013). Muslim women in indonesian religious courts. *islamic law and society*, 20(3), 242–271. <https://doi.org/10.1163/15685195-0010A0003>
- Okumuş, E. (2009). Toplumsal değişme ve din. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 323–347.
- Okur, K. H. (2002). İslam hukukunda irtidat fiili için öngörülen asli yaptırım üzerine bazı düşünceler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 344-364.
- Otoritas Jasa Keuangan. “Undang-undang nomor 21 tahun 2008 tentang perbankan syariah”. Erişim: 1 Temmuz 2024. <https://ojk.go.id/waspada-investasi/id/regulasi/Pages/Undang-Undang-Nomor-21-Tahun-2008-Tentang-Perbankan-Syariah.aspx>
- Ovacı, V. (2015). İslam hukukunun karakteristik özellikleri. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 69-80.
- Otoritas Jasa Keuangan. “Undang-undang nomor 21 tahun 2008 tentang perbankan syariah”. Erişim: 1 Temmuz 2024. <https://ojk.go.id/waspada-investasi/id/regulasi/Pages/Undang-Undang-Nomor-21-Tahun-2008-Tentang-Perbankan-Syariah.aspx>

- Özel, A. (2012). Klasik islâm devletler hukukunda ülke kavramı ve günümüzdeki durum: ibn teymiyye'nin mardin fetvası ile benzeri diğer bazı fetvalar. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (43), 41-64.
- Pelu, I. E. A. S., ve Dakhoir, A. (2021). Marital property within the marriage law: a debate on legal position and actual applications. *Al-Jami'ah: Journal of Islamic Studies*, 59(2), 287-316.
- Putra, H. M., ve Ahyani, H. (2022). Internalization in islamic law progressive in criminal law changes in indonesia. *Jurnal Ilmiah Al-Syir'ah*, 20(1), 68-90. <https://doi.org/10.30984/jis.v20i1.1861>
- Pratiwi, A. (2021). Providing legal aid in facing cases for underprivileged communities at the religious courts of semarang city. *The Indonesian Journal of International Clinical Legal Education*, 3(3), 321-338.
- Rajafi, A., Salma, S., Adilah, N., Hamhij, H., ve Ladiqi, S. (2020). Exploring the model of implementation of islamic law in indonesia. *Al-'Adalah*, 17(1), 31-50.
- Rahman, R., Sugianto, E., Wasalmi, W., Asriady, M., ve Fauzi, A. (2023). Hadith interpretation of law and justice and its implementation as an alternative solution rule of law enforcement in indonesia. *Muslim Heritage*, 8(2), 293-308.
- Ramadhan, S. (2020). Islamic law, politics and legislation: development of islamic law reform in political legislation of indonesia. *Adhki: Journal of Islamic Family Law*, 2(1), 63-76.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge: Massachusetts Havard University.
- Regulasip. "Undang-undang republik indonesia nomor 7 tahun 1989 tentang peradilan agama". Erişim: 10 Temmuz 2024. <https://www.regulasip.id/book/11670/read>
- Ridwan, M., ve Suhar, A. M. (2023). Ideal formulation of human rights regulation in indonesia. *Ilomata International Journal of Social Science*, 4(4), 537-547.
- Ristawati, R., ve Salman, R. (2023). The role of the indonesian constitutional court in preventing social conflict in a diverse society. *Constitutional Review*, 9(2), 332-357. <https://doi.org/10.31078/consrev925>
- Rismawidiawati, R., Handoko, W., Tabroni, R., Hamid, A., ve Subair, M. (2023). "Gawe kuta baluwarti bata kalawan kawis"; contribution of local knowledge to the expansion of the banten sultanate on the nusantara spice route. *Wacana, Journal of the Humanities of Indonesia*, 24(3), 470-499.
- Riyanti, R. (2021). The role of islamic law in the development of the national law system in indonesia. *Legal Brief*, 10(2), 124-130.

- Robinson, F. (2008). Islamic reform and modernities in south asia1. *Modern Asian Studies*, 42(2-3), 259-281.
- Rodiyah, R., Idris, S. H., ve Smith, R. B. (2023). Mainstreaming justice in the establishment of laws and regulations process: comparing case in indonesia, malaysia, and australia. *JILS*, 8(1), 333-378. <https://doi.org/10.15294/jils.v7i2.60096>
- Rofii, A. (2014). Whither islamic legal reasoning? the law and judicial reasoning of the religious courts. *Journal of Indonesian Islam*, 8(2), 235-262.
- Safa'at, M. A. (2022). The roles of the indonesian constitutional court in determining state-religion relations. *Constitutional Review*, 8(1), 113-150. <https://doi.org/10.31078/consrev815>
- Sadat, A. (2018). Strategi transformasi hukum islam dalam pembinaan hukum nasional. *Diktum: Jurnal Syariah Dan Hukum*, 16(1), 1-15.
- Sipahi, Y. (2023). İslam hukuk felsefesi açısından toplumsal değişim karşısında kadının dönüşüm meselesi-1. *Turkish Academic Research Review*, 8(3), 1295-1326. <https://doi.org/10.30622/tarr.1343814>
- Sanusi, N. T., Fauzan, A., Syatar, A., Kurniati, K., ve Hasim, H. (2023). Political configuration of islamic law in legal development in indonesia. *Jurnal Adabiyah*, 23(1), 49-65.
- Santoso, F. S. (2020). Masa depan pendidikan hukum islam di perguruan tinggi keagamaan islam refleksi pembelajaran di masa kedaruratan covid-19. *Ulumuddin: Jurnal Ilmu-ilmu Keislaman*, 10(1), 13-26.
- Salim, A. (2015). *Contemporary islamic law in indonesia: sharia and legal pluralism*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Salman, Y. (2018). Sosial değişme ekseninde islâm hukuku. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (32), 71-103.
- Saruhan, M. (2015). Erdemlerin erdemi: adalet. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 5(1), 1-12.
- Sianturi, P. R., Pardede, J. N., ve Riadi, S. D. (2021). Rebalancing religious policy and the concept of public sphere: indonesia cases. *Udayana: Journal of Law and Culture*, 5(2), 119-137. <https://doi.org/10.24843/UJLC.2021.v05.i02.p02>
- Suadi, A., ve Candran, M. (2016). *Politik hukum: perspektif hukum perdata dan pidana islam serta ekonomi syariah*. Jakarta: Prenadamedia Group.
- Sugiri, A. (2021). *Sejarah kebudayaan islam indonesia abad vii sampai abad xv*. Kota Serang: Penerbit A-Empat.

- Sulasman, S. (2017). The process of decolonization on islamic law in indonesia: a historical perspective. *Tawarikh*, 8(2), 131-142.
- Sumardi, D., Lukito, R., ve Ichwan, M. N. (2021). Legal pluralism within the space of sharia: interlegality of criminal law traditions in aceh, indonesia. *Samarah: Jurnal Hukum Keluarga Dan Hukum Islam*, 5(1), 426-449. <https://doi.org/10.22373/sjkh.v5i1.9303>
- Sundberg, J. (2011). The old sundanese carita parahyangan, king warak and the fracturing of the cavanese polity, c. 803 ad. *From beyond the Eastern Horizon: Essays in Honour of Professor Lokesh Chandra*, 143-157.
- Susanto, M. I., ve Supriyatna, W. (2020). Creating an efficient justice system with e-court system in state court and religious court of rights. *International Journal of Arts and Social Science*, 3(3), 354-361.
- Sutomo, M., Marwiyah, S., ve Warohmah, N. M. (2016). Akar historis pengadilan agama masa orde baru. *Yudisia: Jurnal Pemikiran Hukum Dan Hukum Islam*, 7(2), 267-284. <https://doi.org/10.21043/yudisia.v7i2.2155>
- Swenson, G. (2018). Legal pluralism in theory and practice. *International Studies Review*, 20(3), 438-462. <https://doi.org/10.1093/isr/vix060>
- Syarif, M. F., ve Bin-Armia, M. S. (2022). The contribution of islamic kingdoms in the development of the islamic judiciary in indonesia: historical legal approach analysis. *Petita*, 7, 120. <https://doi.org/10.22373/petita.v7i2.146>
- Syam, S., Syahrul, S., ve Ameliyah, S. (2023). Pembangunan politik hukum islam pada masa orde baru, reformasi dan pasca reformasi. *Al Qalam: Jurnal Ilmiah Keagamaan dan Kemasyarakatan*, 17(2), 1069-1086.
- Şahin, N. Z. (2015). İslam hukuku ve insan hakları bağlamında eşcinsellik sorunu. *EKEV Akademi Dergisi*, (62), 507-530.
- Şirin, G. Ü. L. (2019). Toplumsal eğitim ve islam hukuku. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 19-52.
- Tahmid, K., ve Fautanu, I. (2021). Institutionalization of islamic law in indonesia. *Al-Adalah*, 18(1), 1-16.
- Tezcan, A. M. (2019). Başkanlık sisteminde siyasal/yönetmelik biçimleniş ve yerel yönetimler: endonezya deneyimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, (31), 129-170.
- Thufail, F. I. (2010). The social life of reconciliation: religion and the struggle for social justice in post-new order Indonesia. *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*, 3(1), 205-214.

- Martius, A. H. (2016). Peradilan agama dalam sistem hukum indonesia. *Diktum: Jurnal Syariah Dan Hukum*, 14(1), 55-66.
- Turner, B. S., ve Arslan, B. Z. (2011). Shari'a and legal pluralism in the west. *European Journal of Social Theory*, 14(2), 139-159.
- Uddin, A. T. (2009). Religious freedom implications of sharia implementation in aceh, indonesia. *U. St. Thomas LJ*, 7, 603.
- Ulusoy, A. (2007). The islamic headscarf problem before secular legal systems: factual and legal developments in turkish, french and european human rights laws. *European Journal of Migration and Law*, 9(4), 419-433.
- Uygun, O. (2003). Küreselleşme ve değişen egemenlik anlayışının sosyal haklara etkisi. *Anayasa Yargısı*, 19(1), 11-45.
- Ünverdi, M. (2021). Din ve fıtrat ilişkisi bağlamında dinî indirgemeciliğin eleştirisi. *İlahiyat Akademi*, (14), 237-266.
- Van Bruinessen, M. (2012). Indonesian muslims and their place in the larger world of islam. *Indonesia Rising: The Repositioning of Asia's Third Giant*, 117-140.
- Van Huis, S. C. (2019). The religious courts: does lev's analysis still hold. *Crouch, Melissa. The Politics of Court Reform: Judicial Change and Legal Culture in Indonesia*, 109-132.
- Vega, J. (2012). Aristotle on practical rules, universality, and the law. *The Threads of Natural Law: Unravelling a Philosophical Tradition*, 1-25. Springer.
- Von Benda, Beckmannn, F., ve von Benda-Beckmannn, K. (2006). The dynamics of change and continuity in plural legal orders. *The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 38(53), 1-44. <https://doi.org/10.1080/07329113.2006.10756597>
- Wahid, M., ve Rumadi. (2001). *Fiqh mazhab negara: kritik atas politik hukum islam di indonesa*. Yogyakarta: LKis.
- Wahyudi, A. T. (2016). Kewenangan absolut peradilan agama di indonesia pada masa kolonial belanda hingga masa pasca reformasi. *Yudisia: Jurnal Pemikiran Hukum dan Hukum Islam*, 7(2), 285-304.
- Wahyudi, Y. (2015). The position of islamic law in the indonesian legal system (1900-2003). *Asia-Pacific Journal on Religion and Society*, 5(1), 3-25.
- Warsini, W. (2022). Peran wali songo (sunan bonang) dengan media da'wah dalam sejarah penyebaran islam di tuban jawa timur. *Asanka: Journal of Social Science and Education*, 3(1), 23-45.

- Wibowo, T. U. S. H. (2022). Cosmopolitanism of the sultanate of banten: an overview of settlement and social structure of the 15th century. *Indonesian Historical Studies*, 5(2), 105-114.
- Williams, R. (2008). Civil and religious law in england: a religious perspective. *Ecclesiastical Law Journal*, 10(3), 262-282.
- Winthrop, D. (1978). Aristotle and theories of justice. *American Political Science Review*, 72(4), 1201-1216.
- Wiratraman, H. P., ve Shah, D. A. H. (2019). Indonesia's constitutional responses to plurality. *Pluralist Constitutions in Southeast Asia*, 115-142.
- Wiratomo, G. H., ve Kristiono, N. (2021). The thoughts of pancasila in nahdlatul ulama and muhammadiyah in the era of reform indonesia. *1st International Conference on Character Education (ICCE 2020)*, 99-104.
- Yakin, A. U. (2015). Islamisasi dan syariatisasi samudra-pasai abad ke-14 masehi. *Islamica: Jurnal Studi Keislaman*, 9(2).
- Yamin, M. (1945). *Naskah persiapan undang-undang dasar 1945*. Jakarta: Yayasan Prapanca.
- Yani, A., ve Barthos, M. (2020). Transforming islamic law in indonesia from a legal political perspective. *Al-Ahkam*, 30(2), 159-178.
- Yılmaz, I. (2011). Beyond post-islamism: transformation of turkish islamism toward 'civil islam' and its potential influence in the muslim world. *European Journal of Economic and Political Studies*, 4(1).
- Yılmaz, Y., ve Cömert, E. (2021). Akışkan bir islam hukukuna doğru: modernite ve makasid söyleminin dönüşümü. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 305-323.
- Yılmaz, H. (2021). Medine sözleşmesi bağlamında birlikte yaşama kültürü. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 239-258.
- Yücel, E. (2016). Avrupa insan hakları sözleşmesi ve avrupa birliği direktiflerinde ayırmacılık yasağı hukuku. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 6(1), 59-84.
- Zertürk, H. (2019). Fıkıh ve şariat kavramları bağlamında islam fıkının beşeriliği konusu. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (14), 481-526. <https://doi.org/10.16947/fsmia.667384>
- Zinira, M. (2015). The movement of islamic defenders front and its socio political influence on indonesian society. *Religió Jurnal Studi Agama-Agama*, 5(2).

- Zoli, C., Bassiouni, M. C., ve Khan, H. (2017). Justice in post-conflict settings: islamic law and muslim communities as stakeholders in transition. *Utrecht J. Int'l & Eur. L.*, 33(85), 38-61. <https://doi.org/10.5334/ujel.382>
- Zuhdi, S., ve Widyawati, R. (2022). The islamic legal maxims in consideration of religious court judge. *International Conference on Community Empowerment and Engagement (ICCEE 2021)*, 280-286. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.220501.032>

ÖZGEÇMİŞ

Lise eğitimini Endonezya'da tamamladıktan sonra, 2015 yılında Endonezya İslam Üniversitesi İslami Çalışmalar Fakültesi'nde üniversite eğitimine başladı ve 2019 yılında mezun oldu. 2021 yılında Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslami Temel Bilimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine adım attı. Aynı yıl, bağımsız araştırmacı olarak kariyerine başladı ve bu süreçte çeşitli kitaplar ve bilimsel makaleler yayımlayarak akademik dünyaya katkı sundu.

